KARLSBORGS HISTORIA

Adrian Wennström

(Renskrivet av Anneli Strandberg)

Innehållsförteckning

I. Carlsborgs lastageplats blir sågverkssamhälle

Från Låsholmens bolag till Handelsbolaget Bergman Hummel & Co.

Under 1700-talet och 1800-talets tidigare del hade i Kalix älvdal liksom i de övriga norrländska älvdalarna ett relativt stort antal vattensågar byggts upp. Bland dem märktes Rödupps, Gyljens, Yttermorjärvs och Gammelgårdens sågar m fl. I allmänhet var sågarna kombinerade med kvarnar. Vid Sangisälven låg Björkfors.

Med den tidens kommunikationsförhållanden är det självklart att vattenvägarna blev de mest använda förbindelselederna. För sågens placering var man bunden av forsarnas och vattenfallens belägenheter och till kustens utskeppningshamnar var vägen i många fall lång. Från Rödupp till Kalixälvens mynning t ex får man räkna mellan 90 och 100 km, och något kortare för sträckan Gyljen - älvmynningen.

För dem som var intresserade i trävarurörelser i älvdalarna var det därför av största vikt att vid älvarna finna lämpliga upplagsplatser med möjligheter att anlägga lastbryggor för de - till den helt övervägande delen - segeldrivna fartygen som skulle transportera träprodukterna vidare.

Nertransporterna från sågarna till lastageplatserna skedde på så sätt, att det avsågade virket lades i flottar som sedan fraktades ned. I Kalixälven med dess stora rikedomar på forsar kunde färden ofta bli ganska besvärlig och krävde av flottkarlarna stor skicklighet och påpasslighet. Även tjära och andra produkter forslades ned flottledes.

På upplagsplatserna måste man, när det gällde det avsågade virket, tvätta varje enhet från slam och dy, innan det kunde läggas upp till torkning i väntan på utskeppningen.

Ett stycke ovanför Kalixälvens mynning, där Näsby och Wånafjärdens byars ägogränser möttes hade naturen danat några holmar och vikar, som väl lämpade sig för anläggning av lastageplatser. I den omedelbara närheten av dessa holmar fanns tidigare skeppsvarv såväl i Risön som i Bredviken och en icke ringa trafik hade därvid utvecklats. Bilade och sågade trävaror behövde, allt eftersom produktionen ökades, större utrymme och mera ändamålsenliga kajplatser.

Två män, båda från Sundsvall, som var intresserade av sågverket och bruksanläggningen i Kalixdalen, undersökte i slutet av 1840-talet dessa holmar och vikar i Kalixälvens mynning, för anläggande av lastageplats.

Det var herrar J.E Söderberg och C.E Grundén. Dessa tog 1848 kontakt med Wånafjärdens byamän och förvärvade genom köpebrev daterat den 26:e februari 1948 den så kallade Låsholmen, som var den viktigaste av den grupp holmar som här kunde komma på fråga.

Köpebrevet har följande lydelse:

"Till Herrar J.E Söderberg och C. Emil Grundèn i Sundsvall eller deras rättsinnehafvare bortsälja wi, Wånafjerdens byamän från våra skattehemman, för ewerldeliga tider det så kallade Låsholmen, såsom det nu med skog och mark befinnes, belägen wid utloppet af Calix elf, att efter godfinnande nyttja och begagna, utgörande circa Tolf geometriska tunnland jord, emot en öfwerenskommen köpeskilling af Trehundrade Rgs Rdr (300), som härmed contant utbetalas och qvitteras, hvarjemte, såsom årligt onera för Låsholmen, skall till Wånafjerdens byamän utbetala Tio Rg Rdr (10).

Det laxfiske, som wid stranden befinnes förbehålla Wånafjerdens byamän sig

behålla, dock utan garantie af köparne, om fisket, genom någon wår åtgärd försämras. Härmed hafwa wi emottagit ett exemplar hwardera, samt äro på ömse sidor nöjda; som skedde i Wånafjerden den 26 februari 1848".

Det är undertecknat å köparnas vägnar av C.E Grundén och på säljarnas vägnar av sju bönder varav sex undertecknade med bomärke.

Därmed börjar Låsholmens och närliggande holmars utveckling till lastageplats.

Herrar Söderberg och Grundèn bildar för sin rörelse Låsholmens bolag och arrenderar stränderna runt Låsholmen, uppför boningshus, magasin, smedja, arbets-stuga, barlastbrygga och bommar. Genom resolution i länsstyrelsen den 5 mars 1861 fastställdes gälden för Låsholmen till tio riksdaler årligen. I resolutionen angives arealen till 21 tonlands och 19 kapplands vidd.

År 1850 uppträder i Kalixbygden herrar V.L von Betzen och David Hummel. Dessa bildar tillsammans handelsbolaget von Betzen Hummel & Co, som successivt förvärvar såväl Låsholmen som de anläggningar herrar Grundén och Söderberg var intresserade av i Kalix älvdal. I firman inträder även patron J.A Bergman med en sjättedel. 1854 säljer Grundén i januari en tolftedel av Låsholmen till von Betzen Hummel & Co och 1860 ytterligare tre tolftedelar. Söderberg hade redan 1853 sålt sin andel i Låsholmen till firma von Betzen Hummel & Co. 1856 utträder J.A Bergman ur firman von Betzen Hummel & Co men behåller sin del "en sjättedel i Låsholmen och därtill hörande holmar och lägenheter med lastageplatsen".

I köpet ingick herrar Grundén och Söderbergs andelar i sågverksanläggningen i Rödupp jämte inventarier och alla arrendelägenheterna i Över- och Nederkalix.

År 1863 den 19 juni undertecknades av V.L von Betzen och David Hummel en överenskommelse vars ingress lyder så här:

"Sedan undertecknade öfwerenskommit, att det Bolag wi år 1850 med hwarandra ingått, under firma von Betzen Hummel & Co nu skall upplösas på det sätt, att jag V.L von Betzen utträder ur firman och att jag D. Hummel öfwertager firmans affärer och fortsätter rörelsen för egen räkning, så hafwa wi, med anledning deraf på ett fullkomligt vänligt sätt, bestämt följande grunder för sagde upplösning".
I åtta punkter regleras mellanhavandena mellan de två kompanjonerna och fastställs de villkor, på vilka David Hummel övertar von Betzens andel i firmans affärer. Hur omfattande rörelsen var framgår av punkt 3 i överenskommelsen där David Hummel garderar sig mot otillbörlig konkurrens från sin förra kompanjon.

På det Herr D Hummel med så mycket större hopp om framgång må kunna ensamt öfwertaga affärerna, och på det, att han icke behöfver frukta någon concurance å min sida, förbinder jag , V.L von Betzen mig, att hwarken directe eller indirecte göra några upphandlingar af trävaror och tjära eller andra producter här på orten eller i Neder Calix, Öfwer Calix, Gelliwara, Pajala och Korpilombolo församlingar eller efter Calix och Engeså elfwar och deri tillstötande wattendrag, för såvidt sådane waror skola nedflottas, levereras eller afskeppas från Nedercalix, eller att genom penningelån till andra härstädes bosatta köpmän mot förhöjd ränta eller betingad hemlig winst, här-emot bryta. Icke heller får jag wistas i de södra orterna, der eller annorstädes, directe eller indirecte företaga något, som för Herr Hummels intresse eller handelscredit kan wara menligt, mig dock obetaget att bosätta mig här på orten och i så stor skala som

helst idka lantbruk och fiske. Bryter jag häremot, erkänner jag mig skyldig för hwarje gång sådant sker att till Herr D Hummel utgifwa en skadeersättning af Riksdaler Fem Tusen Riksmynt.

Den 1 september 1863 upprättas bolagskontrakt mellan herrar David Hummel, J.A Bergman och Johan Sällström där nämnda herrar ingå bolag "för att hädanefter, för gemensam räkning, fortsätta den rörelse, som wi hitintills en hwar för sig, bedrifwit.

I överenskommelsen fastslås att bolaget anses ha börjat den 1 januari 1863 och delaktighet i bolaget tillkommer David Hummel med sju sextondelar, J.A Bergman med sju sextondelar och Johan Sällström med två sextondelar. Fjärde paragrafen förtjänar uppmärksamhet.

"Bolagsmännen förbinda sig, att icke utan öfrige Bolagsmännens medgifvande egna sin tid åt andra handelsaffärer till enskildt fördel än Bolagets.

I fråga om inköp af fast egendom eller anläggning af sågwerk och andra inrättningar samt fartygsbyggnad, skola Bolagsmännen wara ense innan någon sådan åtgärd får widtagas".

Dess första del visades sig senare vara svår att upprätthålla, eftersom i synnerhet delägarna Bergman-Hummel hade en mångfald affärer vid sidan av bolaget, vilket längre fram kan belysas.

Sågverket flyttar till lastageplatsen

Det blir handelsbolaget Bergman Hummel & Co som förvandlar Låsholmen från enbart lastageplats till industriplats under namnet Carlsborg. Hur namnet uppkommit har i tillgängliga handlingar icke kunnat verifieras utan synes ha varit i bruk före Bergman Hummel & Co:s övertagande av platsen, vilket framgår av taxeringslängderna där namnformen Carlsborg användes redan i 1600-talets början.

Det synes vara motiverat att anta att Carl Emil Grundén, som var med och startade Låsholmens bolag, fått låna sitt ena förnamn till det nya ortnamnet. Ett sådant förfaringssätt av industrimän i Norrbotten var vid denna tid mycket vanligt.

Vi en systematisk genomgång av föreliggande källmateriel stötte dateringen för det första sågbygget på betydande svårigheter. I förekommande litteratur växlar uppgifterna avsevärt. I "Norrbotten" av Bergfors-Neander (Uppsala 1928) uppger Ragnar Pira i artikeln Sågkvarnar och sågverk följande : "1862 stod Carlsborgs ångsåg färdig ...... övertogs snart av det nybildade bolaget Bergman Hummel & Co". I samlingsverket "Norrbotten 1936" har O.W Löfgren en artikel där han för Carlsborgs ångsåg anger året 1863. Sven och Tyko Landström anför i "Minnen och anteckningar från Överkalix" (1948): "Lillsågen i Carlsborg som även var förenat med kvarnrörelsen där trädde i verksamhet år 1866".

De två förstnämnda uppgifterna respektive 1862 och 1863 synes i allmänhet ha vunnit tilltro och förts vidare i olika framställningar.

En granskning av överlåtelsehandlingen mellan L.V von Betzen och David Hummel utvisar dock att någon såg då icke fanns på Låsholmen 1863. Anläggningarna är i detalj uppräknade och upptar icke någon såg. Detta styrkes såväl av taxerings-

längdernas uppgifter som av förekommande uppgifter i mantalslängderna. Under en lång följd av år från 1862 till 1869 är endast två familjer mantalsskrivna i Carlsborg.

I fastighetstaxeringslängderna upptas under åren 1862 t o m 1868 Carlsborg och Låsgrundet under beteckningen Lastageplats till ett taxeringsvärde av 5 000:- kronor, och en inkomsttaxering å lastbryggan på 400:- kronor.

Först 1869 möter man i av David Hummel undertecknade mantalsuppgifter följande:

"Undertecknade exportörer av skogsprodukter får såsom egare uppgifwa Kamlunge hemman...Yttermorjerfs tvåramiga finbladiga sågwerk, dito ångsåg... personuppgifter .... tvenne hus i kyrkostaden. Carlsborgs lastageplats med därå nybyggd enramig ångsåg och qvarn med 2:ne sammanmalningsstenpar”.

I 1869 års taxering är följande antecknade i fastighetslängden.

Carlsborg och Låsholm	5 000 :- (som förut)
Ångsåg och qvarn å Carlsborg	15 000 :-
Inkomsttaxeringen upptar Carlsborgs ångsåg	
och qvarn	2 000 :-
och barlastbryggan	400 :- (som förut)

Om man jämför dessa uppgifter med brandförsäkringshandlingarna finner man en fullständig överensstämmelse.

Hos Allmänna Brandförsäkringsverket för byggnader på landet kan man följa försäkringshandlingarna från år 1849 där detta års försäkring upptar för Emil Grundéns räkning

a) försäkring å en åbyggnad benämnd Carlsborg och Låsgrundet byggd år 1848
b) en magasinsbyggnad
c) en smedja
Alltsammans försäkrat för 1 201 :- Riksdaler.

Nästa värderingsinstrument kommer 1850 och upptar boningshus för arbetsfolk och fähus som kommit efter en första värdering. 29 oktober 1868 upprättas nytt värderingsinstrument och upptar som

No 1 Såg och kvarn
No 2 Byggnad för arbetsfolket å Låsholmen
No 3 Arbetsbyggnad å samma holme
No 4 Dito

Till värderingsinstrumentet är fogat en räkning från J.&C.G Bolinders Mekaniska Verkstads AB. Denna upptar bland annat följande poster:

Juli 9 An	Förfärdigatt och levereradt:
	1 stk lokomobil om 16 hästars kraft
	1 flyttbart sågverk
	1 dubbelt cirkelsågbord för 2:ne klingor samt
	1 Stockupfordring med alla till sågmaskinen hörande utväxlingar
	Riksdaler 10 000

I leveransen ingår en del tillbehör och räkningen upptar också montering av maskinerna enligt följande:

Okt 8	Uppsättning av J.P Svanberg	
	55 dagar á 4.50	R 247:50
	Resekostnader	R 100:-
	Vivre under resorna	R 33:-
		Riksdaler 380:50
Okt 201 bladpress		Riksdaler 275:-

Hela räkningen å anläggningen slutar på 12 628:23 Riksdaler

Till försäkringshandlingen är vidare fogat ett värderingsinstrument från 29 oktober 1868 där byggmästaren J. Backman, nämndemännen Nils Olof Englund och Anders Stråle i Näsby besiktat och värderat åbyggnaderna vid Carlsborg tillhöriga Handelsbolaget Bergman Hummel & Co. Där lämnas följande beskrivning av såganläggningen .

"Byggnaden N:o1 är uppförd på en kringfluten holme benämnd Carlsborg för evärldeliga tider arrenderad utaf Wånafjärds byamän och begagnas för sågwerks- och qvarnrörelse samt upplagsplats".

------

a) Såghus 50 fot långt 22 fot bredt 16 fot högt till takbandet.
b) Qvarnhus 52 fot långt 25 fot bredt och 22 fot till takbandet.
c) Lokomobilhus, Materialkammare, 50 fot långt 11 fot bredt och 9 fot högt allt af bjälkar och sparrar sammanfogat resvirke klädt med bräder och ribbor, belagt med vitrioldränkt sågspån.

Enkelramig sågställning, cirkelsågbord med matarverk, qvarnverket.

Försäkringsuppgifterna överensstämma helt med David Hummels uppgifter vid mantalsskrivningen 1869 och taxeringslängdernas uppgifter såväl beträffande fastigheten som inkomsttaxeringen. Det kan icke råda minsta tvekan om att den första sågen i Carlsborg uppmonterades hösten 1863.

Vidare framgår av handlingar att den icke var tvåramig som vanligen i litteraturen uppgives utan enramig och försedd med dubbelt cirkelsågbord för klingor.

I detta sammanhang kan man fråga sig varifrån den traditionella uppgiften om anläggningsåren 1862 och 1863 kommit. Till detta ger också de föreliggande dokumenten en viss ledning. Kalixdalen fick nämligen sin första ångsåg år 1862 men den byggdes i Yttermorjärv och övertogs av Bergman Hummel & Co 1863 i samband med handelsbolagets bildande och dess inlösen av von Betzens tidigare egendomsandel. Det är rimligt att anta att traditionen påverkats av det faktum att David Hummel var med i den firma som byggde ångsågen i Yttermorjärv och årtalen ha i samband med överlåtelsen mellan von Betzen Hummel & Co och Bergman Hummel & Co kommit att appliceras på Carlsborg.

Den första ångsågen vid Calix älvs mynning är alltså Carlsborg, uppförd på Låsholmen hösten 1868 och därmed har Carlsborgs lastageplats förvandlats till industriort.

J. o. C.G Bolinders räkning

Herrar Bergman Hummel & Co			Debet
1868			
Juli 9 An	Förfärdigatt och levereradt:		
	1 stk Lokomobil om 16 hästars kraft		
	1 flyttbart sågwerk		
	1 dubbelt cirkelsågbord för 2:ne klingor samt		
	1 stockuppfordring med alla till sågmaskinen hörande utväxlingar		10 000:-
	8 Railvägshjul med smidda och swarfwade axlar		250:-
	2 Ramtrissor och 2 lager, smidt och swarfwad axel till wedsåg		125:-
	7 par såganglar á 7 R		49:-
	Utbetalt för krans byggande vid stora Warfwet i och för inlastningen		10:-
Aug 14	1 dubbel kantad läderrem = 111" á 2.80		310.80:-
	Remläder 5" á 2.25		11.25:-
	Emballagekostnader för remmar		4:-
Aug 26	Ett Qwarnverk bestående av smidda, swarfwade långjern, lättwerk etc		1 025:-
	12 st glasrör		12:-
	80 fot kätting á 0.75		60:-
Sep 22	36 stk sågfilar enl. räkning från Wardell & Co		79:-
	Uppswarfning av cirkelsågsblad		24:-
Okt 8	25 stk filar jämte mejselstål enl. räkn. W.		58.07:-
	Uppsättning av J.P Svanberg		
	55 dagar á 4.50 R 247.50		
	Resekostnader 100:-		
	Vivre under resorna 33:-		380.50:-
Okt 20	3 smärgeltrissor		18:-
	1 metallventilhus á 10		10:-
	1 matarhjul, 4 dref, 2 styrslag o, 1 kuggstång = 3.60 á 8 R		28.80:-
	smidt jern till en bult		90:-
	2 kättingskivor = 78		6.24:-
Okt 20	Modellarbete		44.67:-
	1 bladpress		275:-
		Runt R	12.782:25
	Per cassa till J.P Svanberg		100:-
	Oss till faveur	Runt R	12.682:23

Stockholm som ofvan
J. o C.G Bolinder
Enligheten med orginalet intygas: C. Fr. Åkerström

Besiktningsinstrument

År 1868 den 29 oktober har undertecknad ord. kronolänsman med biträde av Byggmästare J. Backman samt nämndemännen Nils Olof Englund och Anders Stråle i Näsbyn besiktigat och värderat nedannämnda åbyggnader med verksinrättningar

belägen i Nederkalix socken och Härad af Norrbottens län, 11 mil från Luleå stad samt tillhöriga Handels Bolaget Bergman Hummel & Co, hvarå enligt Kungl. Maj:ts Nådiga Reglemente för Allmänna Brandförsäkringsv. för byggnader å landet af den 4:e sept 1863, försäkring begäres; Och hafva förrättningsmännen vid denna förrättning, dervid ene bolagsmannen Herr David Hummel var närvarande, funnit samma åbyggnader och befintliga inrättningar vara af följande beskaffenhet.

Byggnaden No 1 är uppförd på en kringfluten holme benämnd Carlsborg för evärderliga tider arrenderad utaf Wånafjärds byamän och begagnas för sågwerks- och qvarnrörelse samt upplagsplats.

Den å stället befintliga brandredskapen består af en större alldeles ny brandspruta utaf fabriken Moobergs tillverkning No 3 samt nödiga stegar, brandhakar och ämbaren af träd.

a) Såghus 50 fot långt 22 fot bredt 16 fot högt till takbandet
b) Qvarnhus 52 fot långt 25 fot bredt och 22 fot till takbandet
c) Lokomobilhus, Materielkammare 50 fot långt, 11 bredt 9 fot högt och af bjälkar och sparrar sammanfogat resvirke klädt med bräder och ribbor, belagt med vitrioldränkt sågspån.
Kontorsbyggning på 79 fots avstånd.
Specifikation av kostnaderna
(obs. Dagsverkslistor åberopas)
2820 dagsverken á 1 R 50 öre

Enkelramig sågställning	2 000
Cirkelsågbord med matarverk	1 000
Qvarnverket	1 025

II. Från "lill-sågens" start till aktiebolagsbildningen

Den sociala och ekonomiska betydelsen för kalixbygden av ångsågens tillkomst.

Utvecklingen i Carlsborg får en för hela Kalixbygden mycket stor betydelse i socialt och ekonomiskt avseende redan i detta tidiga skede.
År 1863 hade David Hummel i kommunalnämnden tagit initiativ till grundandet av Nederkalix sparbank. Där inträdde firman Bergman Hummel & Co med en grundfond på 500 riksdaler, som skulle underlätta bankens start och verksamheten under de närmaste åren. Om man sedan betänker att åren omkring ångsågens anläggning var de stora nödåren i de norrbottniska bygderna med missväxt, fattigdom och svält kan man lätt inse vilken betydelse fasta arbetstillfällen fick.

Kronofogderapporterna från denna tid ser pessimistiskt på det ekonomiska läget. Rapporten från Nederkalix 1864 har bland annat följande passus: "Man finner dock att välståndet bland befolkningen under de senaste åren icke ökats, utan snarare minskats, till vilket förhållande orsakerna torde kunna sökas, dels uti den svåra missväxt som nu en följd av några år drabbat dessa socknar, dels, och kanske förnämligast, i det öfwerflödiga och lättjefulla levnadssätt, jämte deras mindre förnöjsamhet, samt det omåttliga kaffedrickandet och andra lyxartiklars begagnade".

Följande år fördystras bilden ännu mer då kronofogden pekar på att "de goda tiderna för trävaruavverkning, varåt allmogen på bekostnad av jordens odlade alltför mycket

ägnat sig betydligt försämrats", vilket såges ha resultat i att det ekonomiska välståndet märkbart avtagit "de två sista åren". Avslutningen är moraliserande och lätt cynisk: "Genom den förminskade lättheten till penningförtjänster, har dock det goda vunnit, att någon tanke på bättre hushållning hos befolkningen inträtt".

Ännu under lång tid framåt möter man i rapporter och yttranden en stark misstro mot dem som var engagerade i kustbygdens trähantering. Man beraktade dem som representanter för krafter som drev bort folket från modernäringen och därvid från den trygghet som de annars upplevde. Man välkomnade icke de begynnande tecken på industrialisering, utan trodde att allmogens minskade förnöjsamt var den ödesdigra drivkraften i detta skede.

Bergman Hummel & Co skulle under det närmaste halvseklet komma att i mycket hög grad prägla utvecklingen i Kalixbygden. Man får därvid komma ihåg, att det gällde en bygd med utpräglat fattiga förhållanden. Enligt 1865 års statistik var folkmängden för dåvarande Nederkalix socken (samma område som sedan 1 januari 1968 bildar Kalix kommun) 7178 personer. Av dessa var 2484 s k "inhysingar". Så betecknades de som fått tillstånd att slå sig ned på byallmänningen och för eget behov uppföra nödiga hus och odla anvisad mark efter förmåga. 34% av befolkningen hade icke någon äganderätt till jorden och exempel finns från byar i Nederkalix där byastämman i samband med skiftning utskiftade den s.k inhysningsjorden bland bönderna. Ibland betalades viss ersättning för odlarmödan, ibland icke.

Under åren 1866-1869 hade missväxt och livsmedelsbrist orsakat allmän nöd. I 1867 års kronofogderapport återfinnes följande passus:

"Biförtjänsterna i orten utgöras nu endast utav avverkningar och försäljning av skogsalster och för många gäldbundna bönder och fattiga nybyggare har endast därigenom varit möjligt att bereda sig ett torftigt uppehälle under förlidet års svåra brist på födoämnen och penningar".

Det torde vara alldeles klart av detta att den ökade tillgången på fasta arbetstillfällen måste få en enorm social betydelse för bygden.

Sågverksrörelsen i Carlsborg var i början en relativt ringa del av Bergman, Hummel & Co:s verksamhet och omfattande engagemang. Förvärvet av de båda sågarna i Yttermorjärv, Rödupp och framförallt anläggningarna i Gyljen har en enorm betydelse för hela älvdalens försörjning. Men då denna framställning närmast avser Carlsborgsindustrins utveckling, nämnes dessa förhållanden endast som en bakgrundsteckning till vad som sker nere vid kusten.

Att en såganläggning vid utskeppningshamnen kommer till stånd är en självklar följd av att ångmaskinen kan användas som drivmedel och beroendet av forsar och vattenfall successivt minskar. Socialt och ekonomiskt påverkas förhållandena utefter hela älvdalen av det faktum, att omfattande hemmansköp görs, liksom att där upprättas avverkningskontrakt för längre eller kortare tid, ofta för 20 år.

Firman, som redan vid tiden för sågbygget hade egna lastfartyg och befraktade andra, importerade stora partier av nödvändighetsvaror, som sedan genom ett system av s.k bolagsbutiker distribuerades ut över hela verksamhetsområdet.

I de äldsta bevarade brevböckerna återkommer ofta stora rekvisitioner av livsmedel.

Som exempel kan nämnas under 1864 rekvisition av:

 6 fjerdingar grön såpa
 2 lådor goda taljljus
 50 skålpund stearinljus av prima kvalité
 15 lådor hela karduser käupå
 15 lådor halva karduser käupå
 5 fjerdingar snus nr 1

Från samma år finnes stora rekvisitioner av "passlikt kaffe 150 balar" och ett stort parti socker. Ryskt rågmjöl rekvireras regelbundet under åren omkring såganläggningen liksom tyger "28-tummig domestik 300 stycken" och "300 engelskviktiga prima granbuntar".

En rekvisition av 1 000 rågtunnor från 1870 finns, varvid plats reserveras på Valdemarsudde.

Detta endast som några exempel på hur omfattande affärsverksamheten var även på importsidan och hur företaget redan från början hade, så att säga, totalt grepp över de anställdas försörjningsförhållanden även med nödvändiga varor.

Att det förekommer rekvisitioner som:
12 bouteljer godt Portwin,
12 bouteljer Scherry
15 kannor fin Pounsch
7½ kannor Cognac
är lika naturligt och synes ha avsett det privata förrådet. Uppfraktningen av varorna skedde företrädesvis med båt sommartid och därför måste stora förråd läggas upp.

I redovisningen för kostnaderna vid sågens uppförande nämnes bland annat 2 820 dagsverken á 1 riksdaler 50 öre. I en ekonomiskt hårt pressad situation måste detta ovillkorligen ha betytt ganska mycket för bygden.

I mantalslängderna kan man utläsa, att medan Carlsborg fungerade enbart som lastageplast, var där en mycket liten bosättning. 1862 redovisas som boende på platsen 1 änka och 2 arbetskarlar. Under de närmaste följande åren är förhållandena desamma, frånsett att änkan försvinner ur mantallängden. Efter sågens tillkomst ökar den bofasta befolkningen, fastän det i början sker mycket sakta. Det är först sedan den nya sågen bygges 1870 som en påtaglig ökning sker. Detta år bor på platsen 3 arbetskarlar, följande år 4 och 1872 har det ökat till 6 familjer. Arbetskraften kommer alltså i början nästan helt från kringliggande byar. På skeppsplatsen Risön redovisas 1869 endast en familj på sex personer.

Under utlastningsperioden bereddes ett betydande antal arbetare säsongssysselsättning längre eller kortare tid. Tyvärr finns för de tidigaste åren icke material bevarat som i detalj kan belysa dessa förhållanden.

En ny såg anläggs

Handelsbolaget Bergman, Hummel & Co var organiserat så att grosshandlare David Hummel med huvudkontor i Kalix skötte skogsaffärerna och bruksrörelsen, medan patron J.A Bergman med huvudkontor på Skeppsbron i Stockholm hade hand om utlandsaffärerna.

Den senares fader, grosshandlaren Johan Bergman-Olsson hade förvärvat egendomen Valdemarsudde i Stockholm, där han lät uppföra den ännu bevarade tvåvånings träbyggnaden. Valdemarsudde tjänade som upplag för in- och utgående varor.

Redan när "lill-sågen" just hade tagits i bruk var firmaledningen på det klara med att kapaciteten var otillräcklig. Från 1869 kan man i korrespondensen mellan David Hummel och J.A Bergman utläsa att båda var övertygade om att kapaciteten måste ökas. I brevväxlingen, där beklagligtvis en del brev saknas, diskuterar man så småningom fram utformningen av en ny såganläggning, som kommer till utförande 1870.

Bolagets ledning hade bestämt sig för en femramig ångsåg bredvid den första sågen. I ett brev den 23/11 1870 till J.A. Bergman säger David Hummel bland annat:
" Femte ramen är snart i ordning och skall jag snart uppgiva vad ungefärligen kan påräknas av dubbelplank".

Bakom de enkla data om sågens färdigställande ligger en mycket utförlig diskussion mellan de båda huvuddelägarna i handelsbolaget Bergman, Hummel & Co. Svårigheterna var stora på grund av avståndet mellan Kalix och Stockholm och den icke alltid särskilt snabba postgången.

I brev den 24/12 1869 till J.A. Bergman säger David Hummel bland annat:
"Ditt wälkomna af 10 dennes ingått sedan mitt sista äfvensom telegram rörande sågbyggnaden, hvilken blifvit besvaradt".

Det skulle innebära att postgången mellan Stockholm och Kalix tog i det närmaste 14 dagar, något som gjorde diskussionen om aktuella ting besvärliga. Exempel finns på att brev gick fram på åtta dagar.

Bergman har hävdat att den nya sågen icke bör ges för små dimensioner och på detta svarar David Hummel : "Wid närmare eftersinnande fann jag ditt projekt riktigt, enär kostnaden i afseende å drifkraft, maskineri och byggnad ej kan blifva särdeles stor, och om äfven icke alla ramarne kunna matas, är dock bättre att hafva en för mycket än en för litet. Widare är alltid timmergallringen lättare ju flera ramar man har, och kan tillverkningen forceras för en tid då materiel finnes förra delen af året - Sådant låter sig göra wid ett sådant ställe som Karlsborg, der man ej behöfver, hvad sågpersonalen beträffar, hafva hvad man kallar "fast" folk, såsom förhållandet vanligen är vid de äldre werken - wärst är med sågställare och maskinmäster hvilka icke kunna engageras till och från......
Med fyra ramar bör allt falla sig mera systematiskt efter hvart annat, jag tyckte ej om å förra planritningen att det dubbla cirkelsågbordet var placeradt åt ena sidan, hvarigenom plankorne från tredje ramen åt andra sidan måste transporteras öfver dem som falla från mittramen - otivfvelaktigt äro 2:ne enkla cirkelbord bättre än 1 dubbelt och kan då tillverkningen utskjutas åt ömse sidor på railvagnarne och ej gå i korg öfver varandra- ett enkelt cirkelbord men med dubbla trissor och walsmatning bör väl vara nog för 2:ne enkla ramar.

På länge kan inte användning af bakarna ifrågakomma, enär wi behöfva dem och spink som ej åtgår till bränsle att utwidga Carlsborgsholmen med för beredande af större utrymme, med det kan vara nyttigt att såghuset tilltages så på längden att

stafsågar eller hyvelmaskin kan med tiden anbringas, om så önskas.

Bolinders måste nu göra sig riktigt för och prestera något utmärkt i alla afseenden samt skyndsamt sända ritningar, såwäl planritning för grundmurarnas anläggande som ritning till såghuset, sådant detta bör wara - om de sjelfva icke bruka uppgöra de sistnämnda, så kunna de dock förskaffa sådan från en af de många sågar dernere, som hafva ändamålsenligt byggda hus af den storlek, som nu fordras.

Af wigt att de komma snart."

Intressant i sammanhanget är den roll som bakar och spink spelade för att "utvidga Carlsborgsholmen". Då avfall i dessa former vid denna tid var mycket stort gick en utbyggnad av sågholmens areal relativt snabbt, samtidigt som man klarade nödiga kajanläggningar på detta sätt. Hummel synes ha den uppfattningen, att han kunde dimensionera såghuset för en senare inmontering av stavsågar och hyvelmaskin, fastän man under de närmaste åren behövde avfall för det viktigare ändamålet att bygga ut holmen.

Brevet bestyrker också vad som tidigare antytts, att arbetskraftsbehovet mindre tillgodosågs genom "fast" folk och där man alltså kunde ha en viss flexibilitet i arbetets omfattning.

Ett annat problem som nära hör samman med såganläggningen vid kusten diskuterades i brevet, nämligen lösflottningen av timmer, där Hummel uttrycker sig på följande sätt:

"Att flotta löst timmer hit ned är som du väl känner tillförne oförsökt, men i enlighet med mina derom yttrade åsikter bör första flottningen på wåren innan laxfiskene utslås icke möta allt för stora swårigheter endast sådan förordning icke kommer att utfärdas här i Torneå elf att intet timmer får flottas annorlunda än i flottar, ty då skulle inga småbjörkar i längden räcka till det stora antal widjor, som erfordras."

David Hummel är i detta brev, som ofta då utbyggnadsplaner diskuteras, irriterad på Bolinders som han tycker arbetar för långsamt med planförslag och icke alltid har planerna särskilt väl genomtänkta.

Den 2:a januari 1870 återkommer Hummel till problemet omkring den nya sågen: "Att hafva 3:ne genomskärnings- och fyrskärningsram är visserligen bra, men fyrskärningsramen måste vara sådan att i denna finnes 2:ne blad för fyrskärning och en knippa för genomskärning tillika såsom på de gamla sågarne så att 2:ne stockar gå igenom på en gång, neml. att den ena stocken skäres på kanterne och den andra genomskäres, ty annars skulle man icke hafva stor nytta af densamma.

För dubbelplanksågning, synnerligast de som äro gröfre än 6/9 tum är en sådan fyrskärningsram bäst - Cirkelsågarna måste vara sådana att alla dimensioner kunna kantas från ribbor till och med åtminstone 11 tum, den vi hafva å lilla sågen kan ej skära bredare än 10 tum."

Antalet ramar är ännu icke definitivt bestämt. Frågan om s.k dubbelram står fortfarande öppen.

Den 5:e april 1870 refererar Hummel i telegram till sin kompanjon på förslag om

insättande av en femte sågram "Om meningen tillsätta femte, visserligen nyttiga kantramen, måste denna placeras stäfsågsplatsen, mellan cirkelsågarna, framför öfrige ramarne, annan plats genom tillbyggnad beredes stäfsågarne. Huset redan tillsatt, bredden kan ej ändras, men längden, om möjligt. De fyra enkelramarne, äfvensom cirkelsågarna, ändamålsenligt placerade, böra ej förändras. Utlofvande detaljritningen efterlängtad."

Diskussionen fortsätter telegrafiskt, ty tidsnöd råder nu och David Hummel är ytterst orolig. Frågan om hyvleri tas upp och Hummel har den uppfattningen, att kvaliteten på de trävaror bolaget har tillgång till knappast lämpar sig för hyvling utan bör försäljas endast sågade. Han anser därför, att frågan om hyvelmaskinen kan ställas på framtiden och särskild byggnad uppföras för den om det blir nödvändigt.

Han kritiserar förslagen om maskinplaceringar, något som J.A. Bergman tar illa upp och uppfattar som en personlig kritik. Detta ger Bergman uttryck åt i ett brev den 8:e april, som när Kalix så snart som den 17 april. Hummel förklarar att han inte haft för avsikt att förnärma sin kompanjon men med kännedom och erfarenhet om Bolinders så att säga otillförlitlighet i att i tid allvarligt behandla en så viktig sak ansåg jag mig böra påpeka alla olägenheter som genom nya förändringar uppstå.

Förändringarna begränsas enligt Hummel av att hela sågbyggnaden ligger färdig "tillhuggen" på Karlsborg enligt anländ ritning.

"Men om huset skall blifva 50 % bredare i händelse de 2:ne twillingramarne skola placeras i bredd med de öfriga så får åtskilligt kasseras, på längden deremot kan byggnaden ökas, men för hvarje aln, som byggnaden länges, minskas utrymmet för tillverkningen, som måste wara åtminstone 75 alnar från sågen för assurenoens skull. Grunden är ej lagd eller börjat läggas på annat sätt, än att hela nedre sidan af sågen, som för att inkräckta mindre rum af holmen, placeras i wattenbryn har fått grund af en massa bullersten, till en bred solid mur, lagd å okälad botten sedan isen bortsprötats, på hvilken mur sjelfva grunden för sågen läggas af kilad wacker sten.

Wårsolen har redan werkat så, att om en vecka finnes intet hinder för den werkliga såggrundens läggande å Carlsborg, invarest jordmånen är sand, blandad med sten, och således fort kalfri. Någon grund för machineriet kommer dock ej att läggas före machinuppsättnins ankomst, men en god sak att hafva hela sågbyggnaden föröfrigt färdig då machineriet anländer. "Af wigt är således, att efter dettas ingång per telegraf erhålla underrättelse om de förändringar som skola göras, hvarefter uppehålles tills detaljerna hinna postledes, med hvad som ej med säkerhet kan utföras"
I oktober 1870 år sågen är sågen igång, men bekymren kvarstår. Den 24/10 skriver Hummel:

"Enligt underrättelser från Carlsborg dit jag skall gå imorgon, eliven är nu icke trafiabel, gå ramarne bra men cirkelsågarna ohjelpligt. Svenson kan icke få dem att gå en planka rätt, och tror att valsarne måste borttagas. Wennerströms cirkelsåg lärer icke heller kunnat begagnas. Svensson har fått inrätta cirkelsågarna helt och hållet sjelf, jag förbjöd Backman att intervenera det ringaste. Jag skall vidare härom telegrafera."

Cirkelsågarna fungerar inte och dessa besvär kvarstår länge. I telegram den 3:e november till J.A. Bergman verkar David Hummel närmast förtvivlad; "Tillfråga Bolinders hvad göra, då cirkelsågarne omöjligen rättskära. Sågpersonal uppehålls

half trefjärdeldels dygns sysslolöshet genom cirkelsågsbråket, knappast en planka blir full kantätt, måste eftersända Henricsson Tärendö som förr gjort möjligt andras omöjligheter. Emellertid stor daglig förlust."

Den 9:e december 1870 uttrycker David Hummel stor tillfredsställelse med den nya sågen s kapacitet: "Ångsågen går, då intet hinder uppstår ledigt sina 500 stockar på halfdygnet eller 1 000 i dygnet, under sommaren hoppas jag något mer." Denna uppgift väcker uppmärksamhet hos Bolinders som är förvånade över resultatet, vilket föranleder David Hummel att förklara det på följande sätt:

"Bolinder äro vanda vid det grova timret i Nedra Botten (därmed avses södra Norrland) och 800 stockar där torde motsvara 1 000 här; säkert är att här uppskäres sistnämnda antalet på dygnet av vårt timmer såsom det faller sig: olika länder.

Den 30 december kommer en intressant notis i brev från David Hummel till J.A Bergman, där det bland annat heter; Karlsborgs ångsåg. "Enär allt numera här så widt möjligt försvenskas, så torde vara lättast att skriva med K."

När 1871 går in i synes initialsvårigheterna för den nya sågen vara övervunna och den 24 mars kan Hummel i ett telegram meddela sin kompanjon bland annat:
" Karlsborgssågarne arbetar förträffligt, 600 halfdygnet"

Den 9 april kan Hummel sammanfatta kostnader och värde för Karlsborgs ångsågar: "Det bör wisserligen intressera dig erfara hvad dessa wid 1870 års slut representera för ett wärde. Nya ångsågen kostar i ett för allt cirka 73 000 R, hvilket nedsättes till 70 000 , den lilla står uti 15 000 och Låsholmsbolaget eller allt öfrigt å Karlsborg likaledes 15 000, således ett sammanlagdt wärde af 100 000 riksdaler, hvilket ej bör kunna anses såsom dyrt."

Fransk-tyska krigets inverkan på Bergman, Hummel & Co: finanser

Mitt under det hektiska planeringsarbetet för den nya sågen och uppförandet av densamma kommer nu allvarliga bekymmer för bolagsledningen. Dessa förorsakas av det politiska läget i Europa. Firman hade omfattande affärer med Frankrike och hade där också betydande tillgodohavanden. När den politiska krisen seglar upp mellan Frankrike och Tyskland röjer sig bekymren ganska snart.

J.A. Bergman har under februari 1870 rest till Paris och i samband därmed också ordnat för David Hummels döttrar, som skulle göra en resa bland annat till Schweiz, Frankrike och England.
Den 23 februari skriver David Hummel till J.A. Bergman i Paris och uttalar sin glädje över att "isen var bruten i Bordeaux genom försäljning till Ducas" och han hoppas att detta skall vara upptakten till nya vinstgivande affärer. Men läget i Frankrike oroar honom; "Jag fruktar mycket att de oroligheter som varit å bane i Paris verkar störande på affärerna, ehuru klockan är 7 ondagsafton har ännu icke södra posten till följe av snöyra anländt, denna kommer väl att bringa något nytt ljus i saken."

Bergmans affärsresa i Frankrike synes vad resultatet beträffar överträffa förväntningarna och i brev den 7 mars 1870 talar David Hummel om underrättelserna genom brev och telegram om ständigt nya försäljningar, vilket föranleder honom att prisa sin kompanjons förmåga som "torde af få upphinnas, än mindre överträffas"

Utsikterna synes alltså vara så gynnsamma som möjligt och när Bergman åter är i Stockholm i början av april är ännu icke någon storpolitisk oro aktuell.

Nya ting skall dock snart hända. Det är något av panikstämning över telegrammet den 16 juli 1870, då Hummel befinner sig i Luleå och Bergman är på besök i Kalix.

Emil telegraferat Palmren "Frankrike förklarar Preussen krig" fasansfull underrättelse. Behöfde nödigt träffa Generaldirectör Ros måndag, men telegrafera skyndsamhetssvar om Thor hemresa i morgonbittida. Rådgör Alida om icke flickorna bör beordras hemresa öfver England, ångbåt London eller Hull Göteborg.

Farhågorna ökar i december 1870, då det börjar stå klart att tyskarna har ett övertag fransmännen och David Hummel uttrycker fruktan för framtiden i en passus i ett brev den 9 december.

Ditt dagstelegram ingår nu, tyvärr ej lofvande. Det var ena förskräckliga preussare. Ryssland halar nu något till dess Preussarne få bortgjordt Frankrike, sedan torde de såta vännerne icke mycket bry sig om Englands och Österrikets protester.

När de tyska preliminära fredvillkoren publiceras ökar David Hummel ängslan, vilket uttryckes i ett telegram den 2 februari 1871. "Politiskt telegram av hemskaste beskaffenhet rörande Preussarnse fordringar ingått. Delgif åsigterne huruvida under sådana förhållanden möjlighet gifves för export under sommaren."

Det är självklart att med betydande fordringar infrusna i Frankrike på grund av krigets betänkligheter måste framkomma beträffande fortsatt export. Hur världspolitiken och de företagsekonomiska resonemangen blandas med varandra på ett ibland något naivt sätt röjer sig i telegram av den 1 mars. "Äntligen har telegrafen förkunnat fredsslutet och fredsvillkoren, de senare vore i sanning hårda, men likväl nödvändiga för Frankrike att nu antaga. Förmodligen kommer väl en wedergällningens dag för wåldskräktarne. Som nu våra wexlar äro i behåll och något widare moratorium wäl icke ifrågakommer, så skola vi väl hoppas på ett slut på den oro, som så länge förevarit. Mallet freres måtte wäl aldrig återsända wexlarne på oss i händelse de ännu icke fått valuta för våra till dem insända betäckningsvexlar? Af den summa som de kunnat förskjuta Paris synes, som de icke hade behof af att wara för stränga."

Riktigt så lätt som David Hummel här hoppas gick inte avvecklingen av de franska tillgodohavandena och Paris kommunen ökar ytterligare farorna och i ett telegram av den 24 mars innehåller följande passus: "Parisnotiserna förfärliga, delgiv ingående underrättelser."
Samma dag går ett handbrev till J.A Bergman:
"De förfärliga underrättelser, som i dag ingått om ställningen i Paris, företager nästan förmågan att skrifva. Den sista willan synes nu blifva värre än den första. En ursinnig pöbelhop anförd af skurkar, är det farligaste af allt här i werlden.

Dessa förskräckliga tilldragelser måste wäl vara en följd utaf att religionens band saknas hos hufvuddelen af den franska befolkningen, äfvensom upplysningen bland den längre klassen måste wara på en ytterst låg ståndpunkt, då sådane excesser kunna begås.

Våra aktier i Frankrike som började stå på så god fot hafva nu åter fallit betydligt. Men skall icke hela landets krafter sättas i rörelse för att hämnas på dessa röfvares

wåldbragder."

Det är uppenbarligen lätt att från en utsiktspost nära Polcirkeln och med ganska bristfälliga historiska perspektiv ge en ensidig bedömning av vad som försiggår i ett svårt plågat kontinentalt land. Det förefaller som om man skulle dra lite för vittgående slutsatser när de egna aktiernas ställning i Frankrike förbindes med föreställningen om en frigörelse från "religionens band.

Under våren fortsätter förhållandena i Frankrike att vålla bekymmer och Hummel antyder i ett brev den 9 april 1871 att de infrusna fordringarna är betydande. Bergmans svar på Hummels brev är icke bevarat, varför en exakt summa ej kan angivas. David Hummel skriver:

"Detta namn kan icke nu nämnas eller skrifvas utan en wemodig känsla, telegrammet igår war af beskaffenhet att företaga alla förhoppningar om landets och den galliska racens bestånd. Huru mycket utgör nu wår werkliga fordran i Frankrike, särskilt hvad Mallet freres ej fått in, samt dessutom wexlar, som af Ekengren eller Olrog & Berner innehafvas, hvilka ej infriats. Man får nu bereda sig på det värsta och möta faran med lugn.
Samtidigt arbetar man febrilt på att vinna nya marknader och tycks också lyckas med detta. Mitt i pessimismen finner bolagsledningen anledning att se ljusare på läget med hänsyn till försäljningar utom Frankrike.

"De båda försäljningarne igår stärkte modet, ty det finnes redan nu sålt mellan 10 och 11 000 standard utom Frankrike. Wisserligen är derpå indraget rätt betydligt, men öfverskottet skall väl ändock betäcka de mest presenta skulderne."

Firman synes således ha kunnat avveckla sina franskar affärer och i stor utsträckning finna nya kanaler i Frankrike efter fredsslutet, samtidigt som man ökat sin försäljning utanför Frankrike bland annat till England och Belgien.

Driften vid karlsborg ha synbarligen icke påverkats nämnvärt av den ekonomiska krisen utan fortgått programenligt, men krisen på världsmarknaden hade grundligt skakat företaget och givit en viss klarhet i behovet av nytt kapital och en fastare organisering av rörelsen. Nya händelser inträffar under de första åren på 1870-talet, som ytterligare understryker det ökade kapitalbehovet. Bland dessa kan nämnas engagemangen i Jämtsunds sågverk och Båtskärsnäs utbyggnad där Bergbom, Svanberg & Co i initialskedet var helt beroende av Bergman, Hummel & Co:s, då den nya firmans ledare själva icke förfogade över nämnvärt kapital. I korrespondens förekommer Båtskärsnäs allt oftare och ett ledmotiv i Bergman, Hummel & Co:s handlingar visavi Båtskärsnäs synes ha varit att begränsa rörelsens omfattning, så att man till och med föreslår att endast en ram skulle uppsättas.Två motiv synes här ha varit avgörande, nämligen rädslan för konkurrens och medvetandet om de nya krav på kapital som en ny industri måste ställa. Då en utredning av detta icke faller inom ramen för denna framställning har förhållanden här endast antytts, men korrespondensen ger klart besked om att Bergman Hummel & Co genom den tredje huvuddelägaren Johan Sällström höll ett fast grepp över utvecklingen i Båtskärsnäs under uppbyggnadsåren.

III. Kapitalbrist och hårdnande konkurrens

Aktiebolagsbildningen

Under de närmaste åren efter den nya sågens tillkomst domineras korrespondensen i mycket hög grad av bekymren för det krav på friskt kapital som de stora investeringarna ställde samtidigt som de omfattande affärerna krävde ökat rörelse-kapital. Vid sidan av dessa bekymmer verkar en del konflikter mellan delägarna vid denna tidpunkt ganska triviala. De kom nämligen att i privata affärer ibland korsa varandras väg.

När firman Bergman, Hummel & Co bildades 1863 ingick visserligen i överens-kommelsen att delägarna icke skulle driva egna affärer vid sidan av firmans, men denna överenskommelse tog man icke så högtidligt på utan där förekommer rent privata affärer vid sidan av de gemensamma reguljära.

Ett par brev från 1872 belyser detta på ett intressant sätt. Den 6 januari skriver David Hummel i ett brev till förvaltaren A. Törnkvist i Björkfors:

"Det war i sanning öfverraskande att gå erfara det Herr Bergman gifvit, ordres till inköp av Moå Kronohemman och detta af 2:ne skäl neml.: Så länge firman äro disponenter för Björkfors böra inga hemliga ordres gifvas, och derjemte saknar herr Bergman icke kännedom om, att Moån är den enda enskilda egendom, som Sällström och jag, med undantag af några arrenderade lägenheter från Prestbordet, lagt oss till, och detta efter 25-årigt wistande i orten å min sida.

Detta hvad herr Bergman beträffar.

Widkommande Eder egen ståndpunkt i ärendet, så, för den händelse Herr Bergman, hvilket jag höjeligen betviflar, skulle ha gifvit Eder ordres att hålla dessa hemmans-affärer hemliga för oss, kan icke den ringaste felaktighet tillskrifvas Eder, men i motsatt fall, så alldenstund i wäl egde kännedom om att Sällström och jag jemte öfrige delegare i Moån gerna wille köpa den återstående delen, hvilken för oss, till följe af omständigheterne, hade långt mera wärde af att ega denna del än för någon enskild egare, borden i hafva underrättat oss om de ordres Herr Bergman i afseende å denna hemmansdel gifvit. Jag är neml. fullt övertygad om, att derest wi fått ringaste kännedom om att Herr Bergman nödvändigt wille köpa Moån, någon sorts överens-kommelse kunde ha åstadkommits, och icke som nu skett en onödig täflan uppstått."

Hummel anger att affären för hans del var så nära uppgjord att det endast fordrades fruns medgivande, men nu hade kraven stegrats och säljaren hade vid ett samman-träffande mumlat: "Nej, det är inte så bråttom".

David Hummel fortsätter: "Då nu Eder mellankomst helt och hållet orsakat ett sådant översitteri hos pojken så frågas billigt om icke skäl förefinnes till missnöje. Ännu en gång säger jag att det aldrig kunde falla mig in det Herr Bergman, som har så mycket enskild jordegendom, brydde sig om att speculera på den lilla återstående delan af Moån, utan ansåg jag mig fullt försvissad om att det war Eder egen spekulation, hvartill ock pojkens ord gåfvo full anledning.

Gerna må mina skrifvelser nedsändas till Stockholm med villkor att båda sändas. Ifall Eder hotelse härom skulle utgöra ett skrämskott, så att det alldeles malplacerat.

Tre dagar senare den 10 januari skriver Hummel till sin kompanjon i Stockholm.

Moån

"Af wänskap beder jag dig icke täfla om detta lilla ställe, ty först och främst kan det wäcka mycket ovilja hos öfrige delegare, och då Sällstöm och jag ej hafva lagt oss till någon annan enskildt jordegendom med eganderätt, torde du ej bry dig om att se på denna småsak; för enskild egare, som skall ligga och odla, har stället heller icke det wärde som för oss."

Under åren efter 1870 kommer allt oftare penningbekymren fram i korrespondensen. I januari 1871 redogör David Hummel i en skrivelse för bekymmer som har uppstått när det gäller likviditeten, samtidigt som bönderna på nytt slår sig på handsågning, där skärskilt det långa virket går förlorat för bolaget, vilket nödvändigt ökar "trångmålen i penningväg". Han säger bland annat:

"Det uppstår dock så många behofver på det nya året för likviderandet av utskylder och stubbören, för auktionsinrop efter alla elfvar förra våren, att kreditivfonderna snart stryker"............

"Wi böra emellertid icke tappa modet vid egentliga första motgång utan med största möjliga lugna söka ordna allt efter omständigheterna på bästa möjliga sätt".

Besvärligare är att den ibland långa tiden mellan verkställda inköp av råvaror och influtna likvider för försålda varor tycker hårt på kapitalbehovet och den 24 maj 1871 säger David Hummel bland annat:

"Givetvis äro utgifterna nu mindre sedan alla krono-, kommunalutskylder och stubbören är likviderade, men för samtliga förlagen fordras dock prima tillskott för flottningen, sågverksdriften etc, varjämte timmerleverantörer hafva att fordra..... Att varor komma i proportion är säkert, men under tiden ligga allt för stora kapitaler borta".

Mot slutet av 1872 görs febrila ansträngningar hos olika penninginstitut att belåna inteckningar och andra säkerhetshandlingar och svårigheterna att klara likviditeten synas bli större och större.

I februari 1872 hade J.A. Bergman i ett brev till David Hummel tagit upp frågan om en sanering av ekonomin genom en nedskrivning av de verken åsatta värdet.

David Hummel påpekar i brevet den 14 februari 1872 att de goda försäljningarna mer och mer besannar "åsikten att verken kunde nedsättas till det yttersta, emellertid finns å andra sidan skäl för saken, vi lämna detta ämne till dess bokslutet är färdigt."

Den 26 september 1873 har diskussioner och förberedelser förts så långt att aktiebolagsbildningen kan genomföras. Ledningen för Bergman, Hummel & Co hade en stark känsla av att man måste servera nyheten i en form som icke skulle väcka misstankar om att företaget var ekonomiskt svagt, samtidigt som man skulle få den bästa möjliga anslutning och ett acceptabelt tillflöde av nytt kapital.

Det blev J.A. Bergmans uppgift att ge bolagsidén den presentation, som skulle fånga in det största möjliga intressant, och vid den konstituerande stämman presenterar J.A Bergman det hela i följande vändningar, som är intagna som 2 § i protokollet för sammanträdet.

"Föredrogs ett skriftligt erbjudande från Herrar D Hummel, Joh.Aug. Bergman och Joh. Sällström till begränsad teckning av aktiebolag med benämningen Aktiebolaget Bergman, Hummel & Comp, och utvecklades av ordförande/Joh.Aug. Bergman/ anledningarne hvarför man beslutat att ställa den del av firmans affärer, som omfattade Kalix floddal på aktier på det sätt som skedde, och framgick däraf att, oafsett de rent kommerciella eller familiera skälen, man velat härigenom gifva ett uttryck av erkännsamhet åt Herrar medarbetare och biträden vid kontoren åt Herrar förvaltare av egendomarne samt av aktning åt några af vännerna i orten.

Äfvenledes framhölls inbjudarnas afsikt att sedermera afstå någon mindre del aktier till de mest framstående bland allmogen i orten, som hittills varit firman Bergman, Hummel & Comp:s leverantörer."

Aktiekapitalet 2 000 000:- riksdaler var fördelat på 2 000 aktier á 1 000 riksdaler riksmynt. Interimsstyrelse blev David Hummel, J.A. Bergman och Joh. Sällström.

Med inrättandet av det nya bolaget lades den del av firman affärer som omfat-tade sågverken och skogsegendomarna i Kalix floddal under aktiebolaget. Den gam-la firman Bergman, Hummel & Co behölls för utlandsaffärer och en del andra engagemang och även efter aktiebolagsbildningen synes privata affärer ha bedrivits av huvudaktieägare.

Konkurrensen hårdnar

Andra pådrivande krafter för bildandet av aktiebolag och en konsolidering av rörelsen i Kalixbygden var tillkomsten av ett kunkurrensföretag vid denna tidpunkt. Vissa intressen hade varit ute för att sondera möjligheterna att i Kalixbygden upprätta ett nytt sågverksbolag. Ryktena om denna hade nått Bergman, Hummel & Co:s ledning och åstadkommit viss oro där, vilket återspeglar sig bland annat i korrespondensen mellan de två huvuddelägarna, liksom också i åtgärder, som i synnerhet av David Hummel vidtogs för att hindra det nya företagets etablering.

17 januari 1873 omnämndes en Sundsvallsbo, som varit ute för att göra skogsinköp. Hummel omnämner det på följande sätt:
"Idag har Sundsvallsbon warit här, hvilken reste uppför elfven i somras, samt skall enligt hvad han yttrat till Andersson resa uppför elfven härstädes för att göra skogsköp, när han kommer tillbaka från Haparanda. Efter hvad han yttrat wore ett stort bolag bildat för Ångsågsanläggning herstädes. Penningar hade han ... visat sig hafva tillräckligt. Han hade från kappsäcken upptagit flera 10 000 R. Enligt hvad Hernberg nämnde, som äfven anländt idag från Skellefteå skulle werkligt bolag wara bildat för skogsuppköp, hvilket bolag skulle hafva underhållit sig med skogsstyrelsen för inköp på flere års tid af kronoskogarne härstädes. Hvad så häraf är sant wet man förstås icke, men ingen säkerhet har man dock. Hernberg sade äfven att Landshöfdingen hade funderat mycket på huru de skulle få någon som skulle uppträda här för att få någon konkurrens med oss. Äfven han hade wetat af detta bolag, hvarom ofvan är nämndt. Widare härom då mannen kommer tillbaka."

När det gäller skogarna vidtar man åtgärder för uppköp och arrendering av avverkningsrätt i en utsträckning som man icke tidigare varit med om.

Den 22 januari återkommer David Hummel till ryktena om vad som försiggår i

älvdalen i anslutning till bildandet av ett nytt företag.

"Beträffande den trävarumenniska som uppdykade här så plötsligt, wet man förstås ingenting betsämdt om hans förlagsmän, men efter hvad han yttrat skulle det wara ett Engelskt hus, hvars ombud medföljde honom hit, men fortsatte resan till Finland för widare affärer. Hernberg tror dock, med hvad anledning wet jag icke, att de dels utgöras af Stockholmare och dels Sundsvallsbor, och man kan nästan sluta till af hans yttrande att Direktör Roos och flera af (samma) skogstjänstemännen, på ett eller annat sätt skulle wara intresserade i detta företags framgång. Skulle Roos och Landhöfdingen werkligen gerna, hvilket är högst troligen, se att härsädes uppträdde nya spekulanter, så kan man tänka sig att dessa lätt kunder drilla igenom köp med flera års afverkningsrätt hvarigenom wi skulle ingenting få från kronoskogarne på många år. "

Det har tidigare framskymtat att landshövdingen var skeptisk på det allenavälde som Bergman, Hummel & Co hade i Kalix älvdal, vilket bland annat tagit sig uttryck i signalerade inspektioner beträffande skötseln av skogarna.

David Hummel föreslår att man i Korpilombolo och därikring liggande byaskogar skulle köpa all avverkningsrätt "på hvad deras skiften med skogens framtida betsånd kunde tåla". Detta skulle vara en bra affär, men krävde mycket kapital, och han slutar med att understryka vikten av att frågan om aktiebolag tas upp och att affärerna i Kalixdalen ordnas på ett ändamålsenligt och för framtiden betryggande sätt.

Bolaget utarbetar redan i februari 1873 ett koncept till skogsskifteköp där bara hemmansnummer och priser kan ifyllas. Samtidigt uppdrar man åt ombuden i olika delar av Kalixdalen, bland annat J.A. Rönnbäck i Kamlunge att inköpa skogsskiften och arrendera avverkningsrätt, där så ske kan.

Senare delen av februari 1873 konstaterar Johan Sällström att rätt omfattande inköp av skogar och avverkningsrätter gjorts av konkurrenterna och att plats för den nya sågen och ett par insamlingsställen uppför älven redan utsatts. Samtidigt hade en del av Bergman-Hummels egna ombud haft svårigheter att, som det heter, "skaffa underskrifter".

Förvaltare Krok i Gyljen får ett delikat uppdrag de 19 februari att göra skiftesuppköp med uppmaningen "handla dock lugnt" och samtidigt får han 4 000 riksdaler att använda som handpenning vid köpesuppgörelserna. Samtidigt arrenderas uppför älven vikar, som kan vara lämpade för flottläggning, så att man i möjligaste mån kan hindra det nya bolaget även när det gäller möjligheterna att få ned avverkat timmer.

J.A. Rönnbäck i Kamlunge får den 1 mars nya instruktioner med förhoppningen att bolagsledningen snart skall få "goda underrättelser om att flera skiftesköp är gjorda". Liknande instruktioner går till inspektörer K.U. Grape i Yttermorjärv, som får en anvisning om att det "passar att operera medan folket är på frimarknaden (i Torneå)."

Bergman, Hummel & Co:s åtgärder visade sig på lång sikt vara effektiva gentemot det nya bolaget. Detta startade 1873 under namnet Kalix Nya Ångsågsaktiebolag och anlade sågbyggnad i Nyborg på västra sidan om älven mittemot Karlsborg, där hamnförhållandena var goda.

I ett distribuerat prospekt förklarade sig bolaget ha tillkommit för att tillförsäkra

bönderna bättre betalning för skogen. Dittills hade råvarupriserna hållits sig mycket låga. Sågtimmer betalades med 25 öre per träd på skattemark vid strand, och på kronans skogar köptes bjälkträd för 12 öre per stycket och sågtimmer för 6 á 7 öre per träd.

Bergman, Hummel & Co kunde utöva ett visst tryck på levererande firmor och det visade sig svårt att få inköpa nödigt material för den nya sågens utrustning, man fick i stor utsträckning nöja sig med inköp av begagnade maskiner, vilket självfallet var ett svårt handikapp.

Nu blir konkurrensen om råvaran knivskarp. Det nya bolaget synes ha varit svagt försett med kapital. Ett förlagslån upptogs där köpman Frans Landström i Kalix och 33 bönder i Kalixbygden tecknade borgen. Efter en ojämn kamp måste Kalix Nya Angsågsaktiebolag träda i likvidation redan 1879. För firman Bergman, Hummel & Co innebar det en stor triumf och för Karlsborgsindustrins utveckling innebar det ökad trygghet. Bolaget förvärvade nämligen i samband med likvidationen Nyborgs sågverk, som under ett par årtionden drevs parallellt med Karlsborg.

För de bönder som iklätt sig borgensansvar för det nya bolaget artade sig utvecklingen till en tragedi. Flertalet av dem fick större förluster än de kunde bära. Åtskilliga fick frånträda sin hemman och andra underteckna skuldförbindelser, vilkas likvidering ibland varat in i tredje generationen.

Kris och konsolidering

Bergman, Hummel & Co behärskade nu på nytt träindustrin i hela Kalixdalen och detta kommer i hög grad att prägla den kommande utvecklingen.

Ekonomin för bolaget hade hårt ansträngts i kampen med Kalix Nya Ångsågsaktiebolag, och när samtidigt mot 1870-talets slut en konjunkturavmattning inträder råkade man i svårigheter som krävde exceptionella åtgärder.

Som bakgrund till dessa åtgärder bör måhända angivas aktiernas fördelning för AB Bergman, Hummel & Co år 1875, då aktielistan upptar följande vid bolagsstämman närvarande aktieägare:

Herr.	Joh. Sällström	225
"	G.Emil Bröms	20
"	G. Horney	3
"	A. Bäckström	50
"	Carl Em. Grundén	70
"	Ad. Törnqvist	15
"	Otto Bergmark	20
"	C.J Sandberg	1
"	J.O. Kivijärvi	10
"	J.B. Wälimaa	10
"	Is. Planting	10
"	P. Adamson Perkari	2
"	C.J. Boman	4
"	Jakob Nyström	1
"	P.O. Bergström	2
"	H. Hansson	1
Hemmanseg.	N.G. Sellberg	1
"	C.O Sandberg	1
"	L.A. Groth	1
"	L.O. Lundbäck	1
"	Eric Hedlund	2
"	Olof Åkerström	1
"	Anders Stråle	2
"	N. Ericsson	2
"	L.O. Hedlund	2
"	Alex Sundstöm	2
"	N.B. Nilsson	1
"	J. Martin	1
"	J.P. Nilsson	2
"	P.A. Persson	1
"	L.A. Sandberg	1
"	P.Ol. Nilsson	1
"	C.Fr. Andersson	1
"	J.Aug. Rönnqvist	5
"	J.P. Larsson	
"	N.O. Englund	2
Herr	N.O. Svanberg	10
"	O.H. Ström	50
"	Alg. Holmgren	10
"	Aug. Holmgren	5
"	K.U Grape	15
"	J. Lassinanti	10
"	Ax. Brattberg	10
"	C.O Sjöding	5
"	J. Aug. Bergman	900
"	D.Hummel	900

Herr	C.J. Åkerström	20
"	G. Andersson	30
Maskin.	Fr. Stråle	2
"	P.A. Carlsson	1
Herr	C. Em. Bergman gm J.A. Bergman enl fullmakt	10
Hemmaseg.	A.Nilsson Enbom gm J.B Nilsson	1
"	Joh. Nilsson gm d:o	1
"	N.O. Rönnbäck gm J. Rönnbäck	1

Summa vid stämmans representerade 2 459 aktier

Som framgår av fördelningen hade J.A. Bergman och David Hummel vardera 900 aktier. J. Sällström 225, Karl Emil Grundén 70, A Bäckström 50 liksom också O.A. Sällström medan övriga aktieägare representerade ett antal mellan 30 och 1.

1881 års ordinarie bolagsstämma hade att t a ställning till en styrelseberättelse som är styckevis ganska mörk.
Under vintern 1879 hade man sett sig tvungen försälja aktiebolagets avverkningar till det då onaturligt under avverkningskostnaderna nedtryckta priserna. Här kan inom parentes påpekas att 1879 var Sundsvallsstrejkens år, då sågverksbolagen i Sundsvallsområdet sökt att möta de vikande konjunkturerna med den åtgärden att genomsnittligt sänka timlönerna med 25 öre, varav en omfattande konflikt blev följden. Vid slutet av 1879 hade emellertid en höjning inträtt och försäljningarna ökat till rimligare priser.

Rörelsen hade gett en vinst på 99 679:87, varav föreslås 3 % utdelning till aktieägarna och reservering av 24 679:87 för framtida disposition. Här omnämnes inköpet av Nyborgs ångsåg.

"Ehuru icke hörande till 1879 års verksamhet, anser sig styrelsen icke böra underlåta att nämna det senaste gjorda inköpet af Nyborgs ångsåg.

Åtskilliga omständigheter onödiga här utveckla, föranledde styrelsen att göra denna affär, sedan de förnämligare bland aktieägarne förklarat sig ingenting hafva att deremot invända.

Härigenom har aktiebolaget visserligen tillskyndats ny skuldsättning, men som likviden till sin väsentliga del utgår genom årliga amorteringar, bör inköpet af denna egendom blifva alltför betungande.
Styrelsen ha äfven ansett sig böra sätta sågen i skick och använda den, dock endast för dagsågning för att söka uppringa qvantiteten af för året skeppningsbar vara under en för realisering gynnsam tidpunkt."

1881 rapporteras gynnsammare förhållanden trots en ökning av skuldbelopp, som lagren vid Nyborg utgjorde, och resultatet av årets operationer var en behållning på 310 191:88. Utdelningen blev 6 %, kraftiga avskrivningar sker på timmerlager och Nyborgs ångsåg. Styrelsens slutord är värda att observera.

" Genom antagande af detta styrelsens förslag, skall bolaget ytterligare befästa sin ställning, i och med egandet af ett godt och billigt timmerlager, som bör visa vinst under hvarje konjunkturens skiftning och dertill genom att ega i reserv ett icke oansenligt belopp till betryggande af framtiden vinstutdelningar."

Konflikter inom ledningen och med leverantörer

Vid denna tid hade andra bekymmer börjat göra sig gällande. De viktigaste var att en schism uppstått mellan de båda huvuddelägarna i Bergman, Hummel & Co. En mycket omfattande korrenspondens berörande dessa saker är bevarad, men skall icke här i detalj reodvisas, eftersom förhållandena endast delvis berör utvecklingen i Karlsborg.

Motsättningarna kan väl delvis tillskrivas en rätt påtaglig skillnad i temperament och synsätt mellan de båda kontrahenterna, men också en del pricipiella motsättningar, som berör själva uppläggningen av den norrbottniska trävarurörelsen. För J.A. Bergman tycks det rätt tidigt ha stått klart, att förläggningen av industierna vid kusten var framtidens melodi, medan David Hummel var angelägen om att behålla forssågarna, även sedan ångsågen i Karlsborg byggdes och nya sågar, t ex Båtskärsnäs och Jämtösund kommit till.

David Hummel kan väl närmast karaktäriseras som en robust och handlingskraftig man med klart patriarkalisk inställning i förhållande till de underlydande. Det finns många exempel på att han kraftigt ingriper även i de underlydnades privata förhållanden och när bönderna är missnöjda med priser o dyl anlägger han i allmänhet faderliga tongångar.

När hemmansägarna i Svartbyn i juli 1873 anmält klagomål mot den avräkning, som bolaget gjort rörande deras timmerleveranser, redogör först David Hummel för hur man kommit fram till den beräknade likviden, men lägger sedan in ett moraliserande avsnitt, som delvis är en varning, delvis ett försvar för de egna åtgärderna.

"Wi hafva i alla tider utöfvat wår handel så att wi, i förhållande till konjunkturen betalt så högt som wi möjligen kunnat, och så äfven nu. Wi sätta i främsta rummet den inre tillfredsställelsen att veta i sig hafva handlat rätt ty ett oroligt samvete skulle långt för detta hafva förkortat eller slutat ett lif så skarpt af göromål anlitat som wårt; men känslan af att aldrig med uppsåt hafva velat betjena sig är tillfället, eller att vilja gifva allmogen för litet för sina waror gifver en stor kraft.

Byamännen, som wi annars högakta, tyckas för närvarande hafva blifvit förvillade af de många osanna rykten, som af elaka och oförståndiga meniskor utspridas, och låtit förleda sig derhän, att söka af sina medmeniskor nära nog tillnarra sig ett pris för skog och timmer som icke öfverensstämmer med wärdet, och om detta äfven mot förmodan skulle lyckas, så komma dessa penningar icke att bära välsignelse med sig för Eder själva eller Edra efterkommande.

Wi afvakta emellertid med omgående post huruwida byamännen förklara sig belåtna med den afräkning för timret som nu afgifves, i hvilket fall penningar genast skola sändas. I motsatt fall kan timret ett dera återlemnas eller på wår bekostnad nedflottas till Karlsborg och der i någon af byamännens närwaro försågas, enligt kontrakt. "

Det är som synes starkt moraliserande vändningar, men avslutningen visar att inga silkesvantar kommer att användas mot de tredskande.

J.A. Bergman synes ha varit av ett annat kynne, mindre robust och mer mjuk i sitt handlande. Han hade tillika en stark bundenhet till bygden, fastän han större delen av sitt aktiva liv vistades i Stockholm. Tillkomsten av Kalix sjukstuga och andra ting vittnar därom. Men hithörande förhållanden kräver sin egen framställning och skall här endast beröras i den mån det får betydelse för Kalixindustrins fortsatta bestånd och senare organisering.

Konflikten blir aktuell redan 1879 då planer på en upplösning av handelsbolaget Bergman, Hummel & Co framkastas. I ett PM undertecknat av Joh. Sällström, Gustav Andersson och Emil Grundén och godkänt av J.A. Bergman konstateras att "AB Bergman, Hummel & Co:s affärer omöjligen kan med fördel bedrivas så länge som de invecklade förhållandena äga rum, som nu förfares mellan aktiebolaget och firman Bergman, Hummel & Co."

Med anledning därav har undertecknarna beslutat att utreda förhållanderna med sikte på ett avskiljande av de båda företagens affärer från varandra och bilda ett konsortium vari J.A Bergman inbjudes deltaga. Där säges också att J.A. Bergman anser skyndsamhet vara av nöden och att ev åtgärder skall underställas någon av konsortiets medlemmar. För att hindra ryktesspridning och därmed följande ekonomiska konsekvenser förbinder man sig "fullständig tystlåtenhet". 1883 i november framlägger J.A. Bergman "Motivering för nödvändigheten att få det bolagsförhållande, vari J.A. Bergman stått till David Hummel reglerat, och det just nu."

Innan jag närmare går in på innehållet i Motiveringen vill jag något beröra den brevväxling, som har föregått detta förslag.
Under 1881-82 har en lång rad brev utväxlats mellan David Hummel och J.A Bergman av vilka det framgår att intressemotsättningarna var stora. David Hummels omfattande engagemang i andra företag såsom AB Bodträskfors, Luleå Ångsnickeri AB mfl. har bidragit till att öka svårigheterna.

1 februari 1881 säger David Hummel bland annat:

"I denna yttersta viktiga fråga böra vi, som jag hoppas, abstrahera allt hvad som kan få benämning af tvist, och vår allvarligaste sträfvan vara, att utan intryck af andra personers omdöme, utan på förhand fattade beslut, utan ensidighet, utan ringaste biafsigter, söka utröna hvad som för oss sjelfva och för af oss beroende menniskor må vara och blifva nyttigast."

Hvad andra personer sagt eller säga i detta afseende har hittils ingen betydenhet, ty de hafva icke satt sig in uti förhållandena och känna icke heller i verkligheten vår egen svaga ställning."

Hummel påpekar att bolagets ställning är mycket ansträngd och polemiserar även i ett förljande brev mot att man genom J.A. Bergmans åtgärder blivit beroende av andra vid försäljningen av obligationer i stället för att gå direkt genom riksbanken.

Han kritiserar att Stockholmsaffärerna slukat mer och mer pengar under senare år och gett mindre och mindre utdelning, mot vilket Bergman försvarar sig, samtidigt som han anmärker på oklarheten beträggande affärerna bland annat i Luleå Snickeri

AB. Detaljdiskussionerna här har vi icke anledning att i detta sammanhang följa, utan kan endast konstatera att efter hand som diskussionerna drivs längre och längre, blir klyftan mellan de båda bolagsmännens meningar större och större. Det hela utmynnar i J.A. Bergmans förut nämnda motivering.

Där påpekar J.A. Bergman, att David Hummel mot säljarens tysthetslöfte av Johan Sällström med sin som ombud inköpt Sällströms del i Bodträskfors för kronor 70 000:-, att han i sonen Axels namn inköpt egendomen i Torsby och därpå byggt en såg för kronor 90 000:-, att han utan bolagsmännens hörande låtit sin prokurist utan egna resurser inköpa en egendom i Oskarshamn å 90 000:- och en i Söderköping för 228 000:-.

Bergman hävdar att detta strider mot god sed och klok beräkning och lett till åtgärder i strid med bolagskontraktets både anda och bokstav.

Han säger vidare, att Hummel utan bolagsmännens hörande med frångående av den egentliga verksamheten företagit vittomfattade förlagsaffärer och aktiva spekulationer, vari sedan hela det engagerade kapitalet gick förlorat. Han beskyller vidare Hummel för planerade egendomsköp på miljoner i Härnösandstrakten, i Finland och Ryssland, som Bergman med knapp nöd lyckats avstyra och att Hummel planerat avyttringar av bolagets egendomar utan kända köpeskillingsbelopp, vilka avyttringar han velat påtvinga sin bolagsman, efter att själv hava försäkrat sig om verkställande makten inom den nya styrelsen.

Hummel har vidare utan bolagsmännens hörande upprättat en skriftlig överenskommelse med förvaltaren av Jokkmokkskontoret, där han underkänt en promemoria i anmärkningsväg mot förvaltaren, upprättad av Bergman och som Hummel tidigare godkänt.

Bergman hade i september 1883 infunnit sig hos Hummel för att uppsäga bolagskontraktet, därest Hummel icke gjorde vissa förbindelser. Hummel gick med på detta, men överenskommelserna hade icke hållits och Bergman anser nu situationen sådan att en bolagslösning måste ske.

J.A. Bergman avslutar sin promemoria med följande ord:
"Då således en bolagsupplösning måste ske, finnes ingen anledning att uppskjuta den till nästa års slut, dess mindre som firman och dess delegare nu äro i en fördelaktig ekonomisk ställning och penningmarknaden gynnsam samt bolagsmännen, ännu i lif, få sjelfwe ordna sina angelägenheter för den, hur som helst, snart nödtvungna skiljsmessan från hvarandra och från jordlifvets ombyten i allmänhet."

Förhållanden mellan de båda bolagsmännen regleras genom ett kontrakt av den 24 november 1883. Bergmans krav att Bodträskforsföretaget och Luleå Ångsnickeri skall ombildas till Aktiebolag tillmötesgås. Firman Bergman, Hummel & Co upplöses den 30 september 1884. Förhållandet till Stockholmskontoret och där anställda tjänstemän regleras liksom Kalixkontorets förhållanden. Accepter får icke ingivas av någondera bolagsmannen under längre förfallotid än under loppet av 1884 och inga nya affärer ingås. Firmans tillgångar och skulder skall övergå till AB Bergman, Hummel & Co, Luleå Ångsnickeri AB och AB Bodträskfors förutom alla aktier, som skall delas på hälften var på vardera bolagsmännen.

En lång och besvärlig tvisthistoria är därmed avslutad och Kalixföretagets stä- llning

konsoliderad.

Verksamheten vid Karlsborg fortgår oavbutet och även Nyborgssågen utnyttjas i den mån råvarutillgången medger detta.

Speciella insatser i Kalixbygden av J.A Bergman och David Hummel

De båda huvuddelägarna i Bergman, Hummel & Co nedlades en icke ringa omsorg på att även på andra områden än de rent industriella åstadkomma en utveckling i bygden. J.A. Bergman är utan tvekan den mest verksamma härvidlag och kanske också den för vilken känslan av samhörighet med bygden gav ett starkare idèellt underlag åt insatserna. Som exempel på insatser från J.A. Bergmans sida kan nämnas att han i slutet av 1870-talet tog upp frågan om en brobyggnad över Kalixälv-en. Frågan fördes vidare i början av 1880-talet, men stötte på militärt motstånd. Av försvarspolitiska skäl ansåg de militära myndigheterna att bron skulle placeras vid Månsbyn. Då Bergman och andra intresserade icke fann detta särskilt lämpligt kom hela frågan att för falla. Man kan dock se hur ärendet behandlades vid kommunal-stämmor resp. september 1880 och maj 1881. Vid den senare stämman beslutades till och med anskaffa vägmärken.

Den 8 november 1886 väcktes på kommunalstämma förslag om undersökning och kostnadsberäkning av en broanläggning vid eller i närheten av färjstället vid kyrkan och man betonade att en bro vid kyrkan i jämförelse med en bro vi Månsbyn skulle medföra “oberäkneliga fördelar utan att det allmänna hade ringaste olägenhet därav.“

Den 14 november samma år uppdrog sockenstämman åt J.A. Bergman att verkställa de tidigare beslutade underskningarna. Bergman lär ha umgåtts med planer på att i värsta fall själv påkosta den ifrågasatta brobyggnaden.

Tre år senare gick Bergman ut tiden och brobyggnaden över Kalix älv löstes först år 1930.

J.A. Bergmans omsorg om kommunikationerna – där självkart också hänsynes till industriernas behov kom till uttryck - hade tidigare resulterat i att på hans bekostnad hade anlagts landsväg mellan Kalix och Björkfors år 1873.

J.A. Bergman var initiativtagare till den första sjukvårdsinrättning som kom till stånd i Nederkalix. Förslag om att anordna en sjukstuga väcktes i kommunalstämman den 29 december 1882. En kommittè med befogenhet att skaffa lokaler, inventarier och lösa alla med frågan sammanhängade spörsmål tillsattes med J.A. Bergman som ordförande. Till kommittèn hörde vidare doktor E Westerberg, vice konsul A Bäckström och tullförvaltare G Andersson.

Kommitterade arbetade berömvärt snabbt och redan den 12 februari kunde deras förslag föreläggas kommunalstämman. Med hänsyn till att, som det heter “socknen på sista tiden fått åtskilliga utgifter för sin kyrka och andra gemensamma byggnader“ erbjöd sig J.A. Bergman att som gåva till socknen överlämna en i hans ägo varande gård, som betraktades som synnerligen lämplig för ändamålet. Vid samma tillfälle överlämnade Bergman ett gåvobrev där han till kommunen överlämnade fyra konstverk, som skulle tjäna dels till prydnader i socknens kyrka, dels i den nya sjukstugan. En insamling hade givit 1 700:90 kronor för ändamålet och kommunal-stämman beslutade att upprätta det föreslagna sjukhuset.

Enligt kommunalstämmoprotokollen synes man 1883 haft vissa förhoppningar om ett länslasarett i Kalix. Socknemännen, som på goda grunder, fruktade de stora kostnaderna som skulle uppstå i samband med sjukstugans inrättande, vilade något på hanen.

I november 1885 förs frågan åter på tal och kommitterade kunde då konstatera att socknemännens farhågor för ökade kostnader ej vore helt ogrundade. J.A. Bergman meddelar i säskild skrivelse till kommunalstämman att "man härmed velat giva tillkänna att till betäckande av dessa utgifter (de stegrade kostnaderna) åvägabragts ett belopp av kronor 5 000:- att som gåva till kommunen överlämnas."

Stämman beslöt efter delvis häftiga diskussioner och reservation av konslult O.H. Ström att inrätta sjukstugan. Ström överklagade beslutet, men överklagningen vann icke bifall. Sjukstugan kom till stånd, uppenbarligen främst på grund av de personliga insatser som J.A. Bergman gjort.

I landshövdingens 5-års berättelse 1861-65 finns följande passus:
"Inom Nederkalix hafva några ädelt sinnade personer sammanskjutit medel och anlagt ett barnhem, varuti emottagits till uppfostran och vård sådana värnläsa barn, som eljest skulle hemfalla till fattigvården.
Inrättningen började sin verksamhet i september månad 1865 och har under återstoden av året vårdat fyra flickor och är det hopp om att från 1866 års början minst åtta barn kunna där mottagas."

Initiativtagaren till detta barnhem var J.A. Bergman, som också skapade de ekonomiska grundförutsättningarna.

I nästa 5-års berättelse omnämnes barnhemmet på nytt och där anges att under 1875 underhölls 17 flickor "bland från desamma utgångna äro tvenne anställda såsom lärarinnor i småskolor, i hvilka befattningars skötande de förvärvat sig välförtjänat beröm".

Den kanske mest sensationella av de anläggningar J.A Bergman skapade i sin bygd, torde dock ha varit badorten Nordanskär. I olika omgångar hade han av skilda ägare förvärvat hela ön Sandholmen i Ytterbyskärgåren mittt emot Karlsborg. Vintern 1887-88 förverkligades planerna på att där anlägga en badort, som fick namnet Nordanskär. Våren 1888 kunde de första gästerna tas emot. Ur prospekt för Nordanskär kan följande anföras: "De kurmedel, som användas äro: kalla havsbad, alla brukliga former av varm-, luft-, ång- och vattenbad, halvbad, avrivningar och duschar... massage, gymnastik, elektricitet och annan speciell behandling gives i därför lämpliga fall."

12 lägenheter å 50 rum och kök samt 40 enkelrum stod redo att ta emot gästerna, kaffebar och en vacker festsal uppfördes ock. På Nordanskär bodde bland andra Selma Lagerlöf medan hon korrekturläste manuskriptet till Nils Holgersson.

Enligt prospektet lämpade sig kurorten i synnerhet för behandling av sådana sjukdomar som blodbrist, allmän svaghet, reumatiska åkommor, mag- och tarmsjukdomar, skrotuläsa och rakitiska lidande hos barn. För dessa sistanämnda sjukdomar pekar man särskilt på "den ständiga solbelysningen i förening med det milda havsklimatet". Inga lungsotspatienter mottogs.

Man uppger att anstalten visserligen icke äger någon "surbrunn" eller annan s.k. hälsokälla, men tillhandahåller alla erfordeliga hälsovatten dels i form av artificiella mineralvatten, dels i form av sandowska salter.

Prislistan var icke på något sätt avskräckande, möblerat rum varierade från kronor 8:- till kronor 4:- per vecka beroende på storlek. Frukost debiterades med 0:75, middag 1:50 och kvällsmat 0:75. För inskrivna första klassens badgäster 2:25 per dag. Priset för baden varierade från 1:25 för gyttjebad med dusch till 0:75 för varmt karbad och en del andra badformer. Bassängbad kostade 15 öre.

Badorten var verksam till början av första världskriget, då den begynnade motorism ledde turistströmmen åt annat håll.

Bland David Hummels för bygden betydelsefulla insatser var initiativet till bildandet av Nederkalix sparbank. År 1863 hade man i den nyinrättade kommunalnämnden i Nederkalix börjat diskutera frågan om bildandet av en sparbank för att kunna “bidraga till större ekonomisk trygghet för befolkningen.“ Initiativtagare var den andre huvuddelägaren i handelsfirman Bergman, Hummel & Co, David Hummel. Den 24 oktober samma år godkändes sparbankens reglemente av kommunalnämnden. Banken skulle öppnas den 31 december samma år. AB Bergman, Hummel & Co skänkte en grundfond på 500 kronor för att möjliggöra starten.

Det arrangemanget träffades att bankens icke utlånade medel insattes hos handelsbolaget mot vederbörlig ränta. Ur denna ringa begynnelse växte på ett initi-aitv från David Hummel ett av bygdens i framtiden betydelsefullaste företag fram.

I tabellen över insättarbehållning vid sparbanken kunde man avläsa bygdens välståndsutveckling, liksom också bakslagen under svåra lågkonjukturer. Totalintryck-et av den första tioårsperiden är dock att kurvan är i kraftigt stigande från en insätt-arbehållning 1864 på 3 444:45 till en behållning 1873 på 83 273:57. 1870-talet innebar en stagnation och en viss tillbakagång beroende på konjukturutvecklingen i Europa, bland annat i samband med fransk-tyska kriget.

IV.<u>AB Bergman Hummel & Co:s kris och utveckling mot likvidering</u>

Under åren närmast efter J.A. Bergmans död och David Hummels avflyttning till Stockholm och senare timade frånfälla kämpar AB Bergman, Hummel & Co med betydande ekonomiska svårigheter, delvis beroende på de starka konjunktursväng-ningar som kännetecknar det utgående 1800-talet.

26 exportsågverk existerade vid sekelskiftet i Norrbottens kustland. Många av dem kämpade en hård och ojämn kamp med vikande konjunkturer och hårdnande konkurrens, och det blev allt mer klart att nya åtgärder måste till för att stabilisera och bevara den träindustri som fanns. Redan skymtade i bakgrunden risken för att åtskilliga företag skulle komma att försvinna på grund av bristande livsduglighet.

Den hårdnande konkurrensen och de stigande råvarupriserna liksom behov av modernisering av de gamla sågarna ställde stora krav på ett ökat rörelsekapital. Till detta kom lokala katastrofer i Kalixbygden.
Karlsborg drabbades av en katastrof på det nya seklets första år. Två dagar före jul år 1900 brann nämligen den nya sågen ned till grunden. Det var ett svårt slag för

bolagets redan förut hårt ansträngda ekonomi och stora bekymmer drabbade den dåvarande bolagschefen J. Aug. Bergmans son John A. Bergman.

Bolaget beslöt emellertid att bygga upp en ny såg med 6 ramar och att samtidigt riva “lillsågen“. Den nya 6-ramiga sågen var färdig i juli 1901, den utökades ett par år senare med ytterligare två rampar till 10 ramar.

Den ovan nämnda tendensen till hårdnande konkurrens och behov av modernisering av gamla verk hade i sydligare delar av landet lett till sammanslagning av existerande enheter, som ofta visat sig vara för små och oekonomiska. I denna situation befann sig inte bara Karlsborg i Norrbotten, utan även andra existerande företag. I det psykologiska ögonblicket uppträder grosshandlare William Olsson på den norrbottniska arenan. Han hade omfattande utländska förbindelser och byggde med deras hjälp upp ekonomiska kontakter i bl a mellansvenska bruksindustrin, där han snart kom i kontakt med de intressen som företräddes av Wallenbergska huset i Enskilda bankens gestalt. När William Olsson vände sina blickar mot Norrbotten var det närmast som representant för relativt starka engelska kapitalintressen. Han verkställde vissa utredningar beträffande de ekonomiska förhållanden i Norrbotten, och dessa utredningar kom självklart att beröra AB Bergman, Hummel & Co och deras intressesfär, eftersom det var det största bolaget i Norrbotten och ett av de större utefter norrlandskusten.

Nordiska Trävaru AB

I en promemoria betitlad “Norrbotten och dess ekonomiska utveckling“ (Tekniska museets arkiv, Stockholm, som i välordnade kapslar försvarar William Olssons handlingar) diskuterades förutsättningarna för en bättre ekonomiska utveckling i Norrbotten. William Olsson tycker sig i det som försiggår i Norrbotten skymta en “brokig med representativ blandning av svenskt skaplynne, däribland kloka och förutseende finansmän, svårighetsföraktande, sega och uthålliga industriidkare, tanklösa jobbare, trogna och ärliga arbetare och råa och simpla sällar“.

Han ifrågasätter, om man inte i Norrbotten kan finna möjligheter till penningplaceringar, som ger samma trygghet som på annat håll och tills vidare, tills kapitalbehovet är mättat, lämnar bättre avkastning. Han diskuterar frågan om statens hållning, behovet av utländskt kapital, bank- och penningförhållanden, skogens skötsel osv, och han kommer fram till en optimistisk bedömning av möjligheterna till en god ekonomisk utveckling i Norrbotten. Han berör också de engelska kapitalintressen, som då närmast var inriktade på Kirunas malmrikedom. Han bekänner sig vara djupt intresserad av länets trävaruaffärer, som han engagerat sig i genom bildandet av Nordiska Trävaru AB, där aktiekapitalet till stor del ligger i utländska händer. Han anser också att ett så stort belopp av aktierna skall utbjudas i Sverige att majoriteten kan bli svensk. Bolaget säger sig vara starkt intresserad av att få tillstånd ett järnverk i Luleå.

I samband med bildandet av Nordiska Trävaru AB hade William Olsson ingripit för att försöka bringa reda i AB Bergman, Hummel & Co:s affärer som var hårt ansträngda vid denna tid. För att åstadkomma en ekonomiska sanering föreslog William Olsson i maj 1900 att AB Bergman Hummel & Co skulle till AB Båtskärsnäs försälja en rad fastigheter inom Överkalix, Korpilombolo, Tärendö, Pajala, Jukkasjärvi och Hietaniemi socknar till ett sammanlagt värde av 1 300 000:- kronor.

Bolagsstämman den 30 januari 1900 godkände preliminärt köpet och extra stämma den 19 februari samma år godkände det definitivt.

När sedan stiftelseurkunden för Nordiska Trävaru AB framlägges 1902 värderas AB Bergman Hummel & Co:s tillgångar, som skulle svara mot 37 980 aktier i det nya bolaget till 9 376 000 kronor, som gottgjordes med aktier för 3 798 000:- och med obligationer för 5 578 000 kronor.

Nordiska Trävaru AB börjar sin verksamhet med ett aktiekapital på kronor 7 073 000. I bolaget ingick AB Bodträskfors, Carl Palmgrens Trävaru AB, AB Bergman, Hummel & Co, Seskarö Trävaru AB och William Olsson som aktieägare.

I följande års bolagsstämma med AB Bergman Hummel & Co redovisar styrelsen den 3 juli 1903 ställningen efter bildandet av Nordiska Trävaru AB. Därav framgår att bolaget disponerar aktier och obligationer i Nordiska Trävaru AB till ett nominellt värde av 9 376 000 kronor.

I realiteten har bolaget blivit ett förvaltningsbolag och styrelsen föreslår som en konsekvens av detta att bolaget skall upplösas och styrelse för verkställandet utses.

Styrelsens förvaltning efter Nordiska Trävaru AB:s bildande har inskränkt sig till att av de erhållna obligationerna och aktierna realisera vad som erfordras för att betala bolagets skulder, vilka ungefärligen motsvarar värdet av de förvärvade obligationerna, eller i runt tal 5,5 miljoner.

Redan i styrelseberättelsen 1899 hade den nya styrelsen bestående av William Olsson, Gustav Groth, Fredric Jacobsen och H. Zethreus riktat skarp kritik mot den styrelse, som man avlöst strax före bolagsstämman, och bland annat beskyllt den för "olämpligt ordnande av försäljningarna, så att sågarna sedan oupphörligen fått arbeta med att fylla ut restpartier."

Värderingsinstrument av den 30 april 1902 med Uno Norman och O. Midling som värderingsmän upptar en slutsumma på 8 791 000 kronor. Därav värderas fastigheter och anläggningar vid Karlsborg till 400 000 kronor, skogsfastigheter till 2 160 000 kronor, jordbrukshemman och utdrivningslägenheter inom regionen inom Nederkalix till 40 000 kronor, avverkningsrätter i Sverige till 700 000 kronor och i Finland till 935 000 kronor, resten kommer på lager av sågtimmer, sågade och bilade trävaror och träkol, ångbåtar, inventarier, aktier i Båtskärsnäs 150 000 kronor, fordran för hemmansköp av AB Båtskärsnäs 800 000 kronor jämte div. andra fordringar.

I protokoll den 10 februari 1902 är antecknat uppsägning av reverser å 800 000 kronor gällande AB Båtskärsnäs, vilka legat som pant för Bergman, Hummel & Co:s obligationslån. Uppsägning skulle ske till den 15 augusti 1902. Av protokollet framgår också att aktierna i AB Bergman, Hummel & Co numera övergått från de forna aktieägarna och att huvuddelägare i bolaget var disponenten Gustav Groth, häradshövdingen Henrik Svantesson, grosshandlare William Olsson, grosshandlare Jacob Zethreus och bankdirektör H. Zethrin.

För driften vid Karlsborg fick det nya bolagets tillkomst inga omedelbara konsekvenser. Under Nordiska Trävaru AB korta tid inträffade emellertid en del oroligheter vid Karlsborg och närliggande sågverk.

Finansieringen av Norrbottensföretagen synes ha varit en invecklad och besvärlig historia, som kräver sin egen utredning och här endast skall i förbigående beröras, eftersom det kom att inverka på Karlsborgsföretagens ställning. 1893 hade för att underlätta exploateringen av de Norrbottniska naturtillgångarna grundats Norrbottens enskilda bank. Då inlåningen i området i detta stadium var ringa måste investeringarna finansieras genom lån från andra banker och Norrbottensbanken blir i stort sett beroende av Stockholms Enskilda Bank.

Då grosshandlare William Olsson mot sekelskiftet inträder på den norrbottniska marknaden, såsom tidigare är omnämnt, hade han bakom sig dels The Kalix Syndicate, som konstituerades dem 2 januari 1899 i London. Syndikatets uppgifter var i första hand att köpa de aktier i Bergman, Hummel & Co som Olsson förvärvat och ytterligare så många som behövdes för att genomföra en realisation av bolagets egendom. The Kalix Syndicate hade ett aktiekapital på 100 000 pund, varav 87 500 i preferensaktier. Intressenterna var 35 personer, huvudsakligen trävaruimportörer i London, Hull och Skottland, jämte 11 i Sverige bosatta personer som stod för en mindre del av aktiekapitalet.

Beträffande William Olssons relationer med intressenterna i Storbritannien finns utförliga uppgifter i de bevarade referatprotokollen från styrelsemöten och bolagsstämmor och det är ofta bistra ord, som dessa herrar har att säga till sin företrädare i Sverige. Kalixsyndikatets ursprungliga målsättning att vara ett realisationsföretag visade sig icke möjligt att hålla, eftersom konjunkturnedgången icke gjorde det möjligt att realisera Bergman, Hummel & Co. Man måste då gå fusionsvägen. I dessa förhållanden låg också fröet till den kris som Nordiska Trävaru AB snabbt råkade in i.

Krisen i Nordiska Trävaru AB
.
Svårigheterna för grosshandlare William Olsson i egenskap av ombud för de engelska kapitalintressen som engagerat sig i norrbottnisk träindustri blev allt större och större. Särskilt anmärkte man på att någon utdelning på det investerade kapitalet icke kom till stånd.

Man hade från engelskt håll gjort gällande att Nordiska Trävaru AB var överkapitaliserat. Mot detta polemiserade William Olsson i en skrivelse till styrelsen för The Kalix Syndicate Limites. Han påpekar där, att de värderingar som herr Midling och Norman gjort, gav en slutsumma på kronor 15 621450:- och pekar därvid på att enbart sågarna vid Karlsborg och Nyborg kostat mer än två tredjedelar av hela det belopp, som åsatts sågverksfastigheterna. De genomgår i detalj de olika posterna och försäkrar att man är på den säkra sidan.

"Svårigheten med Kalixsyndikatet är, att det ursprungligen var afsedt för realisation. I anseende till det otillfredsställande affärsläget i Norrbotten lyckades det ej att realisera och planen måste modifieras. Nordiska Trävaru AB är sålunda ett energiskt försök att hjälpa Kalix syndikatet. Bankerna i Sverige och diverse andra intresserade att göra slut på ett bekymmersamt tillstånd i Norrbotten. Olyckligtvis har det motstånd mot att antaga orimligt lägre priser för Öfverbottens än Nederbottens tillverkningar, som Nordiska Trävaruaktiebolaget fullföljer, orsakat ett slags antagonism mellan mig och Eder styrelse, men jag vill öppet hemställa till Eder huruvida det ej är riktigt av mig att insistera på priser, som medgifva bolagets förtjänst. Som marknaden nu börjar lämpa sig efter de bestående förhållandena därigenom att säljare nu förlorat en del af sin förra optimism och köparne en del af sin pessimism, börjar verk-

samheten åter röra sig, om ock så sakta, dock i rätt riktning. Jag menar här med rätt riktning, att ehuru köparne endast förse sig med hvad de nödvändigt behöfva, sker detta dock till priser som lämna säljarne en vinst. Detta är dock blott en sida af saken.

Å andra sidan fortsätter Lallerstedt oafbrutet sitt arbete på att få tillverkningen mindre dyrbar. Då de olika affärerna nu äro samlade i en hand och deras stora skulder konsoliderade genom ett 35-årig obligationslån till 5% ha de nu för första gången en verklig utsigt till sund och lycklig utveckling.

Om Ni blott en gång kommit till insigt härom och att bolagets kapitaliseringsbasis är sund, skulle Edert nuvarande tvifvel efterföljas af den övertygelsen, att saker kommit i ett gynnsamt läge, och det skulle vara mig särdeles angenämt, om någon eller några af Eder under denna sommar villa göra en utflykt till Norden för att personligen öfvertyga Eder om verkliga förhållandet."

Svårigheterna blir emellertid allt större och missnöjet i England hårdnar och en av delägarna utbrister vid ett styrelsesammanträde i London:
"I won´t touch a Swedish paper any more."

1908 görs energiska försök att rädda bolaget, bland annat genom förhandlingar med Sundsvalls Enskilda Bank, som enligt en redogörelse den 23 januari 1908 betecknas såsom "Ha varit och är den som lägger svårigheter i vägen för en uppgörelse".

Här redogörs sedan utförligt för förhandlingarnas gång, hur ett sammanträde skedde i Riksbanken, vilket ledde till ett moratorium av den 20 januari. Under tiden hade man lite var gjort sitt till för att försöka utjämna vägen för bolaget. Till och med regeringen och domänstyrelsen "hade försökt att så långt de lagligt kunde bereda lättnader."

Så kom sammanträdet i Riksbanken den 20 januari då underhandlingarna strandade, huvudsakligen på Sundsvalls Enskilda Banks motstånd. Icke ens erbjudandet, att styrelsen skulle ställa till bankernas disposition den aktiemajoritet, som erfordrades för att bankerna själv skulle kunna tillsätta en ny förvaltning hade hjälpt. Sundsvallsbankens inställning uppgives ha varit den "att Nordiska affärer äro genomruttna och dess styrelse totalt oduglig för att icke säga mer: de säga att det är bäst att sopa rent ordentligt".

Inom huset Wallenberg hade man redan tidigt utarbetat planer på en sanering av den norrbottniska träindustrin. I januari 1902 hade Marcus Wallenberg gjort upp en plan, där han framhöll att lösningen på den norrbottniska träindustrin förhållanden låg i ett samarbete mellan Bodträskfors AB, Carl Palmgrens Trävaru AB, Råneå Ångsåg, Bergman Hummel & Co, Båtskärsnäs, Seskarö Trävaru AB och Granviks sågverk. Samarbetet skulle i första hand gå ut på att ingen konkurrens i uppköp, utom gentemot inkräktare, skulle förekomma. Gemensamma priser skulle tillämpas i utlandet och samma sortering utbjudas.

När nu det första försöket att genomföra dessa planer i Nordiska Trävaru AB hade misslyckats, måste andra vägar sökas. Resultatet blev Baltiska Trävaru AB, där nu Stockholms enskilda bank blir ägare av aktiemajoriteten.

Kännetecknande för Baltiska Trävaru AB är bland annat att omfattade nedskrivningar i anläggningstillgångarna genomfördes. Nordiska Trävaru AB hade bokfört sina

anläggningar till 10,7 miljoner, vilket Baltiska Trävaru AB skriver ned till 3,5 miljoner. Skogsfastigheterna som Nordiska Trävaru AB hade bokfört till 8 miljoner kronor bokför Baltiska Trävaru AB till 2,9 miljoner. Karlsborgsanläggningarna hade Nordiska Trä bokfört till 800 000:- kronor. Bergman, Hummel & Co hade tidigare ett bokföringsvärde på 370 000:- kronor, Baltiska Trä bokför till 351 600:- kronor. Man rensade ut sågverksanläggningarna, så att endast Karlsborg bibehölls.

Baltiska Trävaru AB och Karlsborgsindustrin

Eftersom Baltiska Trävaru AB endast drev Karlsborgs sågverksindustri koncentrerade man också mycket av sin omsorg dit.

För Karlsborgsindustrin redovisades 1910 en vinst på 490 378:73:-.

Redan den 12 april 1908 hade genom ett gåvobrev från Axel Wallenberg på 100 100:- kronor plus 100 000:- från bolaget bildades en "fond för tjänstemännens pensionering." Där är uppräknade också tjänstemännen vid Karlsborgs sågverk, Kalix sulfatfabrik och Båtskärsnäs sågverk.

Den nybildade kooperativa föreningen Redlighet i Karlsborg får i december 1908 ett lån på kronor 3 000:-.

För att avhjälpa den tilltagande bostadsbristen i Karlsborg flyttades en del av kasernerna från Nyborg till Karlsborg. Tendensen var att en del arbetare som tidigare bott kvar i byarna, nu ville flytta in till industriplatsen.
Däremot visade bolaget ingen förståelse för arbetarnas behov av egna lokaler för sin föreningsverksamhet. Den 26 mars 1909 föreligger en skrivelse från föreningen Folkets Hus i Karlsborg med begäran att få köpa eller förhyra en tomt i Karlsborg. Bolagsstyrelsen beslutar att icke bifalla denna begäran, "eftersom man hade andra planer att framdeles ordna samlingslokaler.

Den 21 januari 1908 förekommer en skrivelse från Nordiska Trävaru AB undertecknad av C. Lallerstedt, ställa till herrar William Olsson & Co, Stockholm, där anmälan göres från Nordiska Trä, att försök som gjorts att åstadkomma omkonstruktion av bolaget icke lyckats, varför bolaget beslutat att inställa sina betalningar.

I denna situation vidtar febrila förklaringar mellan berörda banker och andra intressenter. Resultatet av dessa förhandlingar blir att ett nytt bolag bildas, nämligen Baltiska Trävaru AB, som konstitueras samma år.

V. Baltiska Trävaru AB

Bolagsbildningen

Enligt en förteckning 25 maj 1908 i konstituerande sammanträde representerades aktiestocken på följande sätt:

Marcus Wallenberg	2 **aktier**
Karl Jansson	1 "
E. Nathorst-Böös	1 "

C. Wikström	5.584	"
Fr. Östman	5.584	"
Georg Andersson	4	"

Den 25 maj 1909 upptar en förteckning följande aktieägare:

Enskilda banken	5.043
Sundsvalls Enskilda bank	1.662
Axel Wallenberg	1.324
Göteborgs bank	973
Bank AB Norra Sverige	3.242
Nordiska Kreditbanken	882
Stockholms diskontobank	93
Skaraborgs ensk. bank	81
Ensk. bank, Vänersborg	54
Östergötlands ensk. bank	93
Vermlands ensk. bank	17
Töre AB	1.383
William Olsson	40
J.F. Grafström	10
C.B. Victorin	151
Georg Andersson	12
A.V. Veerstegh	5
Hugo Fahlin	1

Eftersom Stockholms Enskilda bank var starkt engagerad icke blott i William Olssons Norrbottensaffärer, utan också i mellansvenska företag, där han spelade en viss roll, hade banken intressen att bevaka som gjorde att den i krissituationen måste aktivt ingripa. Den 6 februari 1908 (alltså ett par veckor efter det att Nordiska Trävaru AB inställt sina betalningar) hade Enskilda Banken erbjudit sig att lämna bolaget ett förlag på 1 400 000:- kronor. Det visade sig dock att icke ens detta kunde rädda bolaget. Detta resulterar i att arbetarnas Folkets Hus måste förläggas i Geviken utanför bolagets område och genom bolagets försorg uppkommer samlingslokaler - Höganloft, sedermera sjömansläsrum och lokal för diverse fritidsverksamhet.

Konflikterna i samband med storstrejken kommer att behandlas i samband med skildringen av tidigare konflikter vid Karlsborg.

Baltiska Trävaru AB betraktade sig som ansvarig för utvecklingen av undervisningen på sin industriplats. 1910 ritades ett skolhus i Karlsborg av arkitekt F. Österlund, Sundsvall. Detta kom också till utförande och placerades på samhällets högsta punkt.

Då kooperativa föreningen Redlighet hade fått kämpa med ekonomiska svårigheter bildades i augusti 1910 ett bolag, som skulle övertaga och driva handelsrörelsen vid Karlsborg. Avkastningen skulle förvaltas av en kommitté av arbetare och tjänstemän, enligt framtida bestämmelser "till arbetarnas bästa".

Under de närmaste följande åren vidtas en del betydelsefulla åtgärder för förbättring av Karlsborgsanläggningarna. Ny maskin inköpes 1911 och en ny verkstadsbyggnad

anläggs.

Maskininköpet kostade 35 000 kronor, verkstadsbygget
5 000 kronor. Bibliotek och läsrum inrättades i förutvarande skolan. Samtidigt anslår bolaget 3 129:26 till pansarbåtsinsamlingen. Under krigsåren inskränktes tidvis driften vid Karlsborgs såg. 1917 hade man bara ett skift under sommaren. Till hjälp för svältande familjer anlades en s.k. soppkokningsanstalt. I april 1918 begär tjänstemännen dyrtidstillägg med 50 till 100%. Bland undertecknarna finner man namnet Axel Enström. Bolaget beslutade en reglering med högst 50%. Däremot vann arbetarnas framställning om dyrtidstillägg, som ingavs 1915, icke gehör. Arbetarna begärde 10 till 14% dyrtidstillägg. Bolagsstyrelsen avslog med motiveringen att man drev "endast för att skydda arbetarna från umbäranden". Kronor 3 000:- anvisades dock för hjälp i trängande fall under ett år.

Det till sina verkningar utan tvekan betydelsefullaste beslutet i Baltiska Trävaru AB fattades 1914 och gällde anslaget till en sulfatfabrik i Karlsborg. För ändamålet bildades Norrbottens Sulfat AB.

Den första utskeppningen gjordes 1914 och omfattade 250 ton provmassa. Trots omfattande utredningar som hade verkställts måste revisorerna anmärka på avsevärda felberäkningar med åtföljande kostnadsstegringar.

Fabriken blev redan från början en besvikelse. Den hade dimensionerats för en årsproduktion av 12 000 ton. Av olika, icke fullt utredda orsaker, kom fabriken aldrig upp till sin maximala produktion. Under ett av de första åren steg tillverkningen till 9 000 ton, men gick därefter successivt ned till 4 000 ton, en produktionsvolym, som icke stod i något rimligt förhållande till de fasta kostnaderna. Redan tidigt började diskussionerna om en ev nedläggning. Hösten 1919 inställdes driften helt, maskinerna försåldes till Finland och arbetsstyrkan, 270 man, permitterades.

Men redan innan detta skett hade en förändring i ägoförhållandena vid Kalixindustrin ägt rum.

Den 14 december 1916 framlades för bolagsstyrelsen förslag om sammanlagning till ett bolag av Baltiska Trävaru AB, Norrbottens Sulfat AB och Töre AB samt Kalix Trävaru AB, som företrädde intressenterna i AB Båtskärsnäs som i samband med storstrejken trätt i likvidation. Aktiekapitalet ökas i detta sammanhang från
2 900 000:- kronor till 6 770 000:- kronor. Vid styrelsemöte den 26 november 1918 beslutas utredning om bolagets trädande i likvidation. Bolaget hade då tre sågverk i drift, Karlsborg, Törefors och Båtskärsnäs och var dessutom ägare till Luleå Järnverk och Luleå Träsliperi. I februari 1918 kom en affär till stånd med försäljning av Baltiska Trävaru AB:s aktiestock till AB Ytterstfors-Munksund. Axel Wallenberg erhöll ett genomsnittspris av 500:- kronor på Baltiska Trävaru AB:s aktier och skulle därmed ha erhållit nära 5 miljoner över det nominella värdet av sitt aktieinnehav.

VI. AB Ytterstfors-Munksund

Den nya bolagsbildningen

AB Ytterstfors-Munksund har konstituerande bolagsstämman den 18 oktober 1916. Vid stämman förelåg en uppgörelse mellan Ytterstfors Trävaru AB och Munksunds Sågverks AB. Som stiftare stod Ytterstfors AB, Svenska Emissionsbolaget, Centralgruppens Emissionsbolag och Svensk kreditbanken, Enell & Olsson. Aktiefördelningen var följande:

Ytterstfors Trävaru AB	30 000	**aktier**
Svenska Emissionsbolaget (Am. Andersson, H. Schulz)	11 000	"
Finans AB (E. Thunberg)	11 000	"
Centralgruppens Emissions AB (O. Fahlman)	11 000	"
Sv. kreditkassan Enell & Olsson	5 000	"
AB Norrlandia (O. Enell)	3 000	"
Rickard Dymling	1 000	"
O. Rydbäck	1 000	"
T. Bellander	6 000	"

Efter hand förvärvar det nya bolaget Munksunds Sågverk AB, AB Storfors och Baltiska Trävaru AB. Därmed var huvudparten av all träindustri i norra Västerbotten och hela Norrbotten sammanförd i en väldig koncern.

AB Ytterstfors-Munksund fick en explosionsartad utveckling och en lika explosionsartad upplösning.

Aktiekapitalet sattes 1916 till 8 miljoner kronor, genom förvärv av ovan nämnda företag ökades aktiekapitalet 1917 till 13 miljoner och 1918 till 32 miljoner för att 1922 nedskrivas till 16,25 miljoner kronor. För att förstå utvecklingen i den mån den berör Kalixföretagen är en tillbakablick nödvändig. Trävaruindustrin var under åren närmast före första världskriget och under krigsperioden ytterligare konjunkturkänslig och förhållandens var synnerligen osäkra. Delvis hängde detta samman med att man inte, såsom fallet var i sydligare delar av Norrland, fått fram en stabil cellulosaindustri som kunde öka företagens lönsamhet. Som jämförelse kan nämnas att Baltiska Trävaru AB, som tidigare nämnts, anlagt sulfatfabrik vid Karlsborg ett företag som dock icke blev särskilt lyckosamt. Vidare hade träsliperi för mekanisk massa anlagts i Luleå, men förhållandena var betydligt mera avancerade söderut.

I sydligare trävarudistrikt hade en cellulosaindustri redan tidigare byggts ut. Forsså träsliperi vid Hudiksvall anlades redan 1868. Den första tillverkningen av kemisk pappersmassa började framställas av ingenjören C.D. Ekman vid Bergvik, där världens första sulfitfabrik anlades 1874. Franö i Ångermanland fick den första sulfatfabriken 1895.

Alltmer hade det blivit klart, att en lönande sågverksindustri icke gärna kunde hållas vid makt utan att som stöd ha en cellulosaindustri, som kunde ta vara på de stora mängderna sågverksavfall, som blev för dyrt att bränna eller lägga värdiga skogsvirke, som ej med fördel kunde försågas.

Redan 1894 hade AB Båtskärsnäs bildats och övertagit Bergbom, Svanberg & Co:s anläggningar. I samband med storstrejken blev påfrestningarna för svåra, bolaget sattes i konkurs 1910. Fordringsägarna sammanslöt sig i Båtskärsnäsintressenterna, som sedermera blev Kalix Trävaru AB med ett aktiekapital på 596 000:- kronor. Som jämförelse kan nämnas, att Båtskärsnäs hade ett aktiekapital på 1 500 000 kronor. Kalix Trävaru AB:s främsta uppgift var att tillvaratiga intressenternas i Båtskärsnäs-bolagets intressen.

Karakteristiskt för hela utvecklingen är strävan till sammanslagning av mindre företag till stora konsortier. Drivkraften bakom denna företeelse var bl.a. den hårdnande konkurrensen och den tekniska utvecklingen.

Ett stycke in på 1920-talet hade svårigheterna med utfyllnad av råvara från Finland ökat, vilket i hög grad bidrog till att skärpa den norrbottniska träindustrins kris. I mars 1932 inför England en till 10% uppgående tull för sågat och hyvlat virke,. Införseltullar beslutat på Irland och Frankrike höjer avsevärt tullarna och inför särskild kontigentering.

Ryssland sätter in en hård konkurrens med kraftig dumpning av priserna.

Alla dessa faktorer tillsammans tvingar till en stark koncentration jämsides med moderniseringar och rationaliseringar för att nedbringa produktionskostnaderna.

AB Ytterstfors-Munksund drabbas hårt när driften vid Karlsborgs sulfatfabrik måste inställas. Från början torde detta ha varit avsett som en momentan åtgärd, men vid senare övervägande ansågs det fördelaktigt ur bolagets synpunkt att inrikta sig på en koncentration av driften till Piteverken, varför den för en ekonomisk produktion nödvändiga sulfatfabriken uppfördes vid Skuthamn.

Läget vid 1920-talets ingång är alltså att Kalix distriktet har kvar huvudparten av sin sågverksindustri. Karlsborg är fortfarande det främsta verket. Den nödvändiga kompletteringen, sulfatindustrin, var dock demolerad. Detta gjorde Kalixdistriktets och hela östra Norrbottens trävaruindustri ytterligt sårbar. Våren 1921 sätter den allvarliga krisen in, avbruten endast av sporadiska ljusningar under de följande åren.

Den definitiva vändningen kommer med Ytterstfors-Munksunds-kraschen 1925 och 1926.

Till belysning av den förödande verkan som “sågverksdöden“ får presenteras några översiktliga tabeller.

Företag	Antal anställda i chefsbefäls- kont.tj	arb.	Förbrukad råvara i m³	Prodsalu- värde
Axelsvik	11	187	23.059	1.278.557
Båtskärsnäs	11	203	19.377	886.846
Fortuna	7	116	16.140	809.741
Karlsborg	7	346	50.925	2.837.700
Granvik	5	112	11.904	509.765
Sandvik	4	202	39.833	2.079.499
Jämtösund	2	120	15.000	677.180
Törefors	6	186	21.082	1.199.721
Summa	**53**	**1.472**	**197.320**	**10.279.009**

År 1926

Axelsvik	15	188	27.356	1.665.299
Båtskärsnäs	7	262	44.653	2.212.327
Fortuna	7	106	14.926	763.320
Karlsborg	3	89 1)	--	--
Sandvik	5	174	37.550	1.870.423
Jämtösund	3	225	17.666	975.080
Törefors	7	125	14.872	725.706
Summa	**47**	**1.069**	**153.023**	**8.212.065**

1) Endast för utskeppning

Arbetarstammen har sjunkit med omkring 400, vartill kommer de 90 Karlsborgsarbetarna, som endast hade anställning under några sommarmånader. Råvaruförbrukningen har nedgått med i runt tal 54.000 m³ och saluvärdet av produktionen med mer än 2 miljoner kronor. Ännu värre ter sig 1927 års siffror efter samma uppställning som ovan:

Axelvik	15	202	22.657	1.814.318
Båtskärsnäs	4	136	16.116	833.943
Fortuna	7	155	17.389	945.010
Sandvik	3	210	39.546	1.965.278
Jämtösund	3	216	20.003	1.380.950
Törefors	4	22	endast utlastning	
Summa	**36**	**941**	**115.711**	**6.939.529**

Karlsborg är nu borta, den totala arbetsstyrkan i industridistriktet har i förhållanden till 1924 års siffror reducerats till 941, råvaruförbrukningen med 81.600 m³ och produktionens saluvärde med över 3.300.000 kronor.

Skiljer man ut Kalixdistriktet och jämför 1927 års siffror med 1924 års, får man följande resultat:

Kalixverken tillsammantagna

År	Antal anställda i chefsbefäl kont.tj	arb.	Förbrukade råvaror i m³	Produkt.-saluvärde
1924	36	852	109.501	5.812.844
1927	26	493	59.162	3.593.271
Skillnad	**10**	**359**	**53.339**	**2.219.673**

Men krisen skulle komma att gå ännu djupare, samtidigt som väldiga ansträngningar göres för att rekonstruera Kalixindustrin.

Innan redogörelse lämnas för krisens ekonomiska verkningar på kommunernas finanser och för statsmakternas åtgärder, kan det vara på sin plats att summariskt följa de andra anläggningarnas öden.

De mot slutet av 20-talet ökade svårigheterna med utfyllnad av råvara från Finland skärper krisen. I samma riktning verkar den allmänna oron på de internationella marknaderna och de stigande avsättningssvårigheterna.

Sommaren 1928 nedlägges Jämtösund för att icke mera återuppstå. Samma år inskränker Sandvik driften till endast 104 gångskift och 1929 är det helt ur räkningen. I november 1930 är turen kommen till Fortuna, som då slår igen för alltid.

Bergbom, Svanberg & Co, som efter den Ytterstfors-Munksundska konkursen inköpt Båtskärsnäs 1928, får under 1932 och 1933 övermäktiga svårigheter att kämpa med, och sistnämnda år står bolaget inför sitt fall. Axelsvik och Båtskärsnäs inköptes sistnämnda år av Kungl. Domänstyrelsen, varvid Axelsviksverket nedlägges och raseras.

Läget är alltså detta: Råneå är helt utan exportindustri i trävarubranschen, Törefors är tidvis nedlagt, Seskarö förlorar båda sina sågverk, och i Nederkalix koncentreras intresset på att kunna rädda åtminstone en del av industrin, sedan flera verk definitivt förlorats.

De för östra Norrbotten och särskilt för Kalixdalens industrier mest förödande verkningarna fick det förhållandet, att vid en rekonstruktion av Munksundsaktiebolag, samtliga de av Kalixindustrin ägda skogarna överfördes i Munksunds ägo. Därigenom blev Kalixbygden utan privatägt underlag av råvaror för en trävaruindustri.

Förloppet här faller icke inom ramen för denna framställning, utan kräver sin egen undersökning. Det räcker att konstatera att en framtida rekonstruktion av industrin i Kalixdalen mötte ett av sina svåraste hinder, i det förhållandet, att råvaruunderlaget som industrin tidigare hade haft, nu i stort sett var borta. De ekonomiska och sociala verkningarna av Ytterstfors-Munksunds sammanbrott för hela östra Norrbotten och speciellt för Kalixdalen var långa stycken förödande.

Först drabbades kommunerna direkt på grund av sin lagstadgade skyldighet att svara för befolkningens försörjning när den träffades av arbetslöshet, indirekt drabbades kommunerna i längden med ännu mer förödande verkningar därigenom att skatteunderlaget krymper på ett sätt som skulle vara ödesdigert, redan med "nor-

mala "utgifter, men som blir katastrofalt med de ökade krav som ett ständigt stigande understödsbehov ställer på kommunernas finanser. En sammanställning av några siffror, som belyser fattigvärdeklientelets tillväxt och de därmed stigande utgifterna på understödskontot, talar sitt eget dystra språk.

Sammanställningen av antalet understödstagare omfatta de fyra kustkommunerna: Råneå, Töre, Nederkalix och Nedertorneå samt skogskommunen Överkalix. Den sistnämnda har medtagits, därför att en stor del av dessa arbetarbefolkning hade säsongsarbete hos kustens industrier, dels i vinterns skogsdrivningar, dels i sommarens flottning, sortering, utlastning och flottläggning. Denna kommun kommer därför att drabbas på ett mycket kännbart sätt när förädlingsindustrin stympades.

Tabellen över antalet understödstagare (se nedan) visar en markant ökning från 1925, då Ytterstfors-Munksund kommer på obestånd. I Nedertorneå blir ökningen särskilt kraftig från 1927, då Sandvik börjar inskränka för att 1928 helt nedlägga driften.

Tabell över antalet understödstagare i Östra Norrbottens kustkommuner och Överkalix, perioden 1924-36. (Siffrorna bygger på uppgifter i Statistisk årsbok för Sveriges kommuner)

Kommun	1924	1925	1930	1935	1936
Råneå	259	294	745	2156	2228
Töre	359	332	769	990	964
Nederkalix	619	816	2336	3537	3448
Nedertorneå	239	298	941	1193	1512
Överkalix	208	253	645	2051	2365

Befolkningens storlek i de nämnda kommunernas under tre av de berömda åren: 1925, 1930, 1935

	B e f o l k n i n g s t a l		
Kommun	**1925**	**1930**	**1935**
Råneå	8822	8693	8936
Töre	4549	4481	4727
Nederkalix	14543	13228	13974
Nedertorneå	4501	4491	4459
Överkalix	6914	7354	7934

En analys av tabellerna på föregående sida visar bl a hur i runt tal ungefär en fjärdedel av de fem kommunernas befolkning är att hänföra till fattigvårdens understödsklientel.

Procenttalet för 1935 ter sig sålunda:

För Råneå	24,02%
För Töre	20,99%
För Nederkalix	25,31%
För Nedertorneå	26,78%
För Överkalix	25,82%

Ännu mera talande blir dessa siffror, om de jämföras med motsvarande siffror för år 1924.

Procenttalet för detta år blir nämligen:

För Råneå	2,96%
För Töre	5,75%
För Nederkalix	5,02%
För Nedertorneå	5,39%
För Överkalix	3,05%

Även om man måste utgå ifrån att understödspolitiken är generösare på 1930-talet, än vad den varit under 1920-talet, visar dock siffrorna en skrämmande försämring av kommunernas försörjningsförhållanden. Vidare må man lägga märke till, att för Råneå, Nedertorneå och Överkalix är 1936 ännu svårare än 1935. Arbetslösheten var oerhört tryckande. Till belysning av detta vill jag anföra siffrorna för Töre och Nederkalix, så som de framläggas i Arbetslöshetskommissionens remissutlåtande till de Kungl. Propositionerna nr 252/1927 och 197/1931, till vilka det senare blir anledningen att återkomma.

Arbetslöshetsläget i Nederkalix och Töre under tiden 1 jan. 1925-31 mars 1927

År och månad	**Anmälda arbetslösa:** Nederkalix	Töre	**Därav i kommunala och statliga reservarbeten:** Nederkalix	Töre
1925				
jan	562	325	378	40
feb.	406	212	316	87
mar	345	162	258	110
apr	114	117	114	74
maj	12	130	12	7
jun	8	161	8	2
jul	11	-----	7	----
aug	11	-----	7	----
sep	9	-----	5	----
okt	386	143	5	----
nov	803	174	4	----
dec	873	161	139	30

Hur brant kurvan för fattigvårdskostnaderna stiger i Nederkalix, när krisen har satt in, framgår av nedanstående tabell.

År	Kommunens verkl. fattigvårdskostnader	Per skattekrona	i % av utdeb.
1921	137.279:16	1,70	16,3
1922	165.754:31	2,30	20,2
1923	165.246:67	4,04	30,8
1924	174.694:32	4,92	33,3
1925	182.612:48	4,85	30,9
1926	212.840:00	5,49	37,0

Nedanstående tabell visar skatteunderlag och utdebitering till kommunalskatt i Töre och Nederkalix kommuner. Till detta får läggas landstingsskatten, som under den berörda tiden genomsnittligt hållit sig vid 4:05 kronor per skattekrona.

(Vänstra kolumnen upptar det belopp, varpå kommunalskatt utdebiteras, högra kolumnen upptar uttaxeringen per skattekrona.)

År	Töre		Nederkalix	
1923	885.155	17:27	3.558.455	14:75
1924	926.806	16:85	3.761.025	15:65
1925	910.265	16:80	3.643.924	15:70
1926	905.073	18:60	3.704.966	16:45
1927	819.325	19:25	3.357.014	18:20
1928	724.069	19:25	3.243.693	17:80
1929	1.304.840	17:55	5.908.660	15:00
1930	1.351.590	18:35	6.486.950	15:05
1931	1.395.640	21:30	6.104.030	17:00
1932	1.440.120	22:80	5.204.610	20:00
1933	1.305.080	26:00	5.031.740	20:80
1934	1.339.270	23:60	5.050.250	20:40
1935	1.539.280	23:45	5.535.130	21:50
1936	1.495.250	28:35	5.584.800	22:00
1937	1.503.470	26:95	6.247.850	20:00
1938	1.924.710	26:15	7.113.750	20:10
1939	2.128.560	28:15	7.908.500	19:70
1940	2.100.560	28:15	8.215.850	20:25

VII. Statsingripande och rekonstruktion

Lokala initiativ

Rekonstruktionen av Munksundsbolaget hade betytt något av en katastrof för Kalixbygden beroende på att de tidigare bolagsägda skogarna i Kalixdalen med Överkalix, Korpilombolo och Tärendö socknar jämte södra delen av Gällivare socken - tidigare ägda av Bergman, Hummel & Co och AB Båtskärsnäs och deras efterföljare - överförts till Munksundsbolaget. Därmed var det gamla industriområdet i Kalixkusten i avsaknad av privatägd skog som industriunderlag. När katastrofen för Nederkalix kommun och dåvarande Töre kommun blev klar kontaktades ansvarigt folk i olika ställningar i länet för att man skulle försöka finna utvägar till att på nytt skapa en tryggad försörjning. En redogörelse för läget i kommunen lämnades till direktören och riksdagsmannen David Hansén den 3 december 1932. Bland annat redogjorde man där för de värden, som de nu stillastående verken representerade och de verkningar

som den minskade skatteförmågan och de ökade fattigvårdskostnaderna skapade. Som motivering för ett återupptagande av driften med statligt stöd framhölls att nya arbetstillfällen skulle innebära en ökad skatteförmåga och minskade fattigvårdskostnader, vilket helt skulle förändra bygdens liv.

En omfattande skriftväxling mellan kommunala representanter och representanter för fackföreningarna sker å ena sidan och å andra sidan ansvariga riksdagsmän, förutvarande verksägare och andra kommer till stånd. En utredning verkställs på kommunens uppdrag av disponent Broman, vilken utmynnar i en plan på driftens återupptagande vid vissa av Kalixverken. Skriftväxlingen och utredningarna är för vidlyftiga för att i denna begränsade framställning utförligare refereras. Ledningen för Töre-Seskarö Samorganisation riktar den 13 augusti 1932 en skrivelse till Konungen sedan det blivit uppenbart att icke allenast Karlsborgs försvunnit ur bilden, utan även Axelsvik och Båtskärsnäs jämte det relativt lilla Fortuna på Ängören nedlagts. Skrivelsen utmynnar i ett förslag att Kungl. Maj:t må gå i författning om att en kvantitet motsvarande en produktion av 12-15 000 standards sågade trävaror för Axelsvik och Båtskärsnäs sågverks räkning kommer till stånd under vintern 1932-1933 genom Domänstyrelsens försorg. Samtidigt borde förhandlingar upptas med sågverkens dåvarande ägare för att överenskomma om den form under vilken förädlingsverksamheten skall ske i ovan nämnda timmerkvantitet. Skrivelsen är undertecknad av sedermera landshövdingen O.W. Lövgren, fackföreningsordföranden Albin Ståhl och Nederkalix kommunalnämnds ordförande Torsten Åkerström. Aktionen leder till att Domänstyrelsen i juli 1933 bemyndigades inköpa Båtskärsnäs sågverk för att trygga driften där, detta meddelas den nya kommunalnämndsordföranden Gustav Dahllöv i skrivelsen den 1 juli 1933. I skrivelsen till statsrådet Gustav Möller under 1933 hade kommunalledningen påtalat den risk som fanns för att vissa timmerkvantiteter, avsedda för försågning i Kalixdistriktet, skulle bogseras söderut.

Man hade också att klara ut förhållandena till Svenska Handelsbanken i egenskap av huvuddelägare i Ytterstfors-Munksund. Även härvidlag föreligger en skriftväxling.

Aktionen för att återupprätta Karlsborgsindustrin

Ett initiativ för att återupprätta Karlsborgsindustrin togs inom Nederkalix kommun, och man kan tala om en verklig samling på bred front. Främst bland initiativtagarna återfinnes ett par prominenta industrimän i Kalixbygden, nämligen disponenten Gustav A. Svanberg, chef för Bergbom, Svanberg & Co, och disponenten Emil Lindgren, som tidigare varit chef i såväl Båtskärsnäs som Karlsborg, kommunalnämndens ordförande, sedermera fattigvårds- och barnavårdskonsulenten Carl Lindbäck, riksdagsmannen, sedermera landshövdingen i Norrbottens län, O.W. Lövgren, dåvarande landshövdingen Gösta Malm och landssekreterare A. Holm.

Det blev senare Emil Lindgren, som i egenskap av chef för det nya industribolaget, fick bära det mesta av arbetet och bekymren, medan O.W Lövgren inför riksdagen och hos myndigheterna framför andra fick föra det nya företagets talan.

Ur de många förberedande överläggningarna utkristalliserade sig så småningom Kalix träindustriaktiebolag, som den 8 nov 1926 utfärdade sin stiftelseurkund. Ur densamma må följande anföras till belysning av bolagets organisation och syfte:

1. Bolagets verksamhet skall hava till föremål att vid Karlsborg i Nederkalix socken idka fabriks- och sågverksrörelse jämte annan därmed förenligt verksamhet.

2. Bolagets styrelse skall hava sitt säte i Karlsborg i Nederkalix socken av Norrbottens län.

3. Aktiekapitalet skall utgöra lägst tre millioner och högst nio millioner kronor.

Beslutet om att bilda detta bolag hade moraliskt stöd i ett sammanträde, som hölls i augusti 1926 i Kalix, i närvaro av några regeringsledamöter, representanter för andra myndigheter, landshövdingen i Norrbotten jämte bygdens representanter.

I den utredning, som låg till grund för förslaget om Karlsborgsindustrins re-konstruktion, kom man efter vissa justeringar fram till följande program, med här angivna beräknade kostnader.

1. Sågverket skulle iordningställas för en årsproduktion på minst 8 000 standards.

2. Sulfatfabriken skulle återupprustas och givas en årskapacitet på minst 15 000 ton sulfatmassa.

Kapitalbehovet beräknades på följande sätt:

I.	Köpeskilling till Aktiebolaget Ytterstfors-Munksunds konkursförvaltning	850.000:- kr
II.	Modernisering av sågverket och färdigställande av sulfatfabriken	+ 3.500.000:- kr
	Tillhopa:	4.350.000:- kr
III.	För driften erforderligt förlagskapital	+ 3.508.850:- kr
	Summa kapitalbehov:	**7.858.850:- kr**

Aktiekapitalet hade fastställts till 3.000.000:- kronor och tecknats på följande sätt (enligt förslag)

- AB Ytterstfors-Munksund eller dess rättsinnehavare 850.000:-
- Svenska staten 500.000:-
- Genom Nederkalix industriförening. u.p.a. 1.500.000:-
- Diverse personer 150.000:-
- **Kronor: 3.000.000:-**

Som stöd för bolagets aktieteckning i bygden bildades Nederkalix Industiförening u.p.a. med uppgift att ombesörja aktieteckningen för 1.500.000:- kr samt att upplåna nämnda belopp och ställa till bolagets förfogande som ett förskott å de aktier, som tecknades i bygden, men som av de låga inkomsttagare, som i många fall tecknade,

ej kunde inbetalas kontant. Lånet skulle successivt amorteras, allt eftersom aktierna betalades efter uppgjord amorteringsplan.

Industriföreningen ansökte hos Nederkalix kommun om dess borgen för lånet. Då det var tveksamt, om kommunen ägde rätt att teckna dylikt borgen, måste frågan underställas Kungl. Maj:ts prövning. Regeringsrätten fann vid prövning, att kommunen ej kunde anses ha laglig rätt att teckna den ifrågasatta borgen, varför framställningen härutinnan av Kungl. Maj:ts avslogs.

Då hela frågan på detta sätt kom i en återvändsgränd, hade en annan plan utarbetats. Det föreslogs, att Nederkalix Industriförening skulle erhålla ett statslån å kr 1.500.000:-. Som säkerhet skulle läggas de hypotekföreningens medlemmar kunde erbjuda, och aktier skulle tecknas i övrigt efter ovan angivna plan.

Av remissinstanserna tillstyrkte Länsstyrelsen och Arbetslöshetskommissionen, den sistnämnda under framhållandet av de betydande kostnader, som arbetslösheten i Nederkalix förorsakade såväl stat som kommun.

Kommerskollegium och Socialstyrelsen uttalade i ett gemensamt utlåtande starka betänkligheter mot statens engagemang i form av aktieteckning, men ämbetsverket förklara sig icke vilja motsättas sig “att staten lämnar det stöd, som erfordras för de föreslagna industriernas återuppbyggande“. De förordade dock hellre lån än aktieteckning.

Riksdagsbehandlingen

I Kungl. Maj:ts proposition nr 252/1927 framlägges ärendet för riksdagen. Det är på sitt sätt signifikativt, att socialdepartementet står för propositionen efter gemensam beredning med finans-, jordbruks- och handelsdepartementet. Efter en utförlig redogörelse för läget i Nederkalix och vad i utredningen framkommit, föreslår Kungl. Maj:t riksdagen att bevilja 2.000.000:- kr för “upprättande av viss industriell verksamhet inom Nederkalix socken Norrbottens län.“ Därav var 1.500.000:- avsedda som lån åt Industriföreningen och högst 500.000:- till aktie.

Statsutskottet splittrades starkt. Dess socialdemokratiska ledamöter yrkade i anslutning till en motion av O.W. Lövgren om avsättande av 10.000.000:- kronor till en “näringsrevisionsfond“ att använda till stöd åt betryckta industrier, att 5.000.000 :- kronor skulle avsättas om “hjälpkredit åt svenska betryckta industrier till lindrande av arbetslöshet."

Ur denna fond skulle, enligt yrkandet Kalix Industrin få 2.000.000:- kr i enlighet med propositionen.

Rent avslag yrkade två högerledamöter, medan bondeförbundets ledare yrkade avslag med särskild motivering.

Efter långa principdebatter i båda kamrarna biträdde riksdagen Utskottsmajoritetens bifallsyrkande till propositionen. I andra kammaren samlade dock den socialdemokratiska reservationen 103 röster mot 109 för utskottets förslag.

Konstituerande bolagsstämma hölls med Kalix Träindustriaktiebolag vid bolagsstämman den 29 februari 1928. Ur den första styrelseberättelsen, avgiven till

bolagsstämman1929, må följande anföras:

“... Sedan Kalix Träindustriaktiebolag vid bolagsstämman den 29 februari 1928 konstituerats, blev det den vid stämman utsedda styrelsens första uppgift att organisera förvaltningen och vidtaga åtgärder för snarast återupptagande av den industriella driften vid Karlsborg efter de riktlinjer, som uppdragits av industri-kommitterade och som vunnit statsmakternas gillande.

.... Sågverkets drift återupptogs i början av augusti månad och har därför upprätt-hållits.

.... Fullständiga ritningar för sulfatfabrikens ombyggnad hava utarbetats samt om- och nybyggnader med all makt under året bedrivits och i det närmaste slutförts beträffande inredningar och maskingrunder...“

Den förut nämnda Kungl. propositionen upptog också förslag om godkännande av råvarukontrakt upprättat mellan Kungl. Domänstyrelsen och Kalix Träindustri-aktiebolag. Som tidigare omnämnt överläts de skogar, som Ytterstfors-Munksund förfogade över i Kalixdalen, vid konkursen till industrierna i södra Norrbotten, varför Kalixindustrin icke hade möjlighet att stödja sig på några egna skogar. Det ansågs därför naturligt, att staten, som var ägare till mer än 60 % av skogen i det för Kalixindustrin naturliga avverkningsområde, skulle åtaga sig råvaruleveranserna i betryggande omfattning.

<u>Råvarukontrakt och ekonomisering</u>

Råvarukontraktets huvudpunkter var följande:

1. <u>Sågtimmer:</u> Kvantitet per år 1.700.000 toppmätta eng. cylinderkubikfot. Till grund för prisberäkningen lades de försäljningspriser, som av Domänstyrelsen utvunnits i Norrbotten under 1924-26. Den detaljerade prislistan utgår från ett beräknat exportpris på sågade trävaror i Härnösand distrikt om £ 13.5/standard för 7“ osorterade furubattens fob.

   En höjning av priset skulle ske med ½ öre per cylkbft för varje höjning av exportpriset i Härnösand över angivna summa med fulla 10 shillings.

2. <u>Massaved:</u> Kvantitet c:a 900 000 flottningskbft. Priset beräknades efter ett massapris för export från Härnösands distrikt à kr 220:- per ton. Priset skulle höjas med ett öre per kbft för varje höjning av exportpriset med fulla 10:-kr/ton utöver 220:- kr.

Det skulle sedan visa sig, att detta leveranskontrakt kom att bli mycket omdiskuterat och vållade bolaget svåra bekymmer. Man må lägga märke till, att kontraktet säkerställes säljaren vid stigande exportpriser, men icke lämnar köparen någon som helst kompensation vid vikande prisrörelser. Domänstyrelsen avböjde förslag i denna riktning.

Nästa års riksdag mötte på nytt Kalix-frågan i Kungl. Maj:ts proposition nr 38/1928, vari Kungl. Maj:t anmälde för riksdagen, att kreditbehovet för den projekterade industrin måste delvis tillgodoses på annat sätt om som förutsattes i prop. 252/27.

Svenska Handelsbanken, med vilken förhandlades om förlagskredit, hade låtit utreda kreditbehovet genom direktör J.L. Ekman i Exportföreningen. Denna hade kommit fram till något högre siffror än i de tidigare kalkylerna, nämligen:

För anläggningarna	4.700.000:-
och förlagskredit	+4.250.000:-
	8.950.000:-

eller avrundat tal **9.000.000:- kr.**

Följande aktier hade tecknats:

Ytterstfors-Munksunds konkursförvaltn.	850.000:-
Nederkalix Industriförening (drygt)	1.500.000:-
Ytterligare säkerställda	150.000:-

Handelsbanken begärde för sin förlagskredit på högst 4.500.000:- kronor säkerhet dels i förlagsinteckningar, motsvarande kreditens totalbelopp, dels i fastighets-inteckningar till samma belopp. Bolaget hade vidare beviljats lån ur Industri-lånefonden med 500.000:- kr och från Postsparbanken med 500.000 kr.

Säkerhet för dessa lån låg i två inteckningar å vardera 500.000 kronor med lika förmånsrätt och liggande mellan 500.000:- och 1.500.000:-. Botteninteckningen och andra inteckningar med sämre rätt skulle, jämte förlagsinteckning, gå till Svenska Handelsbaken.

Kapital var således uppe i 8.500.000:-. Återstoden - en halv miljon kr skulle enligt regeringsförslaget tryggas därigenom, att Domänstyrelsen lämnade ännu ett års kredit på råvaruleveranserna, vilket i runt tal betydde 500.000:- kronor. Inteckning skulle tagas i bolagets fastigheter till 1.000.000:- kronor liggande efter 3.850.000:-.

Ehuru på nytt tvekan om statens engagemang i denna form uttalades, biföll riksdagen till alla delar Kungl. Maj:ts förslag. De ömmande sociala förhållandena fingo fälla utslaget, även där man av principiella skäl, sade sig vara mycket tveksam.

I Kalixbygden hade man anledning till att med den största tillfredsställelse hälsa utgången av riksdagsbehandlingen. En blick på tabellen, visar hur man i kommunens finanser kan avläsa de lättnader, som industrins återupprättande innebar. Nya svårigheter skulle emellertid uppstå. De allmänna marknadsförhållandena och den internationella krisen vid 1930-talets ingång kom att påverka de andra industrierna i bygden på ett sådant sätt, att de bekymmer, som lättat genom Karlsborgs rekonstruktion kommer igen i annan form.

Dessa förhållanden komma att behandlas i en annan avdelning av framställningen. För sammanhangets skull fullföljs först behandlingen av Karlsborgsindustrins ut-veckling och därmed sammanhängande förhållanden.

Karlsborgsindustrin 1929-1936

Självfallet måste 1930-talets allmänna marknadsläge med i stort sett vikande

pristendenser, ibland förenade med avsättningssvårigheter, vara synnerligen ödesdigert för en nystartad och relativt svagt kapitaliserad industri.

Styrelsens berättelser för åren 1929 och 1930 visar att anledningarna till bekymmer var stora. I berättelsen för 1929 heter det: “ Konjunkturen på trävarumarknaden företedde redan vid 1929 års ingång en vikande tendens, som allt sedan dess fortfarit; även sulfatmarknaden har varit mycket svag.“

I följande berättelse säger styrelsen om konjunkturläget:

“Konjunkturerna på trävarumarknaden hava under året ytterligare försämrats, varför det med rådande råvarupriser och gällande arbetsomkostnader i övrigt, varit förenat med svårigheter att få denna gren av fabrikationen att lämna något överskott. Sulfatmassemarknaden visade redan vid 1929 års slut vikande tendenser, som under första halvåret 1930 kulminerade i ett katastrofalt prisfall, som fortfarande kvarstår. Följden av prisfallet har blivit, att bolaget, som icke kunnat i större utsträckning lagra massatillverkningen, varit nödsakat utförsälja produktionen till priser, som legat under tillverkningskostnaderna.“

Viss driftsinskränkning hade måst företagas och rörelsen visade ett underskott på kr 1.047.204:29.

Det var nu nödvändigt att tillföra bolaget nytt kapital. En framställning ingavs till Kungl. Maj:t om ett tillskott till aktiekapitalet med 2.000.000:- kronor. Samtidigt begärdes hos Kungl. Domänstyrelsen revision av råvarukontraktet, då det visat sig, att de priser, man fick betala med nuvarande förhållandena kom att ligga betydligt över öppna marknadens råvarupriser.

Framställningen till Kungl. Maj:t föranleder en proposition till 1931 års riksdag (nr 197/1931), i vilken bolagets ställning och svårigheter belysas.

Konjunkturerna hade enligt av regeringen företagen undersökning synnerligen ofördelaktigt påverkat företagets verksamhet. Massapriserna t ex företedde stark nedgång:

Vid bolagets tillkomst	200:- kr/ton
1929	185:- kr/ton
1930	100:- kr/ton

Beträffande råvarukontraktet hade under remissernas gång en omfattande skriftväxling mellan bolaget och Domänstyrelsen utspunnit sig. Dess detaljer och argumenteringar kunna dock ej i denna framställning närmare refereras. Det hela hade dock resulterat i en preliminär uppgörelse om nytt kontrakt efter en glidande prisskala, som säkerställde säljaren vid ökande priser och köparen vid fallande.

Regeringen föreslår dels en aktieteckning med 2 miljoner kronor och dels godkännande av det nya råvarukontraktet, och förslagen vinner riksdagens bifall.

Under åren 1931-1933 fortsätter i stort sett dödläget och de vikande tendenserna på världsmarknaden. Vissa tider måste driften inställas. Dollarfallet 1933 förorsakar bolaget omfattande förluster, då produktionen till stor del sålts till USA. Följande år förbättras läget något, och en vinst på rörelsen uppstår på 188.188:- kronor, som

överföres till förnyelse- och avskrivningsfonden. Beloppet räckte dock icke till för att möta det ackumulerade avskrivningsbehov, som förefanns redan tidigare.

Hösten 1934 och våren 1935 drabbas verken av förödande katastrofer. Genom storm och översvämning raseras hösten 1934 505 m utlastningskaj. Den 3 januari störtar under orkanartad storm kabelkranen vid sulfatfabriken och slås i spillror. Slutligen den 23 maj nedbrinner såghuset i sin helhet jämte en del av maskin- och ångcentralen, hyvleri och hackbingar samt elektrisk och maskinell utrustning.

Räkenskapen visar för 1935 en vinst på kr 17.769:35 och avskrivningar har kunnat göras med kr 204.177:89. I ett tillägg styrelseberättelsen heter det:

"Först sedan denna styrelseberättelse avgivits har styrelsen fått del av den utredning, som verkställts av ledamoten i Svenska Advokatsamfundet, advokaten Otto Schultz. I anledning av utredningsmannens, på sid 10 i sin utredning, gjorda uttalande angående bolagets skyldighet att träda i likvidation, vill styrelsen såsom sin bestämda uppfattning hävda, att bolagets ekonomiska ställning icke är sådan, att skyldighet för bolaget träda i likvidation jämlikt § 97 i aktiebolagslagen för närvarande skulle föreligga."

Därmed förs vi in på vad som skett år 1934 i en förnyad behandling av Kalix-problemet i regering och riksdag. Den 5 juli 1933 hade bolaget hos Kungl. Maj:t anhållit om ett statligt lån på kronor 1 miljon då stora likviditetssvårigheter uppstått på grund av marknadsläget.
I Kungl. Maj:ts proposition nr 266/1934 tas frågan upp till riksdagsbehandling. I propositionen lämnas en redogörelse bl.a. för en utredning, om de allmänna förut-sättningarna för en industri i Kalixbygden, som socialdepartementet låtit företaga. Utredningsmännen herrar Elias Bosaeus och Knut G.Norlin hade den 2 mars avgivit gemensamt utlåtande, vari konstaterades, att förutsättningar för en träförädlings-industri i Kalixbygden måste anses föreligga. Kalix Träindustriaktiebolag var dock i behov av en sanering i ekonomiskt hänseende, främst med hänsyn till de förluster som de låga marknadspriserna vållat.

En utredning av kapitalbehovet visade, att man omedelbart behövde 1.500.000 kr dels för att täcka uppkomna förluster, dels för att kunna utföra vissa rationella förbättringar.

De sakkunniga ansåg, att bolaget stod på gränsen till likvidation, och man kunde välja två olika vägar:

1. Att uppskjuta saneringen till 1936, då nu gällande råvaruavtal utgår och under tiden förse bolaget med nödvändigt kapital.

2. Att sanera omedelbart, i vilket fall kapitalbehovet ansågs vara 3.500.000:- kronor.

Vidare föreslog de sakkunniga, att Föreningen Nederkalix Industri u.p.a. som icke kunnat fullgöra sina åtaganden skull likvideras.

I sitt remissyttrande, som utmynnade i tillstyrkan till Kungl. Maj:ts förslag om ett lån på 1.500.000.- kronor redogör Arbetslöshetskommissionen för det synnerligen bekymmersamma arbetslöshetsläget i kommunen och framlägger därvid följande siff-ror:

1933		**1934**	
jul	1008	jan	1281
aug	1040	feb	1170
sep	1170	mar	1135
okt	1217		
nov	1468		
dec	1460		

Socialstyrelsen och Kommerskollegium föreslog i sitt remissyttrande, att lånet skulle sättas till 1.300.000.- kronor.

Statsutskottets motivering för tillstyrkande till regeringens förslag är av stort intresse. Det fastslår nämligen att Kalix-bolaget tillkommit som ett "viktigt led i utbyggandet av Norrbottens träindustri, och att staten, som den största skogsägaren i de berörda trakterna måste anses vara ansvariga för utvecklingen".

Det märkliga sker alltså, att vad som upprepade gånger framhållits av representanter för bygden, nu upphöjes till det mäktiga statsutskottets motivering. Utskottet förordade vidare en grundlig utredning, beträffande den framtida gestaltningen av Kalixbygdens trävaruindustri.

Bondeförbunds- och högerledamöter i utskottet reserverade sig för avslag på propositionen och tvenne folkfrisinnade för det lägre beloppet 1.300.000:- kronor.

Riksdagen biföll regeringens förslag.

En omfattande utredning igångsattes omedelbart för att utröna den lämpligaste formen för organisation av trävaruindustrin i östra Norrbotten jämte andra därmed sammanhängde organisationsproblem.

Till lägets förutsättningar hör, att Domänstyrelsen jämlikt riksdagsbeslut övertagit dels Sandviks sågverk, som drevs sedan 1932, dels Båtskärsnäs, som efter ombyggnad drevs sedan den 28 augusti 1934.

Riksdagen hade nämligen avvisat ett förslag, som länsstyrelsen i Norrbottens län jämte sakkunnig år 1929 framställt om statliga åtgärder för att flytta bort industriarbet-arbefolkningen från Seskarö.

Vidare var Domänverket ägare till Lövholmens sågverk i Piteå.

<u>Planer för en ny driftsform</u>

Den 31 december 1934 tillkallade chefen för Socialdepartementen direktören S. Boman såsom särskild utredningsman med uppdrag att "på grund av en ingående undersökning av Kalix Träindustriaktiebolags ekonomiska ställning åvägabringa en genomtänkt ekonomisk plan på lång sikt för verksamhetens upprätthållande i syfte att skapa underlag för ett definitivt ordnande av företagets förhållanden."
Den 20 mars 1935 framlade direktör Boman resultatet av sin utredning, vilken utmynnade i det uttalandet, att Domänstyrelsens sågverk och Kalixanläggningarna borde sammanföras under gemensam ledning. Två alternativ skisserades:

a) Att Domänverket skulle ta hand om och driva anläggningarna i Karlsborg under gemensam ledning med Domänstyrelsens övriga sågverk i Norrbotten.

b) Att ett särskilt, av Domänstyrelsen ägt, aktiebolag skulle bildas för träindustridriften.

Av remissmyndigheterna tillstyrkte Kommerskollegium, Socialstyrelsen och Statskontoret den ifrågasatta aktiebolagsbildningen, medan Länsstyrelsen och Domänstyrelsen förordande alternativet a.

Vidare utredning ansågs nödvändig och Kungl. Maj:t uppdrog den 28 juni 1935 åt ledamoten av Sveriges Advokatsamfund Otto Schultz att verkställa denna. I direktiven angives, att utredningen avser “ett övervägande i detalj av lämpligaste tillvägagångssättet för de i Kalix belägna industrianläggningarnas sågverk och sulfatfabrik inordnande under gemensam ledning av Domänverkets sågverksanläggningar i Sandvik, Båtskärsnäs och Lövholmen.

Det skulle förutsättas, att anläggningarna antingen övertogs av Domänverket i egen regi eller att ett särskilt bolag med staten som störta intressent skulle bildas.

Att som sakkunnig biträda vid utredningen utsågs direktören V.H.S, Tham och civilingenjören P.E. Werner.

Den 25 januari 1936 framlades advokat Schultz resultatet av sin utredning,. Den utmynnar i ett förordnande av vad i utredningen benämnes alternativ b (Aktiebolagsformen) som ansågs äga vissa fördelar framför alternativ a (en drift i Domänverkets egen regi.)

De sakkunniga hade gjort två olika värderingar av de tillgångar, som representerades av Kalixanläggningarna och av Domänverkets sågverk: Båtskärsnäs, Sandvik och Lövholmen.

Enligt värdesättning I, som byggde på deras egna beräkningar, kom de fram till en sammanlagd summa av kr 14.499:726:-.

Värdesättning II, som upptog fastigheterna till taxeringsvärdet, slutade på en summa av kr 11.786:918:-.

Med hänsyn till de förluster Kalixindustrierna gjort på grund av ogynnsamma konjunkturer och den därav följande svaga ekonomien, som enligt utredningsmannen måhända lett till att 2/3 av aktiekapitalet var förbrukat borde förvärvssumman för Kalixbolagets tillgångar sättas till 4.500.000:- kronor eller samma summa som bolagets skulder.

Ett nytt bolag, som skulle överta samtliga verken beräknades behöva ett aktiekapital på 11.750.000:- kronor. Därvid hade man beräknat 1.250.000:- kr för utbyggnad av Karlsborgs sulfatfabrik till en kapacitet av 30.000 ton årligen.

Domänstyrelsen och riksräkenskapsverket förordade alternativ a, medan kommerskollegium, socialstyrelsen och statskontoret anslöt sig till alternativ b.

Beträffande likviderandet av Nederkalix industriförening u.p.a. hade utred-

ningsmannen föreslagit, att för dem som alltjämt häftade i skuld till föreningen för tecknade aktier, skulle ett ackordförfarande ordnas och ackordsumman sättas till 10 % av det tecknade beloppet.

Departementschefen föreslår att alternativ a i utredningen måtte bli riksdagens beslut, och att alltså Domänverket må i egen regi övertaga Kalixverken i huvudsaklig överensstämmelse med i utredningen uppdragna grunder.

Vidare yrkar han, att föreningen Nederkalix industri må avvecklas efter av utredningsmannen föreslagna linjer.

Vid jordbruksutskottets behandling av frågan ansluter sig utskottsmajoriteten till regeringens förslag. I en reservation av Vollrath Tham m fl yrkas avslag på Kungl. Maj:ts proposition i vad avser Domänverkets övertagande av Kalixverken och att särskilt bolag må bildas för övertagande av Kalixindustrierna jämte Domänverkets sågverk i Norrbotten.

I en motion i andra kammaren hade O.W Lövgren yrkat, att eftersom bokslutet för Kalix Träindustriaktiebolag visade att 68 % av aktiekapitalet fortfarande var kvar, skulle de enskilda aktieägarna tillerkännas en ersättning vid likvidation, som svarade mot 68 % av deras aktieinnehav.

Utskottet yrkade emellertid avslag på motionen.

I den följande riksdagsdebatten segrade regeringsförslaget, men frågan om aktiebolagsbildningen för övertagande av Domänverkets industrier föll framåt och resultatet blev sex år senare Aktiebolaget Statens Skogsindustrier, vars tillkomsthistoria senare skall skildras.

I och med Domänstyrelsens övertagande av Karlsborgsindustrierna hade dessa företag fått en stabilisering och en tryggad framtid, som blev av den allra största betydelse för hela bygdens ekonomiska liv.

Det må betecknas som en ödets ironi, att Kalix Träindustriaktiebolag enligt riksdagsbeslutet träder i likvidation just vid den tidpunkt, då det definitiva konjunkturomslaget redan är på väg. Den sista styrelseberättelsen omfattar tiden 1/1-26/10 1936. Där heter det bl a :

“Utförsäljningspriset för såväl sågade trävaror som sulfatmassa har under den senare delen av säsongen visat stigande tendenser, som resulterat i att bolagets rörelse lämnat betydande överskott. Utsikterna för kommande år te sig ännu mer gynnsamma.“

Räkenskaperna utvisa en vinst av de tio månadernas förvaltning å kronor 686.395:29, som överfördes till avskrivnings- och förnyelsefonden.

VIII. Från statligt verk till aktiebolag

Aktiebolaget Statens Skogsindustrier

Redan i sitt yttrande över Kungl. Maj:ts proposition nr 266/1934 hade statsutskottet förordat en grundlig utredning av Kalixindustriernas framtida status, och sedan riksdagen bifallit regeringsförslaget pm ett lån på 1.500.000:- kronor igångsattes omedelbart utredningen.

Direktör S. Boman, hade, som tidigare nämnt kommit fram till två alternativa lösningar, dels en drift i Domänverkets regi och dels en särskild aktiebolagsbildning. Till samma resultat kom advokat Schultz i sin utredning.

När riksdagen biföll Kungl. Maj:ts proposition nr 193/1936 innebar det, att alternativ 1 hade segrat. Men reservationerna var så starka och de skäl som framförts för aktiebolagsbildningen så bärande, att frågan icke kunde avvisas.

Det stod klart för såväl riksdagen, som de berörda myndigheterna, att utredningarna om förvaltningsformen måste fortsättas och föras till ett resultat, som för framtiden gav nödig smidighet och rörelsefrihet åt de växande industriföretagen. Redan 1 januari 1942 var den nya organisationen klar att träda i funktion, och därmed är Aktiebolaget Statens Skogsindustrier ett faktum, och ett nytt betydelsefullt blad har vänts i östra Norrbottens industrihistoria.

Till belysning av utvecklingen efter statens övertagande av industrierna må några fakta anföras i all korthet.

Produktionsutvecklingen

Från år 1938, då driften på allvar kommit igång vid Karlsborgs sågverk, redovisas av försågade produkter 7.684 standards, en markant ökning med inemot 5 000 standards sker 1939, varefter produktionen sjunker något under de första krigsåren, för att nå 10 186 standards 1942. Under de fyra närmast följande åren ligger produktionen omkring 9 000 standards för att sedan kraftigt öka till 1951 då 19 250 standards uppnåddes.

Ungefär likartad är utvecklingen för sulfatmassan, där man 1938 uppnådde en produktion på 22 358 ton, vilket håller sig också under följande år. Under de efterföljande krigsåren sker någon minskning, men redan 1944 uppnår man drygt 20 000 ton och 1951 är produktionen uppe i 30 899 ton.

Skeppningssvårigheterna under krigsåren vållar stora bekymmer, eftersom de medför en onormalt hög lagring och därav följande stegrade räntekostnader. Detta medförde att driftskapaciteten under krigsåren icke kunde till fullo utnyttjas.

Eldsolyckor och rationaliseringsåtgärder vid Karlsborg

Som tidigare nämnts härjades sågen av eld 1935. Därvid brann också det nyuppförda hyvleriet . Återuppbyggnad av såväl sågen som hyvleriet satte omedelbart in. Samtidigt utnyttjade bolaget de nya tekniska landvinningarna för att utforma en fullt modern industri.
År 1938 påbörjades för första gången upptagning av sågtimmer med sk timmer-

spruta. Påskyndande faktorer var dels bristen på landutrymme och dels behovet av billigare landdragningskostnader. 1941 elektrifierades sågen helt. Kraftleverantör blev sulfatfabriken. Samma år beslöt Domänstyrelsen om uppförande av modernt trätorkeri samt lagermagasin. Grunden för torkeriet kunde påbörjas redan 1941 och år 1943 påbörjades lagermagasinet. Dessa anläggningar jämte ett fullt modernt sorteringsverk var färdiga och togs i bruk i oktober 1946. Magasinen utbyggdes ytterligare under 1949 och sorteringsverket under följande år. I samband med det nya torkhuset anlades en fjärrångledning från sulfatfabrikens ångpannehus till torkeriet år 1946. De ekonomiska vinsterna av dessa rationaliseringsåtgärder är uppenbara.

Till andra rationaliseringsåtgärder för sågens del hör att en timmerbrokran för upptagning på land av sågtimmer för vinterbehovet byggdes 1948. Redan två år tidigare hade ett nytt exporthyvleri uppförts. I samband därmed flyttades maskinen från gamla hyvleriet, varjämte en ny hyvelmaskin inköpets. Nya bestämmelser i arbetarskyddslagen om förbud mot nattskiftarbete föranledde stora investeringar i maskinell utrustning och sanitära anordningar.

Sulfatfabriken drabbades av en svår eldsolycka den 3 augusti 1944, då lagermagasinen med inneliggande lager med drygt 21 612 ton sulfatmassa ödelades genom brand. Eldsvådan som förorsakats av fel i en elektrisk kabel vållade 13 dygns driftsavbrott. Nytt provisoriskt magasin uppfördes omedelbart. Eldsolyckorna resulterade bland annat i att från kommunens vattenledningsnät framdrogs serviceledningar för brandskydd inom industriområdet.

Investeringspolitiken

Under år 1945 utfördes ett omfattande utredningsarbete för att på längre sikt och etappvis göra fabriksanläggningarna så moderna och effektiva som möjligt. Därmed ingår den andra perioden i investeringspolitiken. Några av de viktigaste fakta må härmed nämnas.

Sålunda har en modern ångpanna med hög verkningsgrad, varigenom en betydande bränslebesparing kommer att uppnås, samtidigt som sågverkets torkanläggning kan förses med ånga från fabriken och ytterligare elkraft kan genereras i fabrikens central, under 1946 installerats med Jönköpings Mekaniska Verkstad som leverantör. Pannan har sedermera under 1947 kompletterats med utrustning för oljeeldning.

I mixeriet har en mesafilteranläggning under 1946 inmonterats varigenom ernås ytterligare besparingar av glaubersalt.

Under 1946 har kok- och diffusörhuset vidare utbyggts med 2 st kokare och 6 st diffusörer, varav diffusörerna kunde tagas i bruk redan samma år och kokarna år 1947.

För modernisering av industningsanläggningen har under 1947 inmonterats 4 st indunstningsapparater med väsentligt större värmeyta och av förbättrad konstruktion.

I pumpstationen har installerats reningsfilter för vatten. I samband därmed har pumpar och ledningar omlagts.
I november 1946 utbröt brand i laboratoriet. Hela övre våningen med inredning och apparater spolierades helt. Lyckligtvis blev källarvåningen praktiskt taget helt oskadad. I denna inrymdes dyrbara maskiner för provning av massans kvalitet och

styrka. Arbetet med återställandet av laboratoriet påbörjades omedelbart och var klart för inflyttning i juni månad 1947.

För rationaliseringen av barkningsförfarandet av sulfatveden har under 1947 inköpts och tagits i bruk 1 st barkmaskin av typ Åström. Barkanläggningen har sedermera utbyggts med ytterligare 2 st barkmaskiner samt 1 st barkpress.

I samband med forskningslaboratoriet i Stockholm har basis av utförda försöks-arbeten i mindre skala en ny destillationsapparat konstruerats och tagits i bruk 1949, vilket möjliggjorde att hela den hartsoljemängd, som producerades i fabriken destilleras och förädlas.

I talloljefabriken har dessutom anläggningen för tillvaratagande av harts utökats och moderniserats så att även denna kan bearbeta från destillationsanläggningen fallande mängden harts.

För att åstadkomma en jämnare kvalitet på massan har under 1951 inmonterats dels en hydrafiner och dels en biffarsilkvarn, varigenom åstadkommes en viss förmalning och vidare bearbetning av fibern.

Under 1949 har en sodahuspanna med elektrofilteranläggning inmonterats och kunnat tagas i bruk, varigenom sulfatfabriken kan tillgodoses med sitt behov av lut. Därigenom att pannan praktiskt taget gör sulfatfabriken självförsörjande i fråga om bränsle betyder denna anläggning oerhört mycket ur värmeekonomisk synpunkt. Under 1949 har pannan utrustats med automatisk sotutrustning.

Genom det nya sodahusets färdigställande har den genomgripande upprustning av sulfatfabrikens maskinella utrustning, som påbörjades år 1945, i stort sett lyckligen genomförts.

Tredje - nuvarande - etappen i investeringsprogrammet avser nyanläggningar och innebär dels en väsentlig utbyggnad av sulfatfabriken och dels anläggning av pappersburk och massablekeri.

Den planerade utbyggnaden av fabriken har bl a dragit med sig en utökning av driften för sodabränningen. Den sodapanna, som installerades 1948 har visat sig fylla alla rimliga anspråk. Men då den icke kan anses tillräcklig och ev haveri av pannan skulle ställa fabriken i en ytterst besvärlig situation har det ansetts nödvändigt att utöka aggregatet med ännu ett. Detta arbete utföres av Jönköpings Mek. Verkstad.

Utbyggnaden kräver också andra utökningar av maskinparken, bl a en ny mesa-bränningsugn, som skall levereras av ovannämnda firma 1952.

Förberedelserna för anläggningen av pappersbruk i Karlsborgsverken påbörjades 1950 och redan i december 1951 var den sk maskinsalen under tak och arbetet med inmontering av den stora pappersmaskinen började.

IX. Karlsborg blir storindustri

<u>Pappersbruket</u>

I förvaltningsberättelsen år 1953 kan Karlsborgsindustrin redovisa pappersbrukets slutförande och första driftsår. Ursprungligen hade bruket beräknats vara i gång hösten 1952. Av olika skäl blev det någon fördröjning, men montagearbetena fortskred, så att inkörningen av maskineriet kunde ske under januari 1953. Den 26 januari kunde driften sättas igång i mindre omfattning och bedrevs under inkörningstiden endast på dagskift. Under de första åren omfattande driften med den första pappersmaskinen 262 och 2/3 skiftdygn, vilket var 94,4 % av tillgänglig arbetstid.

Under 1953 omfattade tillverkningen i runt tal 8 193 ton kraftpapper, sedan maskinen väl var inkörd kunde man konstatera att under årets fjärde kvartal tillverkningen i medeltal uppgått till 33,7 ton per skiftdygn. Då man fått avsättning även för s.k. igångkörningspapper (383 ton) kunde inkörningskostnaderna starkt reduceras.

Vattentubanläggning för sötvattensintag till pappersbruket hade anlagts från Näsby gamla ångbåtskaj till Karlsborg för en kostnad av nära 122 000 kronor, vartill kom kostnaderna för pumpstation och maskinanläggning med tillsammans i runt tal 100 000 kronor. Det balanserade värdet per 31/12 var för pappersbruket, 18 485 325:- varav ungefär hälften för byggandet. Till detta kom kostnaderna för sorteringssalen som fram till 1953 års utgång hade kostat 3 159 310:-.

1957-1958 installerades ytterligare en pappersmaskin med större kapacitet än den föregående och detta medförde successivt en kraftig ökning av tillverkningen. Tillverkningen som under 1955 uppgick till 17 646 ton hade 1961 ökat till 50 261 ton och var 1966 uppe i 58 000 ton.

Sulfatfabriken

I den framtidsplanering som statens skogsindustrier mycket snart efter bolagets bildning lade upp ingick också en utbyggnad av sulfatfabriken till en kapacitet som skulle svara mot den moderna tidens krav. Det hade blivit mer och mer klart att de små fabriksenheterna fick jämförelsevis högre kostnader per tillverkat ton och hade följaktligen mycket svårt att hävda sig i konkurrensen på världsmarknaden. En allmän strävan i hela världens cellulosaindustrier blev att komma fram till större enheter. Finland var i Norden föregångslandet härvidlag, USA och Kanada med sina stora råvarutillgångar följde samma program.

Bland de utbyggnader som bildade förutsättningen för en ökning av fabrikens kapacitet märkes den 1939 tillkomna mesabrännings- och roterande torkugnsanläggningen. Mesabränningen blev en nödvändighet, då kalkimporten under krigsåren råkade i fara. Den nya anläggningen eliminerade behovet av införsel av kalk.

Sågavfallet kunde nu användas till bränsle och de höga kolpriserna och svårigheterna i kolimporten under krigsåren fick därför mindre kännbara verkningar. 1940 ökas torkmaskinens kapacitet. Det tredje sodahusaggregatet med Tampella ångpanna, roterande sodaugn, smältugnar togs i bruk samma år, men har sedermera fått ge plats åt moderna luftkondensatmaskiner.

Hartskokeriet kompletterades 1941 med anläggning för destillation av tallolja jämte tvål- och såpfabrik. Samma år fick man destillationsanläggning för rening av råterpentin. Under 1942-1943 uppfördes driftlaboratorium.

1945 - ett år efter den stora brandkatastrofen - uppfördes ett massamagasin, som då

betecknades som det modernaste i landet. Magasinet uppfördes i brandfri konstruktion i tegel och järn. Samtidigt återställdes de brandhärjade kajerna.

Fabrikens successiva utbyggnad kan bäst avläsas i produktionssiffrorna. 1956 producerades 60 877 ton och 1965 139 117 ton. Ytterligare ökning av kapaciteten torde vara att vänta.

För närvarande pågår en livlig diskussion om råvarutillgången och var gränsen går för kapacitetens utbyggnad i förädlingsindustrin. Då olika utredningar kommit till vitt skilda resultat och meningar synas vara starkt delade bland fackmännen kan en lekman för närvarande knappast bilda sig någon uppfattning om var gränsen går för kapacitetens utbyggnad i Norrbotten.

Vad som emellertid är klart i de sista 25 årens utveckling är att trävaruindustrin fått en stark koncentration till Piteå- och Kalixbygderna och att Karlsborg som modern storindustri i cellulosa- och pappersbranschen synes ha en stark ställning.

Sågen

Efter sågbranden 1935 uppfördes ett nytt sågverk, som då kom att omfatta två ramlinjer, men 1954 utökades med ytterligare en ramlinje. I samband därmed utökades torkhusanläggningen till att omfatta totalt tio kanaler.

1955 var ett märkesår i sågverkets utveckling, då försvann nämligen den kostnadskrävande pråmlastningen och man kunde ta i bruk en kaj med ca 250 meters längd, så att därmed all lastning kunde ske från kaj. Samtidigt blev tre nya virkesmagasin klara och de äldre virkesmagasinen byggdes om, så att från denna tidpunkt transport och stapling i virkespaket kunde ske med truck. Bilden av det gamla sågverket med primitiva såghus och en jättestor brädgård förändrades därför radikalt när 10 000 standards torkat virke färdigjusterat kunde vänta i magasinet på skeppning.

Produktionsmässigt innebar allt detta en mycket stor uppgång. 1962 togs s.k. stukade sågblad i bruk och antalet kantverk utökades till fyra. Detta ledde till att man år 1964 kunde notera en produktionsökning upp till 15 874 standards per enkelskift.

1964 blev det aktuellt med en fullständig översyn av ASSI:s sågverksrörelse i Norrbotten. Tillgången till sågtimmer ansågs så begränsad att en vidare utveckling kapacitetsmässigt knappast kunde ske. Såväl Karlsborgs som Båtskärsnäs sågverk behövde nu en genomgående upprustning för att fylla de framtida kraven på rationell drift. I bolagsledningen bedömdes situationen så att man med hänsyn till råvarutillgången knappast kunde modernisera två sågverk på ett par mils avstånd från varandra för en framtida rationell drift. Därtill kunde anföras att Karlsborg hade ett torkhus med en kapacitet av ca 28 000 standards per år. Karlsborgs närhet till sulfatfabriken, virkesmagasinen, utlastningskaj, säkrare och kortare transporter för sågavfall, tillgång till järnväg inom området som var sammanbuden med landets övriga järnvägsnät avgjorde frågan till Karlsborgs fördel.
Målsättningen var att få fram en sågverksanläggning där produktionen icke nämnvärt fick påverkas av de norrbottniska klimatförhållandena med de starka årstidsskiftningarna. En ny såg skulle byggas med ett maskineri som passade till den råvara som fanns i det område där sågtimret skulle hämtas.

Bolagets styrelse stannade därför vid beslutet att låta bygga om Karlsborgs sågverk i två etapper.

a) timmerhantering, barkning och timmersortering
b) timmerintag, såganläggning, automatisk dimensionssortering och strölägg-ningsanordningar samt nödiga förbindelselänkar mellan dimensionssortering och ströanläggning å ena sidan, torkhus, avsvalningsmagasin och justeringsverk å andra sidan.

Man måste vid planeringen av den nya sågen också ta hänsyn till att numera ca 80 % av sågtimret transporterades med bil till Karlsborgs sågverk och att landsvägs-transporternas antal i den totala timmerleveransen sannolikt skulle öka.

Man behövde därför maskiner som var anpassade till dessa förhållanden. Det löstes genom anskaffning av en stor s.k. kräfta med en lyftkapacitet av ett 30-tal stockar åt gången. Bland finesserna kan anföras att det barkade timret får gå genom en spiksökarring, där s.k. spikstockar bortsorteras och överföres i speciella fack där spiken lokaliseras och avlägsnas. Vidare sker automatiskt en optisk tumning som sorterar virket i halvtumsklasser efter tummått.

Barkningsanläggningen har en kapacitet på ca 4 200 stockar på 8-timmars skift oavsett grovlek. Barken användes som bränsle i sulfatfabrikens värmecentral och sågspånet som råvara vid sulfatfabrikation.

Den nya såganläggningen har två ramlinjer av Karhulas fabrikat. Efter varje ramlinje finns två stycken kantverk.

Brädorna transporteras på en lång dimensioneringsbana utrustad med bärande krokar för virket, vilket lägger ned virket i bestämda fack, så att det så småningom hamnar allt efter dimensionering på 40 stycken olika vagnar. När en vagn är fullastad väljer automatiken ut en ledig vagn i stället. Ströläggningen sker automatiskt och det ströade virkespaketet går över en marktravers in i rätt spår för torkning i torkhuset. Sågverket är nu igång för provdrift och kan betecknas som en av landets modernaste anläggningar. Totala investeringskostnaden för den nya sågen är beräknad till 15 miljoner kr.

X. Sociala åtgärder

Från osäkra och i tidigare skeden mycket primitiva förhållanden för de anställda har den moderna industrin jämsides med sin kraftiga expansion också genomfört betydande sociala åtgärder. Beträffande Karlsborgsindustrin gäller detta i synnerhet efter bildandet av Aktiebolaget Statens Skogsindustrier där omfattande åtgärder vidtagits under 1950- och 1960-talet.

Bostadssaneringen

Främst blad de sociala åtgärderna står bostadssaneringen med den jämförelsevis omfattande investering, som detta fört med sig. Bostadssituationen var mycket prekär, då verkens ombyte av ägare och den framträdande kapitalbristen under vissa

perioder gjort, att förbättringarna måste inskränkas till ett minimum.

Tre omfattande utredningar angående beståndet av arbetarbostäder har utförts, nämligen åren 1945, 1949 och 1952. I den första utredningen föreslår verksledningen ett saneringsprogram på relativt kort tid- 4 år- till en beräknad kostnad av 575 000 kronor, vartill kommer kostnad för föreslagen arbetarmäss med 50 000 kronor.

Under år 1946 påbörjades bostadssaneringen och genomfördes i relativt snabb takt, trots de svårigheter, som byggnadsregleringen ställde i vägen.

Utredningen 1949 konstaterades vad som redan utförts och gick vidare, eftersom behovet nu måste beräknas med hänsyn till såväl sulfatfabrikens utbyggnad som pappersbrukets tillkomst.

Kostnadsberäkningen för arbetare- och tjänstemannabostäder, annex till ung-karlshotell, matservering för sågverksarbetare, badinrättning, subvention till egna-hemsbyggare och sanitär ledning slutade på i runt tal 3,2 miljoner kronor.

Nästa översikt av läget, 1952, konstaterar att en ny stor del av det förut skisserade programmet utförts, medan samtidigt nya utvidgningar göra justeringar nödvändiga, liksom den kraftiga prishöjningen får sin inverkan. Totalkostnaden för hela det skisserade programmet beräknades till 6 020 000 kronor.

Under de år som avses i denna schematiska snabbteckning har Karlsborgsverkens industrisamhälle ändrat fysionomi på ett sätt som måste slå iakttagare med jämförelsematerial med häpnad.

Nedanstående tabell kan tjäna till att belysa tendensen i utvecklingen.

Utvecklingen å bostadsmarknaden i Karlsborg-arb.bostäder

		År 1946	**År 1949**	**År 1951**
Totala antalet lägenheter		**166**	**111**	**146**
varav lägenh. med 1 rum		14		
	1 rum o. kök	135	43	28
	1 rum, kök, alkov	3		
	2 rum o. kök	10	68	118
	Större	4		
		År 1952-57	**År 1958-62**	**År 1963-67**
Totala antalet lägenheter		**217**	**214**	**211**
varav lägenh. med	1 rum o. kök	17	16	15
	2 rum o. kök	135	132	128
	3 rum o. kök	46	44	45
	4 rum o. kök	11	12	13
	5 rum o. kök	8	10	10

Som synes av tabellen dominerar lägenheter med 1 rum och kök under den första perioden, för att sedan överflyglas av 2-rumslägenheter och 3-rumslägenheter, medan lägenheter med 4 rum och större också ökar i antal. Detta är en återspegling av den allmänna standardhöjningen av bostadsbestånd.

Andra sociala åtgärder

Bland övriga sociala åtgärder kan följande nämnas:
Ett bårhus uppfördes år 1938.

Tjänstemannamäss för verkens tjänstemän inrymmande matsal och bostadsrum uppfördes 1941 och kunde tagas i bruk 1942. Mässen har sedermera tillbyggts år 1947. I samband med uppförandet av nytt kontor, omändrades det gamla kontorets nedre botten till bostadsrum för den ogifta personalen.

Sjuksköterskebostad samt mottagningsrum för sjuksköterskan uppfördes och kunde tagas i bruk år 1942.

Tvättinrättning för samhällets befolkning uppfördes år 1943 och kunde tagas i bruk året därpå. Vattenfrågan var besvärlig då det visade sig att sprickorna i berget tillförde den för inrättningen borrade brunnen järnhaltigt vatten. Inrättningen har sedan 1948 fått anslutning till kommunens vattenledningsnät.

Byggnadsplan för samhället påbörjades år 1944 genom lantmästare Frostberg, som hade i uppdrag att utföra de förberedande utredningsarbetet. Planen har sedermera slutligen utformats av arkitekt Brundin och blivit fastställt år 1952.

Nytt centralkontor för Karlsborgsverkens anläggningar påbörjades år 1946 och slutfördes året därpå. Inflyttningen skedde i juni månad 1947.

År 1946 påbörjades arbetena med uppförandet av arbetarmässen. Mässen kom att omfatta dels 7 gästrum med två platser i vardera rummet, matsal, kök samt dusch- och tvättrum, toaletter mm. Anläggningen kunde tagas i bruk 1947.

Ytterligare ett ungkarlshotell inrymmande 12 gästrum, dagrum och f.ö. alla moderniteter påbörjandes 1950 och kunde tagas i bruk år 1951.

Ytterligare en matsal för sågpersonalens behov uppfördes under år 1951. Denna har plats för 130 matgäster. Modern maskinell utrustning.

Den kommunala vattenledningen blev under år 1948 färdigställd. Större delen av samhällets befolkning fick därvid sitt behov av vatten tillgodosett. Likaså har avloppsledningar framdragits. Vattenledningar har dessutom framdragits till sulfatfabrikens ångcentral, varigenom tjänligt vatten för beredning av matarvatten till ångpannorna erhållits. ___

Allt som allt är åren särskilt efter 1942 kännetecknade av en sjudande utveckling och en planering på lång sikt, som kommer att ställa Karlsborgsindustrierna i centrum av bygdens liv som dess mäktigaste ekonomiska faktor, samtidigt kommer moderna mönsteranläggningar i många avseenden att framstå, anläggningar som stå på höjden av effektivitet och produktivitet samtidigt som omsorgen om den enskilde anställde fått en fast förankring i själva principen för verkens ledning.

XI. Den fackliga rörelsens utveckling

Striden för föreningsrätten

Den fackliga rörelsen kom relativt sent till Norrbotten, vilket givetvis har sitt samband med det förhållande att industrialiseringen satte in senare här än i sydligare delar av

landet. När det första försöket att bilda en fackförening i Karlsborg genomfördes ligger bakom detta förhållanden som berör arbetarnas ekonomiska och sociala villkor.

1902 var förtjänsterna för arbetarna under vårvintern mycket låga; kronor 1:10 per dag för vanliga arbetare och upp till kronor 1:40 för s.k. specialarbetare. I samband därmed började man diskutera bildandet av en fackförening. I början av samma år hade en sådan bildats i Båtskärsnäs. När man i Karlsborg under försommaren började förbereda bildandet av en avdelning av Svenska sågverksindustriarbetare-förbundet, utsett interimsstyrelse och rekvirerat arbetsmaterial, fick platschefen disponent Groth reda på vad som försiggick. Den som stod som mottagare av arbetsmaterialen kallades upp till disponenten och fick veta att om han fortsatte med sitt arbete var hans dagar som arbetare vid industrin räknade. Då man misstänkte att nyanställda arbetare från Sundsvallsdistriktet låg bakom förberedelserna avskedades dessa. Den 27 juli beslöt man vid ett arbetarmöte att bilda en avdelning påföljande kväll. En ombudsman från förbundet, herr Fast, deltog i mötet och en teckning för medlemskap genomfördes. I ett anslag, som uppsattes på industriplatsen, varnade disponenten Groth för "främmande personers agitation" och meddelade, att de som anslöt sig till fackföreningen omedelbart skulle avskedas, medan de som höll sig utanför skulle få arbete hela året med god förtjänst.

Vid möte den 28 juli infann sig disponenten personligen och förklarade, att om en förening bildades, skulle verket stoppas för två år och timret bogseras till andra verk. Det artade sig till en kamp om föreningsrätten, där mellan 500 och 600 man tecknade sig för medlemskap i föreningen.

Nästa drag från bolagets sida blev att ålägga förmännen att utröna, hur många av arbetarna, som var organiserade och till kontoret inlämna listor på vilka dessa var. De fick vidare i uppdrag att meddela, att de organiserade skulle avskedas. Samtidigt upplystes att de som till kontoret anmäldes att de utträtt ur organisationen skulle få stanna kvar i arbetet. Den 18 augusti avskedades 52 arbetare. Orsaken uppgavs vara arbetsbrist. Denna uppgift kom i säregen belysning när samtidigt nya arbetare intogs i deras ställe. sågverksindustriarbetareföreningens förtroendeman, Danielsson kom till Karlsborg och anhöll om ett samtal med disponenten, men avvisades. Samtidigt meddelades, att de som i fortsättningen ville arbeta vid verket hade att infinna sig för att underskriva kontrakt. Då inga anmälde sig uppsattes den 20 september meddelande om att nattskiftet, omfattande 150 man, skulle indragas. Föranledningen var det mindre lyckade resultatet vid nattsågningen eller som disponenten uttryckte det "det slarviga sätt på vilket arbetet utfördes".

De som avskedades hörde i allmänhet till de skötsamma, ordentliga arbetarna, men var komprometterade genom deltagandet i organisationsbildningen. Följande vardag infann sig de, som entledigats genom skiftindragningen vid sågen, och fick besked om, att de icke kunde påräkna något annat arbete vid Karlsborg utan fick söka sig till andra arbetsplatser.

Ett möte utlystes för att dryfta den uppkomna situationen, och 200 man som arbetade lämnade sina poster för att deltaga i mötet, och hela verksamheten avstannande. Den första rapporten som styrelsen insände till förbundet med anledning av den uppkomna situationen lydde så:

"I striden deltagande arbetare, som tillhöra organisationen, äro 307, därav 140 gifta

och 167 ogifta. Inberäknat barn, hustrur och män 752, som äro beroende av konflikten, förutom de omkring 100 oorganiserade, som ställt sig solidariska. Konflikten berör alltså 800-900 personer, som drabbats av högmod och envåldhärskarlystnad."

Striden gick vidare på så sätt, att det dagligen uppsattes meddelande från kontoret, vari kungjordes, att den som lämnade fackföreningen tillförsäkrades arbete och andra förmåner, medan den som ej inom viss angiven dag undertecknat kontrakt hade att motse vräkning ur bolagets bostäder. En poliskår patrullerade dag och natt medan strejkbrytarvärvare sändes ut i länet. Strejkbrytare började anlända och så småningom vacklade arbetarnas hållning, då den hotande svälten infann sig och övade ett allt större tryck på familjeförsörjarna.

Eftersom avdelningen icke tillhört förbundet stadgeenlig tid utgick inga understöd. Förbundets fonder var också mycket små. Många av dem som deltagit i konflikten återfick icke sina arbeten. Några emigrerade, andra försökte skaffa sig arbete vid andra industrier, men då vid denna tid "svartlistning" förekom blev svårigheterna för dem mycket stora. 1903 förbjöds de arbetare som deltagit i fackföreningsorganisationen att bo i Karlsborg. Bostad uppläts i en äldre kasern i Nyborg. Många arbetare avflyttade t ex till Kiruna, där arbetskraft behövdes. Bland arbetarna var det nu ingen som vågade ta initiativ till en rekonstruktion av den sprängda organisationen. Från Karlsborg rapporterades kontinuerligt vad som skedde på fackföreningsfronten.

Kampen mellan disponenten Gustav Groth och den spirande fackföreningsrörelsen i Karlsborg hade väckt uppmärksamhet vida om i landet. Disponentens hårda framfart utlöste hat och bitterhet från dem som hade ställts utan arbete på grund av deltagandet i fackföreningsbildningen.

När det blev bekant att Gustav Groth skulle frånträda sin tjänst i Karlsborg den 30 april 1904 utlöste detta offentliga glädjeyttringar. Adolf Strandberg som blivit bannlyst från platsen efter föreningsstridens dagar skrev i Nya Samhället bland annat följande:

"En jubeldag för Karlsborg, Norrbotten. Fackföreningsförtryckaren har fått sin gärnings lön”.

Överallt i Sveriges land lever ännu i friskt minne de uppseendeväckande händelserna vid Karlsborgs sågverk 1902 och nödåret 1903 genom den föreningsrättsstrid, som då fördes vid nämnda verk. Den egentliga själen i denna strid var den då envåldshärskande disp. Groth. Att hans brutala och oförsynta tillvägagångssätt den gången - liksom hans göranden och låtanden i många avseenden icke gillades av bolagets högsta ledning, hade den som skriver detta, vid förhandlingar angående denna strid, tillfälle att iakttaga, men att vedergällningens dag så snart skulle komma, kunde man ej hysa den avlägsnaste förhoppning om.

Vid kongressen 1903 blottades likväl en del interiörer angående Groths osäkra ställning, och nu 1:a sistlidne juni har han fått ta farväl av sitt förra furstedöme."
Från en av dem, som varit med i striderna i Karlsborg sändes en artikel till Nya samhället, som vittnar om det hat som aktionerna hade utlöst hos många arbetare och de djupa motsättningar som existerade mellan bolagsledningen och arbetarna.

"Onsdagen den 1 juni var en bemärkelsedag i stort sett för arbetspersonalen vid Karlsborgs sågverk. Det var en verklig glädjedag för de utarmade arbetarna, och endast detta kunde giva dagen rätt till namnet bemärkelsedag, ty glädjedagar har un-

der en lång följd av år varit sällsynta. Men det märkligaste var dock, att det var disp. Groth, denna arbetarnas plågoande, som förorsakade dem denna glädje. Det låg en verklig vårstämning, sådan man ej förut skådat den, över allas ansikten denna dag. Slapphet och likgiltighet, som eljest tryckt sin stämpel på de flestas anleten, voro försvunna. Man och kvinna, unga och gamla, strålande av belåtenhet. Vad hade nu disponenten uträttat för underverk, eftersom han hälsades med sådan tillfreds-ställelse av alla sina underlydande. Jo, han skulle denna dag flytta från Karlsborg. Man skulle slippa buga sig för den hatade blodsugaren mera. Det var därför arbet-arna var glad och deras jubel steg i kapp med lärkans toner i den varma junidagen."

Nästa fas i utvecklingen inträffade 1905 då Nordiska Trävaru AB signalerade en kraftig lönereducering. Detta utlöste 4 veckors strid, varefter konflikten avvärjdes. De nya sammanstötningarna med bolaget föranledde emellertid att den nedlagda avdelningen upptog sitt arbete 1905.

Ur protokollet från det konstituerade sammanträdet 28 juli 1905 kan bland annat inhämtas att Gustav Nordgren valdes till ordförande, Albert Rådman till vice ordförande, J.Th. Sundqvist till sekreterare, övriga ledamöter Karl Hamberg och Johan Åslund.

Avdelningen fick 40 medlemmar och vis av skadan från 1902 beslöt man om omedelbar anslutning till Svenska Sågverksindustriarbetareförbudet. Den 22 februari 1906 var medlemstalet 83 st. Då många av medlemmarna var finska medborgare utsågs en särskild mötestolk. En månad senare var medlemssiffran 139. Förhand-lingar inleddes med bolaget om anskaffande av lokal för avdelningsmöten. Så småningom uppläts den sk Stenuddslokalen belägen där fabrikens lossningskaj nu ligger. Avdelningen propagerade mot det tilltagande superiet och kortspelet bland arbetarna och hade också propagandamöten för ökad skolning.

1908 vågade avdelningen icke gå i strejk, trots att man hade svårt att godkänna bolagets löneförslag. Med så många arbetare stående utanför avdelningen kände den sig icke mäktig en strejkaktion.

Den 10 december 1908 tog Karlsborgsavdelningen initiativ till bildandet av en arbetarkommun som fick namnet Kalix Ådals Arbetarkommun. Den 31 juli 1909 hölls ett sammanträde där försöksvis medlemsupprop genomfördes. Det var inledningen till den stora kraftmätningen.

Under 1906-1907 kunde avdelningen och bolagsledningen komma till tals med varandra och vissa förhandlingar fördes med förvaltare Alfred Nordkvist. På hösten 1908 återinträdde disp. Gustav Groth i tjänst och begärde nu samtal med avdel-ningsstyrelsen. Han beklagade då, att han som tjänsteman var tvungen att framföra bolagsstyrelsens beslut, vilket innebar att om bolaget skulle fortsätta verksamheten måste arbetarna gå med på i genomsnitt 10 % lönereducering. Mot denna ensidiga åtgärd från bolagets sida förmådde arbetarna ingenting, men redan hade upp-marschen till jättekraftmätningen mellan arbetare och arbetsgivare börjat över hela landet.

<u>Storstrejk och dess följder</u>

Som tidigare nämndes hade disponent Gustav Groth åter blivit platschef vid Karlsborg och när den stora lockouten med återfallande storstrejk proklameras 1909

är det Groth som har att företräda arbetsgivarsidan i Karlsborg. Åtgärderna mot arbetarna blir också i detta sammanhang hårda. När arbetarnas nederlag var ett faktum, avskedades och svartlistades en lång rad av dem som spelat en mer framträdande roll i sammanhanget. En omfattande korrespondens dels med arbetsgivarföreningen och dels med huvudkontoret i Stockholm återspeglar vad som hänt.

Den 5 augusti 1909 lämnas en rapport till huvudkontoret i Stockholm, där man icke säger sig kunna uppge hur många arbetare som genom lockoutbeslutet utestängts från arbetet. Sex intyg över oorganiserade arbetare som till och med den 3 augusti återupptagit arbetet bifogas. Kontinuerliga rapporter över dem som återgår kommer att sändas. Den 11 följer ytterligare sex intyg och den 14 uppges 27 man ytterligare ha brutit strejken. Den 16 i samma månad kan man meddela, att vid storstrejkens början 727 personer var anställda utom förmännen, av dessa hade 330 återgått och 379 var fortfarande från arbetet frånvarande. Utvecklingen fortsätter på samma sätt och den 27 augusti meddelas att de utestängda arbetarnas antal är 175 personer, samtliga tillhörande fackföreningen. Stämningen på arbetsplatsen hade bolagets representanter försökt att följa och ett brev av en 30 augusti illustrerar utmärkt vad som pågick.

"Arbetskonflikten: I arbete äro nu 426 man, deraf 11 stycken eröfrade från fackföreningen. Vid i dag hållet möte, dervid Landssekretariatets beslut af den 29 dennes, att utan inskränkningar fortsatta striden till det yttersta, delgafs de närvarande, beslöts att kraftigt hålla samman och stå ut tills arbetsgifvarne gåfve efter, hvilket snart skulle inträffa, enär bankerne komme att indraga lämnade krediter.

Stämningen inom föreningen är numera ganska tryckt och ledsnaden öfver sysslolösheten allmän, hvarför också en stor del tveksamhet varit med om dagens beslut. Agitator Hallberg, som i afton hitkommit torde väl draga försorg om en uppeldning af den domnade entusiasmen och förstöra frukterna af det arbete som hittills lagts för sprängning af föreningen.

Af föreningens ordförande ändligen utlofvad uppgift öfver föreningens medlemmar har uteblifvit sedan mötet i dag enhälligt beslutat att sådan uppgift vi skola nedsända så snart vi erhållit tillgång till mantalslängden och antecknat födelseår."

Rapporter lämnas kontinuerligt till Svenska Arbetsgivareföreningen över arbetande och icke arbetande personer och dess uppgifter hålls á jour hela hösten.
När konflikten var slut ålades de arbetare som ville kvarstanna vid verket och som var organiserade att i upphuggen vak nedanför bolagets kontorsfönster sänka ned sina fackföreningsböcker som ett tecken på underkastelse.

Tvenne arbetare, Johan Teodor Sundqvist och Johan Lindström, vid Karlsborgs sågverk, hade vägrats vidare arbete vid verket, eftersom de icke ville underkasta sig av bolaget ställda villkor för återanställning och dessutom hade hört till fackföreningsledningen. Då båda bodde i bolagets bostadsfastigheter söktes i vederbörlig ordning vräkning och genom resolution hade Konungens befallningshavande fastställt vräkningsbeslutet.

Den 3 oktober 1910 beslöt styrelsen att verkställa vräkningen utav de båda arbetarna. Så skedde ock, och det är icke för mycket att säga att åtgärden skapade ett varigt sår i förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare i Karlsborg.

Avdelningens sista protokoll är dagtecknat den 24 februari 1910. Ett möte hölls i januari 1910 där man beslöt att genom insamlingar och genom en festanordning stödja dem som svartlistats och måst lämna landet. Tre emigranter, Axel Nordström, August Fors och Emil Brännström tackade avdelningsmedlemmarna för "kamratskapet" och uppmanade avdelningen till fortsatt kamp mot kapitalväldet."

Den nya avdelningen och stabiliserade förhållanden till arbetsgivaren

Den 8 maj 1913 anordnades ett offentligt diskussionsmöte i Geviken. Avsikten var att ta upp fackföreningens verksamhet, bland de agerande märktes sedermera ordföranden i landstingets förvaltningsutskott Gustaf Jansson och den blivande riksdagsmannen och landshövdingen O.W. Lövgren liksom också den blivande kommunalordföranden och fattigvårdskonsulenten Carl Lindbäck. Man beslöt att bilda en avdelning av Svenska Sågverksindustriarbetareförbundet. 13 medlemmar anmälde sig omedelbart.

Förhandlingar om avtal inleddes, bolaget hotade med lockout, avdelningen beslöt hänskjuta förhandlingarna till resp. huvudorganisationer. Vintern 1914 utestängdes omkring 100 arbetare. Extra uttaxering företogs för att hjälpa de nödlidande. De centrala förhandlingarna ledde i februari 1914 till avtal.

Vid mobiliseringen 1914 avreste en stor grupp mobiliserade med ångfartyget Norra Sverige från Karlsborg. Viktor Selberg från Risön som utbringade ett leve för republiken Sverige och därför uppstämde internationalen avskedades för sitt tilltag då han återkom från mobiliseringen. Då Selberg nästan omedelbart fick arbete på annat håll behövde ingen strid uppstå i denna fråga.

Vid ett möte den 15 maj 1915 ingick 51 nya medlemmar i avdelningen. Disponent Gustav Groth kunde icke avstå från trakasserier mot de organiserade arbetarna, vilket föranledde ombudsman G.O. Strand att personligen ingripa.

Den 30 januari 1916 bildade sulfatfabrikens arbetare egen fackförening.

Tonen mellan de fackliga organisationerna och arbetsgivaren blev mjukare då disponent Groth försvann från Karlsborg 1915. Visserligen intränade sammanstötningar mellan den nya chefen disponent Åhrberg, men i stort sett var de personliga trakasserierna över.

Första maj-demonstrationerna 1917 blev dramatiska. Livsmedelsförsörjningen hade betänkligt klickat under vintern och stämningen var upprörd i demonstrationståget, som utgick ifrån Karlsborg för att så småningom inträffa i Kalix. En polisman mötte demonstrationståget för att lägga beslag på en av banderollerna, men kvinnorna som gick främst i tåget och var uppretade på grund av svält och långt väntande i livsmedelsköerna ingrep handgripligt. Detta ledde till att i Kalix förlagd militär rekvirerades och ett kompani blockerade vägen i Näsbyn och befälhavaren krävde tågets upplösning. O.W. Lövgren, då 29 år, ledde tåget. Efter besinningsfulla förhandlingar kom man överens om att tåget skulle fritt få marschera, militären skulle läggas i beredskap och Lövgren sade sig kunna garantera att ingenting skulle ske som störde ordningen. Det visade sig också vara riktigt.

Kortare konflikter inträffade våren 1922 då avdelningsmötet förkastade ett förlikningsförslag som förbundsstyrelsen tillstyrkt. Strejken räckte till juli månad. Då

skogsarbetarna lockoutades 1 februari 1923 ställde sig sågverksarbetarna solidariska. Lockouten varade till den 7 april 1923.

Genom avdelningen väcktes den 13 februari 1924 frågan om ett statligt sågverk i Karlsborg. En utredningskommitté tillsattes. Tanken fick ytterligare näring då AB Ytterstfors-Munksunds konkurs inträffade sommaren 1925.

Avdelningen vid cellulosafabriken hade upplösts 1919 i samband med fabrikens nedläggande. I maj 1928 utsågs en interimsstyrelse som skulle förbereda en avdelning av Pappersindustriarbetareförbundet för den nya fabrikens arbetare.

I och med de stabiliserades industriförhållanden som inträffar vid Karlsborg sedan staten övertagit driften av industrierna har också fackföreningsrörelsen kommit in i ett helt annat skede och här, som annorstädes, har den nya typen av centrala förhandlingar avsatt spår i frånvaron av konflikter, i arbetarnas deltagande i företagsnämnder och i en allmänt fördjupande förståelse från företagsledning, tjänstemän och arbetare för det faktum att alla är beroende av varandra för en lyckosam utveckling av företaget och att förståelse och sammanhållning därför är de värdefullaste framgångsvägarna.

XII. Karlsborgs samhälle

<u>Struktur</u>

Karlsborgs samhälle består av Låsholmen 1^1 och 1^2 samt delar av Vånafjärden 3^{6}, 3^{10} och 3^{16}. De sistnämnda fastigheterna har utbrutits vid år 1872 den 22 oktober fastställt laga skifte å Vånafjärdens by.

Bebyggelsen är inte av särskilt gammalt datum. Det första huset uppges ha uppförts år 1852 av Gustav Gustavsson. Detta hus var beläget på nuvarande pappersbrukets tomt, mitt emot laboratoriebyggnaden. Huset uppges ha rivits omkring år 1928. Av den äldsta bebyggelsen, som nu är kvar märkes den sk Berglunds fastighet, på kartan av år 1934 angivet A 14, uppfört omkring år 1863. Detta hus skall också ha varit Bergman Hummels första platskontor. Disponentbostaden uppges vara byggd år 1865, men blev senare ombyggd flera gånger. Från att från början ha varit en 1½ plans byggnad ombyggdes den vid sekelskiftet till tvåvåningshus. Denna ombyggnad skedde under disponent Groths tid. Senaste ombyggnaden var år 1949. F.d. gasmästare Lindvalls fastighet, bet A 12, uppges vara byggd omkring 1870. Småstugorna vid vägen i sk Nystan B 81-90 skall vara byggda omkring år 1880. Nuvarande skolhuset är byggt 1911 och Höganloft år 1913. De båda husen C 7 och C 9 är gamla hus och byggda enligt uppgift år 1870. De uppges tidigare ha stått uppförda på den sk "Arbetsholmen" sågholmen, men efter sågbranden år 1900 överflyttats till fastlandet. En plankarta över Karlsborg av år 1904 upptar bl a 164 hus-, bostads - och ekonomihus - detta säger något om den snabba bebyggelse som kom till stånd sedan industri anlades i Karlsborg. Flera av dessa hus är flyttade från Björkskär, Bergholmen och även något hus från Nordansskär.

<u>Egnahemsavstyckningen</u>

Kalix Träindustriaktiebolag lät år 1931 å Vånafjärden 3^{6} avstycka tvenne egna-

hemsområden, det ena beläget i Vikmanholmen att omfatta 37 tomter i 8 kvarter och den andra vid den sk Haparandavägen att omfatta 24 tomter i 2 kvarter. Sedan avstyckning fastställts av K.B. erbjöds de anställda att mot lågt markvärde inköpa tomter för byggande av egnahem. För att underlätta byggandet lämnade bolaget en rabatt vid köp av trävaror från verket.

År 1946 lät Aktiebolaget Statens Skogsindustrier avstycka 17 egnahemstomter även belägna vid vägskälet mellan vägen mot Haparanda och gamla landsvägen mot Kalix. Bolaget hade redan vid sin tillkomst utfärdat bestämmelser för underlättande åt de anställda dels att förvärva tomt och dels för lån. Bestämmelserna innebar att anställd vid företaget, som köper tomt från bolaget medgivs ett lån på kr 4 000:-, varav kr 1 000:- betraktas som varurabatt och avskrivs omedelbart, samt sedan den anställde varit i bolagets tjänst i tio år avskrivs å lånet ytterligare 1 500 kronor. Dessa bestämmelser har ändrats och fr o m 1 oktober 1931 innebar det att den villkorliga rabatten höjs till kr 2 000:- och att lånesumman ökas till kr 10 000:-

Såsom tidigare gäller att lånet, varav 1 000:- kr utlämnas kontant och resten in natura, är räntefritt. Hälften av lånet eller kr 5 000:- skall amorteras efter 5 år med en femtedel varje år. Resterande lånesumma efterskänks, om bostaden efter 10 år allt-jämt innehaves av köparen och denna fortfarande är anställd i och fullgjort samtliga sina skyldigheter mot bolaget. Under samma villkor blir den villkorliga prisrabatten definitiv. De flesta nu avstyckade tomterna är bebyggda.

Post och telefon

År 1898 inrättades i Karlsborg poststation, som då fick namnet Vånafjärden. Första föreståndare var folkskolläraren Ludvig Nordfjell, som tillika var lärare vi Karlsborgs folkskola. Posten förestods av honom till år 1929, då fröken Anna-Lisa Enström i Karlsborg erhöll platsen. Denna innehade hon till 1935, då fru Linnea Nordhamn i Kalix-Nyborg blev föreståndarinna.

Innan poststationen inrättades hade bolaget i huvudsak fått omhänderta post-befordran från och till Kalix. År 1945 i oktober omändrades namnet för poststationen till Karlsborgsverken. Fr o m 1 oktober år 1951 omändrades poststationen till postexpedition. Postbefordran i den "gamla goda tiden" dvs innan ordnade vägförbin-delser kom till stånd, skedde vintertid med hästskjuts efter isen upplogad väg, eller höst och vår på den förut omtalade körstigen över Lantjärv. Sommartid, sedan båtturerna kom till, blev dessa båtar postförande. Sedan ordnade bussförbindelser kom till har omnibussbolaget omhänderhaft postföringen.

Poststationen har varit inrymd i den gamla skolan, men är sedan den 16 maj 1946 inrymd i fabrikör Sven Nordhamns fastighet.

Karlsborg fick sin telefonstation år 1915. Första föreståndarinnan var fru Charlotta Franzèn. Hon innehade denna tjänst till år 1933, då innehavare av platsen blev fröken Edith Norman.

Telefonstationen var under Franzèns tid inrymd i gamla skolhuset, 1 tr upp flyttades sedermera till fastigheten B 64.

Innan stationen kom till blev platsbefolkningen för telefonsamtal hänvisad antingen till bolagets kontor eller den kooperativa affären, vilka hade direkta linjer med Kalix.

Vägar och kommunikationer

Karlsborg fick sin första förbindelse med yttervärlden genom landsväg Kalix-Karlsborg, som byggdes åren 1913-1914 och var färdig för trafik det senare året. Denna väg gick över den sk "Lampen". Dessförinnan hade man måst lita sig till en körstig, som gick över Vikmanholmen - byn Vånafjärden - kustlandsvägen Kalix-Haparanda, på vilken man kom upp vid Lantjärv. Denna väg var alltså framtill 1914 den enda landsvägsförbindelse man hade att tillgå höst och vår. Vintertid, då isen bar, färdades man efter isen. Sommartid gick färden med segelbåt och senare då båttrafiken på älven kom till stånd, var dessa båtturer mycket frekventerade. Åren 1934-1935 anlades vägen Karlsborg-kustlandsvägen Haparanda och färdigställdes för trafik det senare året. En omläggning av landsvägen Kalix-Karlsborg, som gick över Risögrund och Bredviken kom till stånd år 1934. Denna väg byggdes i två etapper varav sträckan till Risögrund var färdig år 1934 och sträckan därifrån till Bredviken år 1937.

Våren 1923 erhöll chauffören Manne Nilsson, Kalix, trafiktillstånd för busstrafik Kalix-Karlsborg, en trafik som alltsedan dess upprätthållits och sedermera utvidgats att även omfatta Nyborg och Storöhamn. Sedan början av 1940-talet har speciella arbetarebussar från Karlsborg insatts såväl på Nyborg, Storöhamn som Ryssbält.

Busslinje Kalix-Nyborg-Haparanda inrättades år 1938 av busschauffören K.L. Spets i Kalix och Viktor Förare i Haparanda. Båda dessa har sedan 1925 uppehållit busstrafik sträckan Kalix-Haparanda över Lantjärv. Numera trafikeras sträckan av Norrbottens Trafik AB.

År 1893 bildades Kalix Ångslups Aktiebolag med konsuln Thorsten Åkerström som huvudintressent. Dess uppgift var att uppehålla reguljära båtförbindelser mellan hamnar på Kalix älv. Samma år insattes ångslupen "Strömkarlen", som av bolaget hade inköpt av Stockholms Ångslups Aktiebolag, på sträckan Kalix-Karlsborg-Nyborg. Denna trad uppehölls till och med år 1917.

År 1906 inköpte bolaget "Svalan" av Karlstads Mekaniska Verkstad/nybyggd/ och insattes på trafik Kalix-Karlsborg-Axelsvik. Denna trad uppehöll till år 1931.

Bergman, Hummel & Co hade på sin tid en båt "Allsvinn" som uppehöll reguljära turer mellan Kalix-Karlsborg-Nordanskär-Nyborg till början av 1900-talet.

Mellan Kalix-Karlsborg-Båtskärsnäs-Haparanda-Töre- Luleå har flera båtar under årens lopp uppehållit täta förbindelser.

Hjulångaren "Haparanda" inköptes år 1894 för 125 000 kronor av ett konsortium i Haparanda, som år 1893 hade bildat bolag. Den insattes år 1894 i trafik på denna sträcka. I början på 1900-talet (troligen 1905) blev den orsak till branden av ett stort hamnmagasin i Töre och blev därvid ålagd att betala skadeersättning härför med ca 70 000 kronor. Följden blev att bolaget mycket snart kom på obestånd. Båten såldes på konkursaktion i Gammelstad år 1907 till andra intressenter i Haparanda för 35 000 kronor.

Trafikaktiebolaget Haparanda bildades med ett aktiekapital på 40 000 kronor. Under krigsåren var förtjänsterna goda. Inseglingsresultaten brukade lyda på 90 á 100 00

kronor per år och rörelsen gav ett rätt bra överskott. Båten var emellertid synnerligen dyr i drift. De nya landvägsförbindelserna och biltrafiken medförde stark konkurrens och därav följde nedgång i passageraretrafiken. Rörelsen gick med förlust och år 1930 blev det sista året i det stolta fartygets historia i dessa trakter.

Fartyget såldes till Kemi verkstäder, obyggdes där för motordrift och gick under en följd av år mellan Kemi - Vasa med fraktgods. Såldes sedan till Åland och gick mellan Åland och Stockholm med färsk fisk, varefter den såldes till en verkstad i Stockholm som byggde om båten. 1950 inköptes den av Boström i Båtskärsnäs och har under 1951 gått i fraktfart under namnet "Trollö".

Hösten år 1900 inköptes "Ådalen", som alternerade med "Haparanda" på sträckan Luleå-Kalix. Denna båt såldes troligen år 1912 till Skellefteå och gick under den del år i passagerartrafik mellan Skellefteå och Piteå.

I övrigt gästspelade "Expressen" och "Sollefteå" även på Luleå-traden, men deras saga blev kort.

I Ångfartygsaktiebolaget Tärnans regi trafikerade "Tärnan" och "Falken" sträckan Haparanda-Båtskärsnäs-Karlsborg-Kalix en tur fram och åter dagligen. Detta bolag bildades år 1900 och upphörde år 1932. Bolaget hade i tur och ordning först en båt med namnet "Tärnan" som sedan såldes till Finland, där den trafikerade Torneå-Kemi under namnet "Tornio". Då den första båten ganska snart befanns vara för liten inköptes en något större båt, som också erhöll namnet "Tärnan". Därefter inköptes "Falken", som gick traden under åtta år . Den alltmer ökade biltrafiken och sedermera busstrafiken blev konkurrensen övermäktig och slog ut all båtkusttrafik.

Handelsbodar

I likhet med vad som var brukligt under 1800-talet, hade Bergman Hummel & Co egen handelslokal, varifrån de anställda kunde antingen mot kontant betalning (om ny kontanter funnos) eller mot anvisning från bolagets kontor, erhålla förnödenheter av olika slag, matvaror som manufaktur. Denna affär var tillsammans med bolagets platskontor inrymt i en fastighet belägen i vinkel mot dåvarande förvaltarebostaden. Affären upphörde någon gång i början på 1900-talet.

Äldre personer vet berätta om en handlare Nils Holmgren, som hade affär inrymd i en pråm. Denna affär övertogs i slutet av 1800-talet av en handlare Nordlöf från Luleå. Nordlöf upphörde med affären 1906. Pråmen togs upp på land någon gång vid sekelskiftet och placerades intill nuvarande sågverkets förrådsmagasin, varifrån Nordlöf bedrev sin rörelse.

Förutom ovan nämnda affärsmän fanns i mitten av 1890-talet en handlare P.G. Schmaltz. Om denna affärs tillkomst berättas att Schmaltz hade hos bolaget gjort en framställning om tomt för en affärsfastighet men nekats. Vid den tiden existerade en lag som stipulerade ett hus, som var uppfört på främmande mark ej utan vidare fick vräkas. Som den filur Schmaltz var, timrade han ihop en stuga och satte den på pråm och fraktade en natt över den till Låsholmsudden. Enligt gällande bestämmelser hade bolaget ingen rätt att vräka honom utan vidare. Schmaltz bedrev sin handelsrörelse. Efter något år överläts denna till en handlare Stenudd, som även handlade rätt flitigt med spritdrycker. Efter någon tid upphörde denna rörelse, då Stenudd kom på obestånd och försattes i konkurs.

I mitten på 1890-talet var det en smålänning Aug. Jonsson som började idka handel med matvaror och manufaktur i Karlsborg. Hans affär kom att ligga på det s.k Lustigkulla. Godtrogen som han var, gick en hel del av hans försäljningar ut på kredit och de flesta av kunderna kunde aldrig betala honom. Jonsson gick i konkurs år 1905 och etablerade sig sedan i Nyborg.

Den rörelse som för Karlsborg vidkommande torde ha betytt mest blev konsum-tionsföreningen "Redlighet", som bildades den 17 november 1905. Först den 7 maj 1906 var man färdig att starta sin rörelse i en av L. Henrikssons å Lustigkulla ägd stuga. Efter överenskommelse med direktör i Nordiska Trävaruaktiebolag, som 1906 ägde industrin i Karlsborg, lyckades man få övertaga en av handlare Nordlöf tidigare disponerad affärsfastighet. Hit kunde Redlighet flytta den 4 september 1906. I föreningens hyreskontrakt med bolaget ingick också att föreningen var skyldig hyra ett av bolagets ägda bageri, som disponerats av Nordlöf. Detta hyrdes, men då föreningen inte själv ville stå för bageriet uthyrdes detta till en bagare Johan August Jansson, som sedan 1904 hade bakat åt Nordlöf. Från och med den 1 januari 1937 är Redlighet sammanslagen med Föreningen Solid i Kalix till en storförening.

Johan August Jansson, som år 1904 kom till Karlsborg som bagare hos handlaren Nordlöf startade egen rörelse 1906. Denna bedrev han till år 1920 då den övertogs av Janssons två söner Gustav och Ernst Jansson, vilka i sin tur bedrev bageri-rörelsen till år 1950, då de överlät den till sina söner Arne och Lennart Jansson.

Andra affärsmän som bedriver rörelser i Karlsborg är handlaren Ernst Boström, Sangis, som öppnade affär år 1929, Conrad Wikstén i Kalix, som började med specialaffärer år 1933 och fru Anny Gälman, som öppnade manufakturaffär år 1944.

Bogserbåtar

De flesta av de båtar, som gick under bogsering i hamnarna i Kalixdistriktet under 1880-talet finns inte längre till. Det engelska bolaget i Luleå, som byggde Gällivare-banan och därjämte var ägare till sågverk i Luleå-trakten, hade från Stockholm inköpt ett antal hjulångare, som dels bogserade sågtimmer och dels gick i fraktfart. Några av dessa inköptes till Kalix. Sålunda inköptes ångarna "Risö", "Aros", och "Ägir" till Karlsborg. "Aros" och "Risö" var byggda på södra varvet i Stockholm i mitten av förra århundradet.

"Aros" gick en tid i fraktfart mellan Luleå-Kalix fram till 1894 då "Haparanda" började på traden. "Ägir" byggdes på Bergsunds Mekaniska Verkstad. De tre båtarna köptes vid olika tillfällen till Karlsborg någon gång vid sekelskiftet.

XIII. Skola och organisationsliv

Skola

Sedan Karlsborg år 1868 blivit centrum för ett stort industriföretag, dröjde det inte länge, förrän det ställdes stora krav på skolan. Den flyttande folkskolan blev så gott som stationär på Karlsborg de sista tio åren av sin tillvaro (1879-1888), och när läraren Hällgren avgick med pension det sistnämnda året, förvandlades den till en fast folkskola, en av sockens första.

Vånafjärden, dit barnen hänvisades till skolgång under verkets första tid, hade besök av flyttande småskola redan 1864, då Johan Engman var lärare. Sedan synes skolan inte ha varit i byn förrän 1871, 1872, 1873 och 1874. Höstterminen 1875 hölls den första småskolan på Karlsborg med ca 30 inskrivna barn. Matilda Bergman var lärarinna. Höstterminen 1877 hölls den sista flyttande småskolan på Karlsborg med Sofia Rönnbäck som lärarinna.

Från och med 1879 till 1888 besöktes Karlsborg årligen av folkskollärare A.G. Hällgren och den flyttande folkskolan. På hösten 1888 föreslog aktiebolaget Bergman, Hummel & Co genom J.A. Bergman, att fast skola skulle inrättas å "Carlsborgs lastageplats". Bolaget ville anslå 600 kronor årligen, om församlingen själv bidrog med 300 kronor, varigenom skolläraren skulle få 900 kronor i lön. Kyrkostämman accepterade detta erbjudande, och på senhösten samma år utsågs folkskolläraren Ludvig Nordfjell till läraren i den nystartade folkskolan. Han var en mycket - inte minst poetiskt - begåvad lärare, som i mer ån 20 år fyllde sin uppgift som folkskolans tjänare. Nordfjell pensionerades år 1916.

Fast småskolan inrättades på Karlsborg 1896. Dess första lärare blev Tekla Unbom 1896-1905, Hulda Persson 1905-1908, Hilma Wikström 1908-. År 1905 tillkom mellanskolan och Tekla Unbom fortsatte sin lärargärning i denna 1905-1907, efterträdd av Hilma Wikström 1907-1908.

Om skolans vidare utveckling bör påpekas, att A-form infördes fr o m hösten 1913 och den 7-åriga skolan var genomförd fr o m hösten 1941. Då Nederkalix kommun blev en försökskommun för den 9-åriga skolan, infördes denna form i Karlsborg och fr.o.m. hösten 1951. Barnen skall genomgå folkskolans sjätte klass i Karlsborg och sedan överföras till centralskolan i Kalix, där de fick gå genom tre klasser fram till realexamen. Grundskolan är nu helt genomförd i kommunen och gymnasium direkt grundat på nioårig skola är utbyggt i Kalix.

Fram till år 1911 hade skolan sina lokaler i en fastighet, som på kartan av år 1934 har bet. A 26. Den nya skolan i Karlsborg uppfördes år 1911 och bekostades helt av Baltiska Trävaruaktiebolaget.

Den var utan tvekan den modernaste skolan skoldistriktet hade och en av de allra modernaste i Övre Norrland. Skolan inrymde också lärarbostäder.

År 1949 överlät Aktiebolaget Statens Skogsindustrier skolan jämte rymlig tomt som gåva till Nederkalix kommun.

Religiöst liv

Under de första årtiondena i Karlsborgs historia dominerades det religiösa livet av församlingsprästernas verksamhet. I skollokalen hölls ibland gudstjänster och däremellan besöktes sockenkyrkan av dem som så önskade.

Under 1880-talet började den laestadianska väckelsen söka sig ned till Kalixbygden. Redan tidigare hade Evangeliska Fosterlandsstiftelsens kolportörer uppträtt i bygderna och vunnit en viss terräng. Då hade t ex en ung kolportör vid namn Hesselbom uppträtt första gången under 1880-talet och andra gången i början av 90-talet. Han försörjde sig genom att måla tavlor, som han avyttrade i bygden. Han blev sedan en stor konstnär, som på en utställning i Paris vann ryktbarhet och numera räknas till vara klassiska konstnärer.

Laestadianismen, som sedan 1840-talet vunnit stor utbredning i Tornedalen, Nordnorge och Nordfinland kom via Överkalix till Kustbygden. Det är främst predikanten Hedlund från Bränna och senare L.E. Karlsson från Västanås, som var banbrytare här.

År 1895 var rörelsen så stark, att man kunde börja vidta åtgärder för att åstadkomma en egen lokal i Karlsborg. Den 22 februari nämnda år hölls ett första sammanträde med intressenterna och redan den 2 mars kunde man hålla entreprenadauktion för att få det nya huset byggt.

Det laestadianska huset uppläts också för prästernas gudstjänster. Det har år 1946 fått lämna plats för nya centralkontoret, och genomgick då en grundlig renovering och fick ett tilltalande utförande.

Mellan den laestadianska väckelsen och den rosenianska rådde från början en stark spänning. När sedan en del av den sistnämnda radikaliserades och fick en frikyrklig karaktär med Missionsförbundets framträdande, skärptes motsättningarna.

Lokalfrågan blev brännande för intressenterna i Kalix Missionsförening, sedan familjen Anders Bäckström, som tillhörde föreningen slog sig ned på Karlsborg. Redan 1905 utverkade bolaget en lokal, som inreddes i en tidigare ladugård. Bäckström nedlade själv ett omfattande arbete och offrade mycket på att få lokalen i stånd.

Bland predikanter verksamma i denna del av det religiösa livet märktes N.O. Wennström och Jonas Andersson, båda från Nyborg.

Under första världskriget blev av olika skäl den av Missionsföreningen bedrivna verksamheten lamslagen, men i stället kom nämnda år Frälsningsarmén till Karlsborg och fick först övertaga den av Missionsförsamlingen disponerade lokalen. År 1933 lades grundplåten till en ny lokal för Frälsningsarméns verksamhet och den lokalen disponeras ännu av kåren.

År 1912 hade baptistisk verksamhet påbörjats i Karlsborg. Som lokal användes en gammal skyttepaviljong, som 1920 restaurerades och är nu baptistförsamlingens lokal.

Fru Berta Lindgren, maka till verkens mångårige chef Emil Lindgren, var en varmhjärtad och intresserad främjare av det religiösa livet och deltog generöst i olika former av andlig verksamhet.

Ideell verksamhet Styrelsen för Kulturell fritidsverksamhet

Tiden har medfört stora sociala förändringar, som bl a givit ökade möjligheter åt personer utan skolbildning att genom egen handlingskraft och duglighet nå ansvarsfulla ledande poster. De, som nått sin ställning i livet genom självstudier, har ofta inom de stora folkrörelserna fått sitt första erkännande, sina första förtroendeposter samt vana vid offentligt uppträdande och vid att leda andra. De har verkat inom arbetarrörelsen, i böndernas intressesammanslutningar, i nykterhetsföreningar eller religiösa församlingar. Numera söker folkrörelserna genom ordnat studiearbete sörja för återväxten av kunnigt folk att leda den framtida verksamheten. Det är sammanslutningar som Godtemplarorden (I.O.G.T), Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) m fl.

Sedan år 1907 har I.O.G.T. jämsides med sin övriga verksamhet upptagit studiearbete i Karlsborg, där studiecirkeln varit arbetsformen. Dessa försök har dock blivit mer sporadiska och under en följd av år hade arbetet legat nere, då Nederkalix Förening för Sjömansvård i ett upprop den 10 januari 1938 inbjöd till ny samling inför studieuppgifterna. De två första åren bedrevs arbetet under ledning av sjömansvårdsföreningens styrelse, som också ställde sina nyrenoverade lokaler i Höganloft till förfogande. Med den omfattning arbetet ganska snart erhöll, visade det sig nödvändigt att för detta arbete tillsätta en särskild styrelse, i all synnerhet som de många uppgifter, som här förelåg, väsentligt avvek från de uppgifter sjömansvårdsföreningen tagit till sin uppgift.

År 1941 bildades styrelsen för kulturell fritidsverksamhet, som enligt de stadgar, som antogs den 20 oktober 1941, angav syftet vara att åstadkomma ett ungdomsarbete med studier, kvalificerad underhållning, sällskaplig samvaro, föredrag, filmaftnar m.m. För att få större fasthet och kontinuerlighet i arbetet skulle en ungdomskonsulent tillsättas, som skulle ha till uppgift att leda detta andliga och moraliska "saneringsarbete". Arbetet igångsattes omedelbart och har sedan dess i stort sett följt de linjer, som från början uppstakades.

Arbetet kom från början att omfatta, förutom Karlsborg, även Båtskärsnäs sågverk, där I.O.G.T.-lokalen kunde ställas till styrelsens förfogande, efter en genomgripande reparation, som bekostades av Kungl. Domänstyrelsen.

Den ekonomiska delen har kunnat ordnas tack vare mycket stor förståelse från högsta ledningen i Domänstyrelsen och senare Aktiebolaget Statens Skogsindustrier, direktör K. Norling, samt det stora intresse från resp. platsförvaltningars chefer. Dessutom har styrelsen kunnat tillgodogöra sig såväl stats- som kommunalt understöd. Organisationen har omhändertagits av en styrelse, där sjömansvårdsföreningen och de anslagsgivande myndigheterna har invalt representanter, vilka i sin tur tillkalla en representant för ungdomsvärlden på vardera platsen.

Styrelsen anställde år 1941 sin första konsulent, pastor John Odebäck, Karlstad, som innehade platsen under endast två månader. Under dennes tid organiserades Karlsborgs sångkör. För vårterminen 1942 anställdes folkskolläraren Hugo Odelsten, Kristinehamn. Hösten 1942 anställdes kandidat Evert Turesson, Haparanda, som innehade platsen till maj månad 1943. För verksamhetsåret 1943/44 svarade diakon Folke Arlid, Sköndal, för arbetet. Sedan år 1947 har folkskollärare Arne Wälivaara uppehållit tjänsten jämte sin tjänst som lärare vid Karlsborgs folkskola.

Under åren 1941-1944 delade konsulenten sin tid mellan arbetet i Båtskärsnäs och Karlsborg. Sedan herr Wälivaara tillträtt har denna ordning icke kunnat uppehållas. Herr Wälivaaras fritid har helt måst tagas i anspråk för arbetet i Karlsborg. För Båtskärsnäs del har folkskollärare Sten Åstand stått som ledare för arbetet där.

Arbetet har under senare år tagit sådan utveckling, att flera lärare har måst anställas. I synnerhet har de tekniska kurserna blivit synnerligen populära, men även de allmänna kurserna har vunnit stor tillanslutning.

Styrelsen har utgivit ett månadsblad för verksamheten som utkom under hösten 1942, med ett nummer och under vårterminen 1943 med tre nummer.

Förutom studieverksamheten har styrelsen även på andra sätt sökt sätta sin prägel på samhällsutvecklingen. Det är allmänt bekant, att trädgårdsodlingen har varit en mycket eftersatt näring. På styrelsens föranstaltande ordnas år 1939 och senare dels informationsföredrag i hithörande frågor och dels biträde med uppgörande av planer för anordnandet av trädgårdsarbete.

Styrelsen har vid olika tillfällen anordnat konst- och hemslöjdsutställningar. År 1930 anordnades en kurs i bostadskunskap under medverkan av arkitekter från Svenska Slöjdföreningen i Stockholm samt i anslutning därtill bo-utställning.

År 1943 upptog styrelsen scouting på sitt program. Arbetet fortsatte under ett par år. På grund av brist på lämplig ledare måste det nedläggas men återupptogs återigen 1949.

Den drivande kraften i detta arbete liksom i verksamheten bland sjömännen var kamrer Sven Ekholm, som nedlagt en mycket stor del av sin fritid för att upprätthålla och främja arbetet.

Karlsborgs första föreläsningsförening bildades år 1921 på initiativ av folkskollärarinnan Ida Stenberg. Den arbetade under tre år, då den på grund av bristande intresse måste nedläggas.

På initiativ av dåvarande kontoristen Sven Ekholm anordnade Kalixortens föreläsningsanstalt föreläsningar i Karlsborg året 1932-33. Vid ett sammanträde med intresserade i Karlsborg bildades den 11 maj 1932 Karlsborgs föreläsningsförening. Den första styrelsen kom att bestå av herrar Gustav Jansson, Sven Ekholm och Åke Sundkvist. Till föreläsningsföreningens föreståndare valdes herr Ekholm, som allt sedan dess uppehållit denna befattning. Föreningen bedriver populärvetenskaplig föreläsningsverksamhet i anslutning till av Kungl. skolöverstyrelsen godkända planer.

Föreningen erhåller för ekonomiseringen av sin verksamhet dels stats- och kommunalt anslag och dels anslag från Aktiebolaget Statens Skogsindustrier. Studieförbunden ABF och I.O.G.T. har numera övertagit föreläsningsverksamheten.

I samband med upptagandet av logearbetet i nykterhetslogen 3 186 Gränsborgen bildades också ett I.O.G.T.-bibliotek år 1907. På grund av att inga rapporter finns från denna tid, har det inte varit möjligt att följa bibliotekets utveckling. Arbetet nedlades år 1927.

År 1920 startade Arbetarnas Bildningsförbund studiecirkel och bibliotek. ABF:s

verksamhet nedlades redan år 1923 på grund av att lämplig lokal saknades. Bokbeståndet var då 152 band, varav 80 Verdandis småskrifter. Bibliotekets inventarier överlämnades till I.O.G.T.-biblioteket, som sedan disponerade böckerna.

År 1931 ihopsamlades dåvarande kontoristen Sven Ekholm resterna av de båda biblioteken. Arbetet har sedan dess fortsatt. På grund av vissa meningsskiljaktigheter avhämtade ABF sitt bokbestånd om 152 härifrån år 1935 och inrangerade detta med Kalixavdelningens bibliotek.

I.O.G.T: s bibliotek, som vid starten 1931 hade 17 band, hade den 31 december 1951 949 band.

Biblioteket har för sin ekonomi uppburit stats- och kommunalt anslag samt under åren 1949-1951 även anslag från Aktiebolaget Statens Skogsindustrier. Lokal för biblioteket var "Höganloft", tills det nya Folkets Hus kunde tagas i bruk.

Nykterhetsföreningar

Den första nykterhetsföreningen skall ha startat i Karlsborg omkring år 1890, då magister Ludvig Nordfjell tog initiativet till bildandet av logen 3186 Gränsborgen. Denna förening upphörde efter några år. År 1906 upptogs verksamheten och fortgick sedan till fram emot år 1927, då arbetet på grund av det minskade intresset måste nedläggas.

Ordenslokal under 1890-talet var gamla skolan. Då föreningen upptog sin verksamhet 1906, fick den disponera bolagets gamla butikslokal under ett år. Därefter och fram till 1913 disponerades ett hus beläget intill handlare Schmaltz fastighet, vid sjöstranden. Denna lokal användes även för festliga tillställningar samt som danslokal. Efter år 1913 disponerade I.O.G.T. logen "Höganloft".

Musiklivet

Inom Norrbottens kustland har sedan gammalt en viss sång- och musikkultur varit rådande. Dock har de gamla fiolerna mer och mer fått bli hängande på sina krokar. De yngre generationerna har inte förmått bevara den gamla allmogemusiktraditionen. Fiolen har i många hem fått vika för orgel och gitarren. Den allra senaste tiden kan med skäl betecknas som pianoåldern. Endast dragspelet kan mäta sig med pianot i popularitet. Inom dansmusiken har Karlsborg gjort sig känt i stora delar av Norrbotten. Det lilla samhället har vissa tider kunnat ställa upp med ända upp till 4 "danskapell", bestående av vanligtvis 3 men i vissa fall av inte mindre än 7 musiker. Det var depressionstiderna som drev fram detta musikintresse, som kunder bereda sina utövare en icke föraktlig inkomst trots de stora kostnaderna vid inköp av instrument.

Omkring år 1902-1903, togs första initiativet till en blåsorkester i Karlsborg kraftigt understödd av dåvarande disponenten i Karlsborg Gustav Groth, som var en entusiastisk anhängare av orkesterirer. Bristen på kvalificerade ledare har sedan dess fått avgöra hornorkesterns dom. Ekonomiskt har fackföreningarna sökt stödja detta musikintresse, men företaget har allt som oftast tillskjutit icke så föraktliga bidrag.

Disponenten Groth gav tex. 1910-1911 orkestern sitt stöd genom att helt enkelt

betala orkestermedlemmarna 2:50 om dagen för övningarna i den gamla godtemplarlokalen. Detta kände då sågen till och varade ungefär 3-4 veckor.

Hornorkestern avsomnade omkring år 1922, och arbetet upptogs igen först 1941-42 med Ragnar Pettersson som ledare. Arbetet kulminerade åren 1945-47 då sammansättningen var den största på totalt 15 män med dirigenten.

Utvecklingen har sedan varit skiftande, till dess ledarfrågan på sistone blivit löst, har Kalix kommun anställt musikinstruktörer av vilket en tagit hand om blåsorkestern.

Sångintresset har alltid varit stort i Karlsborg, och sporadiska försök till en sångkör har förekommit då och då även här när ledarfrågan varit den avgörande faktorn.
I februari månad 1947 upptog kören sitt arbete med nyinflyttade folkskolläraren A Wälivaara som ledare, och därmed blev Karlsborgskören under årens lopp mycket aktiv. År 1950 kilminerade körens numerär. Kören har sin egen styrelse som är den enda blandade kören i Norrbotten som är ansluten till Sveriges Körförbund.

Kören har givit egna konserter såväl inom som utom Karlsborg. Varje år besöks lasarettet i Kalix med sång för de sjuka. Dom har knutit en mycket fruktbärande och intim konstakt med Veitsiluoto sångkör i Finland. De båda körerna blandar sig samman varje år till en gemensam konsert som två separata avdelningar och en gemensam på programmet.

Idrotten

Sport och idrott är en relativt ung företeelse här i Norrbotten. Arbetarna i Karlsborg förstod dock ganska tidigt vikten av att under sin fritid syssla med spel och kroppsövningar av olika slag.

Den första organiserade idrottsföreningen bildades här omkring 1913. De drivande krafterna var Axel Enström, ingenjör Norman samt bröderna Erik och Hjalmar Lundin. Enström var föreningens ordförande till år 1916, då han avflyttade från orten. I och med att driften vid fabriken nedlades år 1918 och initiativtagarna flyttat från orten upphörde föreningens arbete i brist på lämpliga ledare.

År 1921 gjorde några entusiaster försök med återupplivning av idrottsföreningen, med redan år 1923 upplöstes föreningen igen, sedan ledarna skingrats åt olika håll.

Den 28 november 1928 bildades en ny förening. Brottning, boxning och ev. skididrott var föreningens första grenar. Ordförande vid starten var Oskar Karlsson, men föreningens väl och ve berodde till största delen på löjtn. G. Dahlqvist, som också var föreningens ordförande 1930-1935.

Föreningens dåliga ekonomi och idrottsliga arbete belyses bäst av inkomst- och utgiftsposterna 1930. Omsättningen var 424:91 kronor, därav 379:56 på festers konto. År 1951 var motsvarande siffror 28 008:66 och 8 150.05:-.

År 1934 ändrades namnet till Karlsborgs Idrottsklubb och för att citera protokollet "det gamla I.F.K. gick trött av mödor och bekymmer in i skuggorna". Kamrer Henning Sundqvist, som varit föreningens sekreterare sedan starten tog hand om ordförandeklubban 1935 och skötte den med den äran till 1942, då den, övertogs av Leo Viklund, som 1951 avlöstes av Arne Wälivaara.

Föreningens numerär har under åren ökat betydligt.

Karlsborgs I.K. har gjort sig känd som en av Norrbottens största och mest livaktiga föreningar med fotboll, bandy, skidor och friidrott som dominerande grenar.

Klubben har nu förmånen att äga en av Norrbottens allra vackraste idrottsplatser till vars anläggningar även industrierna bidragit.

Nederkalix Förening för sjömansvård

Länge har religiöst intresserade människor i Kalixbygden insett vikten av att komma de i hamnarna gästande sjömännen till hjälp under den tid fartygen lossa eller lasta i bygdens hamnar. Sporadiskt försök till sjömansvård har gjorts under årens lopp. Mestadels har de bestått i att intresserade ungdomar under söndagarna begivit sig ut till i hamnarna liggande fartyg för att med sång och vittnesbörd bära fram ett religiöst budskap och vidare genom skriftspridning väcka intresse för andliga ting. Under en följd av år under seklets två första decennier bedrevs sådan verksamhet av t .ex Ytterby Kristliga ungdomsförening genom ett antal av dessa medlemmar.

Men detta arbete bland sjömännen blev av mera tillfällig karaktär och var i hög grad beroende av det personliga intresset hos vederbörande liksom möjligheten att disponera lämplig tid för arbetet. Detta gjorde, att besöken på fartygen fingo en karaktär av tillfällighet. Vidare var givetvis den stora bristen i denna arbetsform, att sjömännen då de gingo land ej hade någon möjlighet att få en tillflykt, där de kunde vara tillsammans under värdiga former och få tillfälle att ostört sköta korrespondensen med sina närmaste samt att få tillfälle att i tidningar och tidskrifter ta del av sin hembygds liv.

Med detta för ögonen upptog på vårvintern kontoristen vid Karlsborgsverken Sven Ekholm tanken på att i Karlsborg inreda ett lämpligt sjömansläsrum.

Sedan denna tanke framförts till representanterna för de olika kristna samfunden i Kalixbygden och under förberedande samtal vunnit intresse och gillande, sammankallades ett sammanträde i Kalix den 7 maj 1930. Sammanträdet beslöt att bilda Nederkalix Förening för sjömansvård och att så snart ske kunde upptaga verksamhet bland sjömännen.

Redan tidigare hade initiativtagaren konfererat med Karlsborgsverkens chef direktör Emil Lindgren, som ställt sig mycket förstående till planerna och för sin del utlovat personligt stöd för lösandet av läsrummets lokalfråga. Sålunda ställdes från bolaget sida lokalerna i "Höganloft" till förfogande för sjömansvårdsföreningen och samarbete inleddes på denna punkt med I.O.G.T. som disponerade en del av utrymmet.

Från det att ovan nämnda sammanträdet utsändes ett upprop för medlemsvärvning och anskaffande av medel för verksamheten.

En välbehövlig renovering av lokalerna på nedre botten igångsattes omedelbart. Redan den 27 juni kunde läsrummet öppnas för de första sjömännen. Invigningshögtiden utsattes att äga rum den 13 juli. Den blev en anslående högtid, som uppmärksammades av bygdens folk och av ortspressen.

Den 12 april 1931 avhöll företagen sitt första årsmöte och i samband därmed antogs stadgar. Medlemssiffran var redan första året 278 personer. Medlemsantalet vid årsskiftet 1939/40 var 417 medlemmar samt vid årsskiftet 1949/30 710 medlemmar och uppgick vid årsskiftet 1950/51 till 860 medlemmar.

Läsrummets första föreståndarinna var folkskollärarinnan fröken Ida Stenberg, som i detta sammanhang alldeles särskilt bör nämnas för det uppoffrande och oegennyttiga arbete hon under fyra år nedlade, när det gällde att ordna och organisera upp Karlborgs vackra, och hemtrevliga sjömansläsrum.

Föreningens ledning har under åren handhafts av en styrelse, vari en del medlemmar varit med under alla år. Ordförande var under de åtta första åren kyrkoherde Johannes Nordgren och under de därpå följande åren har komminister Erling Pedersen varit styrelsens ordförande. Föreståndare var från läsrummets start kamrer Sven Ekholm.

Allt eftersom hemmets verksamhet utvecklades, blev lokalfrågan alltmera brännande. Höganloft var i behov av en omfattande restaurering. Den 29 april 1936 träffades överenskommelse med Karlsborgsverkens dåvarande ägare om dispositionsrätten till lokalerna under 25 år från den 1 maj 1936. I skrivelse till Konungen gjorde föreningen samtidigt en hemställen att ur lotterimedel erhålla anslag för den planerade reparationen. Framställningen, som understöddes av landshövding Gärde och norrbottniska riksdagsmän, bifölls enligt Kungl. brev av den 18 december samma år och kronor 20 000 utanordnades för ändamålet. Reparationen igångsattes i januari månad 1937. Lokalerna kunde återinvigas för sitt ändamål den 20 juni samma år.

Såväl i detta sammanhang som vid talrika andra tillfällen har framlidne disponenten Emil Lindgren och hans likaledes framlidna maka, fru Berta Lindgren lämnat sjömansvårdsföreningen ett synnerligen värdefullt såväl moraliskt som praktiskt stöd och genom sitt inflytande verksamt bidragit till en god utveckling av arbetet.

På initiativ av fru Vivan Martin-Löf bildades under år 1950 en arbetsgrupp som kommit att bli en stark stödjepelare i föreningens ekonomi. Gruppen fick ett 20-tal medlemmar, som samlades månatlig till arbetsaftnar. De förfärdigade arbetena försäljas sedermera och ger föreningen på så sätt ett välbehövligt tillskott. Föreningen uppbär för sin verksamhet icke några anslag från officiella institutioner. Karlsborgs lottakår och Karlsborgs socialdemokratiska kvinnoklubb har under flera år givit föreningen ekonomiskt stöd.

XIV. Grundläggare och chefer vid Karlsborgsindustrier 1868-1967

Grosshandlaren Johan August Bergman (1868-1889)

I skildringen av Karlsborgsindustrins tidigare utvecklingsskede har de båda grundarnas profiler, Johan August Bergman och David Hummel, skymtat i olika sammanhang. Här skall sammanfattningsvis vissa data anföras.
Johan August Bergmans profil hör till de mest markanta i den norrbottniska industrihistorien. Detta med hänsyn till såväl hans personlighet som omfattningen och arten av hans gärning.

Hans verksamhetstid blev kort men fylld av ett rikt innehåll. Född den 4 januari 1827 avled han redan den 7 februari 1889 vid endast 62 års ålder.

Hans utveckling kom att bestämmas av de linjer som hans fader, Johannes Bergman-Olsson uppdragit. Denne hade kontor vid Skeppsbron i Stockholm och ledde därifrån omfattande grosshandelsaffärer och en stor rederirörelse. I början av 1940-talet inköpte han egendom Valdermarsudde på Djurgården, där bl a en oljekvarn och en sågkvarn var anlagda och där tidvis stora upplag av exportvaror lagrades.

Den unge J.A. Bergman inträdde som en av de tre huvuddelägarna i firman Bergman, Hummel & Co, som 1974 ombildades till aktiebolag. Firman drev dels grosshandelsrörelse dels trävaruindustri i för den tiden betydande omfattning. Väldiga skogsegendomar i Kalixdalen hörde till firmans domäner.

Arbetsfördelningen inom firman placerade J.A. Bergman i Stockholm, därifrån han ledde de omfattande utlandsaffärerna. Men han gjorde också betydande personliga insatser i sin egen bygd. År 1872 byggdes Grytnäs herrgård under hans personliga övervakning. Till barnhemmet och sjukstugan i Kalix skänkte han betydande kapital. Lansvägen mellan Björkfors och Kalix bekostades av honom och han arbetade ivrigt för en bro över Kalixälv.

År 1868 anlade firman den första sågen i Karlsborg, vilken följdes av ännu en ett par år senare.

Han fick 1888, året före sin död, se en djärv dröm förverkligad i det att badorten Nordanskär på Sandholmen i Ytterby skärgård då kom till stånd. Ytterligare data om Nordanskär har anförts i den tidigare framställningen.

<u>Grosshandlare David Hummel (1868-1883)</u>

David Hummel var den andra delägaren i firman Bergman, Hummel & Co. Han var född i Lundby den 29 juli 1820.

Som yngling kom han till Kalixbygden i sällskap med en von Bertzen, som tog in honom som delägare i sin firma Bertzen, Hummel & Co. När von Bertzen år 1864 drog sig tillbaka med en avsevärd förmögenhet ingick Hummel kompanjonskap med herrar Bergman och Joh. Sällström om firman Bergman, Hummel & Co.

David Hummels uppgift blev att från huvudkontoret i Kalix leda och övervaka dels skogsbruket på de väldiga egendomar, som firman var ägare till och underhand förvärvade, dels sågverksrörelsen såväl vid de många vattensågarna som vid ångsågarna i Karlsborg.

Hummel visade sig vara en synnerligen god organisatör, som med fast hand drog upp linjerna för firmans skogliga och industriella verksamhet, organiserade förvaltningen, tillsatte inspektorer och andra tjänstemän samt skötte den omfattande rapporteringen till Bergman, som vistades i Stockholm.

Hummels förhållande till sina underlydande kännetecknas av ett visst patriarkaliskt intresse jämväl för deras personliga angelägenheter, vilket den omfattande korrespondensen ger många exempel på. Han besatte en framträdande personlig duglighet, enorm arbetsförmåga och god affärsblick. Tvivelsutan är det till mycket stor del hans förtjänst, att firman fick en så storartad utveckling. Det var också han som ledde kampen mot Kalix Ångsågsaktiebolag, och hans förmåga att organisera

denna strid lämnar intet övrigt att önska. Man kan inte frigöra sig från känslan av en viss hänsynslöshet i denna bekämpning, vilken också ledde till att Bergman, Hummel & Co. blev ägare till Ångsågsaktiebolagets nya verk i Nyborg.

I november månad 1883 flyttade Hummel till Stockholm, där han avled den 10 december 1892.

Förvaltaren Axel Bernhard Brattberg (1868-1894)

Till de gamla patriarkaliska slaget av industriledare hörde Axel Brattberg, som innehade chefskapet i Karlsborg under AB Bergman, Hummel & Co, åren 1868-1894.

Brattberg, som var svåger till David Hummel , var född i Göteborg den 23 april 1826. Som yngling utvandrade han till Nordamerika, där han vistades i många år och bl a var sysselsatt i träindustrin.

När han återvände till Sverige, kom han snart att anställas i sin svågers firma och blev anförtrodd uppdraget att svara för den nya industrin i Karlsborg. Han övertog där den sk Lillsågen och ledde arbetet med uppförandet av den nya fyrramiga sågen i början av 70-talet, varefter han skötte de båda verken med tillhörande anläggningar- bl a kvarn- tills ett slaganfall tvingade honom att lämna sin post 1894.

Därefter bosatte han sig i Svartlå, där hans son var chef för ett trävarubolag, och blev kvar där till sin död den 21 oktober 1895.

Brattberg var som verkschef en energisk och målmedveten man, som med stor viljestyrka fullföljde sina intentioner. Genom systemet med anvisningar, som faktiskt utvecklade sig till ett slags eget sedelsystem för bolaget, kontrollerade verkschefen i praktiken sina underlydandes ekonomiska liv på ett ganska detaljerat sätt.

Under Brattbergs kraftfulla ledning utvecklades sågverksindustrin i Karlsborg på ett markant sätt och han satte djupa spår i dess historia.

Brattberg var rysk vice konsul.

Förvaltare Per Johan Sandgren (1895-1897)

Förvaltare Per Johan Sandgren tjänstgjorde endast ett par år vid Karlsborg. Data om honom är sparsam. Han inflyttade till Kalix från Nyköping östra församling. Han var född 1843 i Valtrop, Skaraborgs län. Hans korta tjänstgöringstid i Karlsborg synes icke ha avsatt några djupare spår.

Disponent Gustav Groth (1898-1906 och 1909-1914)

Under Bergman Hummel och Co:s sista tid vid Karlsborg kom som disponent dit år 1898 den då trettioårige Gustav Groth. Han var född den 19 juni 1868 och hade efter bl a militär utbildning övergått till industrien. Under det nya seklets första år likviderade firman Bergman Hummel & Co och rörelsen överläts till Nordiska Trävaruakitebolaget. Men redan 1905 fick den unge disponenten vara med om ett nytt skifte

av ägare, då Baltiska Trävaruaktiebolaget trädde till. Året därpå, 1906, övergick Gustav Groth till annan verksamhet men återkom redan 1909 som platschef, i vilken befattning han kvarstod till 1915, då han överflyttade till Luleå, där han bl a innehaft chefskapet för Norrbottens läns Brandstodsbolag.

Gustav Groths verksamhet i Karlsborg infaller under en tid av starka brytningar mellan arbetare och arbetsgivare och de inre uppgörelserna var stundom hårda. Hans insats på detta område har fått skiftande bedömning, och det är icke plats inom ramen för en kort notis att på något sätt försöka sig på en värdering. Hans roll i samband med fackföreningsrörelsens framväxt och konflikter som inträffade under hans chefstid ät tecknad i annat sammanhang i framställningen.

Som verksledare ådagalade han framstående egenskaper, var en god organisatör och skicklig affärsman. Han kulturella intressen tog sig bl a uttryck i stor omsorg om folkskolan, som byggts av bolaget och vilken han försåg med god undervisningsmateriel och annan nödtorft. Bolagets båtar ställdes till förfogande bl.a. för sångarfärder och även på annat sätt gynnade han manskörsången i bygden. Musikinstrument inköptes också för att åstadkomma en gossorkester vid Karlsborgsskolan.

Förvaltare Alfred Nordkvist (1904-1909)

Alfred Nordkvist var född 1864 och dog 1928. Han inträdde som förvaltare under Gustav Groths första tjänstgöringsperiod 1904 och beklädde chefskapet i Karlsborg från Groths avflyttning 1906 till dennes återkomst 1909, då han enligt intyg av Axel Wallenberg "lemnade Karlsborgs sågverk på grund av omorganisation af lagets hela förvaltning". Han hade tidigare varit anställd i J.A. Enhörnings Trävaru AB från 1875 till 1904 med avbrott för ett par år då han gick till sjöss. Han började som faktor vid Hörningsholms sågverk och blev sedan brädgårdsinspektor och bedömdes av Enhörning som intelligent med god omdömesförmåga, stor arbetsamt och praktisk blick för det ändamålsenliga i förening med pålitlighet, god karaktär och hedrande vandel.

Disponent Karl Åhrberg 1915-1917

Disponent Karl Åhrberg fick en bekymmersam tjänstgöringstid med hänsyn till den olyckliga utvecklingen av den första sulfatfabriken i Karlsborg. Han hälsades med stora förväntningar från arbetarhåll då han efterträdde Gustav Groth. Under krigsåren var dock konfliktanledningarna många, vilket gjorde att omdömena om Åhrbergs insatser blev skiftande.

Disponent Emil Lindgren (1918-1934)

Av de verkschefer som nedlagt sin gärning vid Karlsborgsverken intar Emil Lindgren en särställning, så tillvida, att han upplevde 55 års skiftningar i denna industris historia.

Han var född den 16 december 1875 och kom redan som fjortonåring i tjänst hos

firman Bergman Hummel & Co. Ynglingen, som började som postbud och springpojke hos den redan så starkt expanderande trävarufirman, blev snart kontorist i firman. Under ett par vintrar på skogskontoret i Tärendö fick hand det elementära i skogsförvaltningen. Vid fyllda trettio år blev han kassör vid det till Karlsborg från Kalix förflyttade huvudkontoret.

År 1914 placerades han som förvaltare i Båtskärsnäs tills han 1918 återbördades till Karlsborg som disponent och platschef. Han fick uppleva Ytterstfors-Munksunds-kraschen och stod sedan i spetsen för de krafter, som verkade för att rekonstruera Karlsborgsindustrin.

Som verkställande direktör i Kalix Träindustriaktiebolag fick han den vanskliga uppgiften, att i starka vikande konjunkturer, då träindustrin skakades i grunden, hålla samman det nya bolaget och lotsa det igenom svårigheterna.

När Karlsborgsverken övertogs av Domänverket och sedermera av Aktiebolaget Statens Skogsindustrier hade Lindgren sin givna plats som verkschef, där hans mångsidiga kunnighet kom till god användning i en tid av rekonstruktion, rationalisering och utbyggnad, som inleddes redan under hans livstid.

Han fick uppleva att se, den industri, som han nedlagt hela sin gärning på, resa sig och stabiliseras och gå framtiden till mötes väl utrustad och med god tillförsikt.

Karlsborgsverkens historia är i väsentliga delar Emil Lindgrens historia fram till den dag- den 19 mars 1946- då han slutande sitt verksamma liv, uppskattad och aktad av en hel bygd, som i honom såg personifikationen av okuvlig energi, framåtanda och personlig anspråkslöshet.

Disponent Rutger Martin-Löf (1945-1954)

Karlsborgsverkens chef under en viktig omdaningsperiod som omfattande tio år var disponent Rutger Martin-Löf. Han var typen för en modern industriman: tekniskt välutbildad, praktiskt erfaren, djärv i linjerna och klar i tanken.

Han föddes den 24 december 1913 och hade haft en ovanligt snabb karriär. Våren 1936 utexaminerades han från Tekniska Högskolan och knöts då till Högskolan såsom assistent åt Hägglund under ett år.

Den moderna industrien lockade emellertid och 1937 tillträdde han en befattning som ritare vid AB Iggesunds bruk. Där stod man just i begrepp att göra en genomgripande omgestaltning av fabriksanläggningen och Rutger Martin-Löf fick till uppgift att rita den nya fabriken, ett uppdrag som han skilde sig ifrån med sådan heder, att han året därpå utnämndes till driftsingenjör för densamma.

När disponent Emil Lindgren avled utnämndes Rutger till platsdisponent och verkschef och tillträdde sin befattning son 1 juli 1945. Med chefskapet var förenat befattningen som chefsingenjör vid sulfatfabriken. Det blev han som fick på platsen sköta planläggningen för den omfattande fabriksutbyggnaden liksom också för det nya pappersbruket. I den gigantiska utvecklingen som Karlsborgs bruk genomgick under denna period visade sig platschefen vara en mycket högt kvalificerad kraft med seg energi, spänstig och ung vilja att skapa en moderna industri på de gamla grunderna.

Disponent John Eliasson (1955-1965)

John Eliasson var född år 1900 i Uddevalla, tog studenten i Vänersborg 1921 och blev 1925 utexaminerad som kemiingenjör vi Chalmers. Samma år fick han anställning vid Väja sulfatfabrik och pappersbruk som kemist. 1929 kom han till Kalix Träindustri AB, som då kämpade med stora svårigheter i konjunkturnedgången. Han blev driftsingenjör vid sulfatfabriken 1932. 1942 flyttande han till ASSI:s anläggningar i Piteå, där han blev chef för destillationsverket, som sedermera utbyggdes till boardfabrik. 1955 återkom han till Karlsborg som platschef och fick där fortsätta det utbyggnads- och omdaningsarbete som hade påbörjats under disponent Martin-Löfs tid.

John Eliasson var allmänintresserad och i Piteå tillhörde han drätselkammaren och var vice ordförande i stadsfullmäktige. Livligt intresserad rotarian beklädde han distriktsguvernörsposten i norra distriktet 1966-67. Han avled sommaren 1967. Kort tid efter det han nedlagt sitt ämbete i Rotary. Sitt ämbete som industrichef ryktade han med arbetsamhet, nit och omsorg och fick i Karlsborgs omdaningstid påtaga sig en mycket stor arbets- och ansvarsbörda.

Disponent Erik Ringström (1965-1978)

1965 tillträdde civilingenjör Erik Ringström (född 1914) befattningen som platschef i Karlsborg. Han kom från Uddeholm, Skoghallsverken där han varit anställd sedan 1942. 1968 byggdes ett nytt sågverk med 2 ramlinjer. Under Ringströms tid kompletterades ett blekeri med en ny linje och projektet K69 genomfördes. Detta innebar en ny mesaugn, flingtorksutrustning för massa samt genomgripande åtgärder på miljösidan. Ringström kämpade för ytterligare utveckling av Karlsborg och lyckades få till stånd projekt K 77, som innebar byggande av en helt ny sulfatfabrik som stod klar att fås i drift den 1 juli 1980. Erik Ringström avgick med pension 1978.

Disponent Sigfrid Olsson (1978-1988)